

Tartalomjegyzék

A számot **Gömöri Eszter** szerkesztette.

- 5 **Garai Bálint:** A hiroszimai betonról; Meg ami rám ragadt; Csontvázpart (versek)
- 9 **Ács Edvin:** Vártalak; A Jadranon túl; A varázsló halála; Sajnálom; Elmondanám; Szeged; Három lett, maradhat?; A Deák utcai padokon; Fürdés (versek)
- 18 **Alter Emese:** Olga (vers)
- 20 **Búcsú Ákos:** Csak én; És boldogok; Reggelből a kis világba (versek)
- 23 **Horváth Florencia:** Fehér álmom (vers)
- 24 **Kemény Zsófi:** DIY szomorúság (vers)
- 25 **Veszprémi Szilveszter:** Tej, kenyér; csillagtalan szeptember éjszakák (versek)
- 29 **Birkás Norbert:** W (vers)
- 30 **Tóth Johanna:** /1; /2; /3; /4 (versek)
- 37 **Dimitrov Nikoleta:** Fázis; Fázis II. (versek)
- 39 **Berényi Sarolta:** szerelem; ars poetica; Sáríka egy kicsikét (versek)

- 42 **Szamosvári Bence:** fakasztó; Őszöktől az egeket, telektől az őszöket;
Ó Marianna; Elysium 21 (versek)
- 49 **Csószai Marcell:** Játszunk; Élet; Képed (versek)
- 52 **Roncsák Marcell:** pardon; csillagfüst; kétarcú (versek)
- 58 **Szőgi Klaudia:** éjféli átszállás; kékharisnyák (versek)
- 62 **Alter Emese:** B. (próza)
- 64 **Mészáros Péter:** A fülemüle (próza)
- 71 **Seregély Orsolya:** Tél; Nyár; Tavasz; Ősz (prózák)
- 79 **Székely Zoárd:** Nem akárkinek (regényrészlet)
- 90 **Novalis:** Ki lepkéket hall nevetni (vers) (**Birkás Norbert** fordítása)
- 92 **Szabó Réka Dorottya:** „Fájdalmon [és valóságon] kívül élni”
(színikritika) (Szabadkai Népszínház: *Délmezopotámia*)
- 96 **Csóke Márk:** Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc délvidéki
vonatkozásai és a hegyesi csata (tanulmány)
- 111 **Illés Vivien Anna:** A nyelvi fejlődés rugalmassága: Neuroplaszticitás és
rugalmatlanság (tanulmány)
- 116 **Német Klaudió:** Kisebbségi magyar politikai győzelem Slobodan
Milošević felett (tanulmány)

- 124 Szeles Réka:** A nárcisztikus személyiség és az elidegenedés mozzanatai Bartis Attila *A nyugalom* című regényében (tanulmány)
- 137 Tóth Szilárd:** Hogyan szép egy mögöttes szerkezet? (tanulmány)

A fedőlapon és a számban **Móricz Ildikó** alkotásait közöljük.

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődésügyi, Tömegtájékoztatási és Vallási Közösségi Titkárság, a Magyar Nemzeti Tanács, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

A jelen folyóiratban szereplő tartalmak nem feltétlenül tükrözik a kiadványt támogató Újvidék Város Önkormányzatának hivatalos álláspontját.

Híd – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2022. július–augusztus. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön 960 dinár. Egyes szám ára 200 dinár, a duplaszám ára 300 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 50 EUR – Készült a Magyar Szó Lapkiadó Kft. nyomdájában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

Híd : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Berényi Emőke. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940); 9. évf., 1. sz. (1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

GARAI BÁLINT

A hiroszimai betonról

Itt ragadtam
kínos csend
próbállak megtörni
és ha sikerül
akkor sem lesz letisztult
csak mert a szavak a lényeggel karöltve
kerülnek ki a mondanivalóm
pedig közel van
de látod, milyen semmitmondó így
két dimenzióban, mert a szavak
mondanivaló nélkül kétdimenziósak
én is az lennék, ha nem követne folyton
egyszer megpróbáltam felkaparni
de akkor belém égett
és azóta nem mozdul
mint egy hiroszimai betonba olvadt
emberi árnyék.

Meg ami rám ragadt

„Time takes a cigarette / puts it in your mouth“

Akkor este kicsit tovább maradtam
csak mert szeretem az elkészítés utáni beszélgetéseket.
A távolság ilyenkor kedvtelen ül a járdakövön
akárcsak mi, meg ami ránk ragadt.
Azt mondtad, egyszer meghalunk, és nem lesz föld,
amit közénk temetnének.
Vannak napok, amikor az ember csak támaszkodni képes,
folytonos késztetést érez arra, hogy nekidőljön valaminek.
Akkor este én is szüntelenül támaszkodtam a buszmegállóban,
mert hideg volt, és 22:45.
Mára ez az utolsó megváltás – gondoltam.

Két évvel később ülök ugyanazon a járdakövön
egyedül, meg ami rám ragadt.
Térdeimre támaszkodva nézek magam mellé,
szabad hely sehol.
Megpróbáltam teret hagyni az időnek
úgy látom, azóta sem koptak le a sérelmeim.
Van, hogy az ember egész nap támaszkodik, de nincs
busz ami elvinné.
Pedig a távolból kisebbek a sérelmek,
és eltűnnek a késztetések.
Mert a távolban az idő velem együtt megáll a járdakőnél
elszívni egy cigarettát:
letűdözni a sérelmeket, és kielélegezni mindazt,
ami rám ragadt.

Csontvázpart

az ágy üres
benne fekszem
mint test-ketrecben dobogó szív
kirágtam magam
és szürkületbe fulladt a naplemente
egy polychrome tengerparton
papírmadarakat hajtogatok
vízre helyezve a dagály megeszi őket
tessék
így veszik oda mindaz
amibe félttem belehajtani
pedig sikerült
és akkor csónak nélkül ébredtem
kezemben egy evezővel
vagy fordítva
vajon a szív is gyűrődik?
az enyémet félbehajtották
csak úgy fért ki a rácsokon
mint a kertbe szökött reggeli szárazság
meg a fejléc amiről lábaim lógotom
hogyan hátha valaki benéz a hajtás mögé
vagy feltör
mint egy kazettát
a minap előhívtam valamelyik filmet
és az ecet lemarta róla a fényt
nem tudom melyik volt az
de valahol bizonyára összefügg
mint az a nap amiről nem kell emlék mégis van

meg az a másik amiről kell és elvesztettem
meg a sopánkodás
meg ez a vers
hogy nem én vagyok
csupán a szomjúság
meg egy sivatag
a namíb tengerparton

ÁCS EDVIN

Vártalak

Hiányoztál belőlem,
Mint Szabadkából a varázsló kertje.
Nélküled sosem ébredt volna fel a város.
Azóta a vállad felett kel a Nap is.

A Jadranon túl

Elvesztem a palota árnyékában.

Elvesztem a tenyeredben.

Ha a Lenin parkban a padok mesélnének,

Elmondanák, hol késnek a Vass fiúk.

A varázsló halála

Kértelek volna, hogy gyere be a kertembe.
Gyere fel a lépcsőn a padlásra, hozzám.
Most mennék utánad Budapestre.
De már kifizették a koporsómat.

Sajnálom

Hajnalban elmentem hozzátok.
Aztán kitekertem a zúzmarás vasútig.
Nem jött a hármás.
Azóta a Bajai út végén várlak.

Elmondanám

Ha újra találkoznánk:

Elmondanám, hogy mindennap gondoltam rád.

Elmondanám, hogy többé nem hazudok neked.

Elmondanám, hogy az első mondat nem teljesen igaz.

Szeged

Együtt néztük a Tiszán fonódó habokat.
Egyedül lassabban úsznak a fények.
Lehet át sem érünk a túlpartra.
A rakpart a túloldalról a legszebb.

Három lett, maradhat?

Két dolog, amit utálok:

A tegnapi esti be nem váltott ígéreteidet

És a túl rövid verseket.

A Deák utcai padokon

Veled ültem akkor.

Ott, a Deák utcai padokon.

Emlékszem, azt mondtuk,

hogy majd végignézzük, ahogyan megőszülnek a fák.

Aztán velük együtt mi is.

De később elhalkultál.

Nem hallottalak a fák susogásától.

Nem hallottam, hogy engem hívnál jövő nyáron is a Laposra.

Egyik pillanatban olyan hangosak voltak a fák,

hogy csak az ajkaid néma mozgását láttam,

vagy csak nem emlékszem a hangodra.

Lassan körbevettek a kúszó ágak.

Eljött a december, és a hófödte ágaim fáztak.

Az ágak, mint túl nagyra nőtt agancsok,

eltakarták a Deák utcát és az arcodat is.

Nem láthattam, hogy megvártad a telet vagy a ligetbe költöztél.

Most tavasz van és várlak,

hogy megmetszd a hajtásaimat.

Fürdés

Emlékszem a homályos habhegyekre.
A kopott meséskönyvre a rozsdás mosógépen.
A meg nem szűnő nyugalomra.
A felolvasásokra, amint alámerültem,
aztán emiatt újra kellett olvasni néhány sort,
Mert víz ment a fülembe.

Apám a vécén ülve olvasott fel.
Anyám a kis pókról mesélt, aki a kék csempék
közötti befeketedett sávokban él.
Akármikor előbújt, mire odanéztem, már nem volt ott.
Forró, párás levegő terjengett a szobában.
Az izzadt tükörben a fürdőszoba torz fényei
néztek le ránk, amint a hideg kövön hallgattuk egymás szívét.

Emlékszem az apró hullámokra a kád szélén.
A kiázott kezekre és lábakra.
Én is szerettem volna felolvasni, csak túl sokáig vártam.
Azóta várok, hogy kimenjen a víz a füléből.

ALTER EMESE

Olga

Olga, aki úgy döntött, segít nekem,
ötvenéves litván tengerbiológus.
Erős akcentussal utasítgat,
elmondja, melyik egyetemre járnak csinos,
elegáns fiúk, akiktől jó életet remélhetek.

Olga nem tudja,
de az ideköltözése utáni években
a sikeres rendszerváltásban bízva
egy generációnyi gyereket hoztak
tévedésből világra.

Mi most huszonkét évesek vagyunk,
tengerbiológusok egy parttalan országban rekedve,
Szőkék, törékenyek és sápadtak,
kezeink átlátszóak és fehérek,
mint a liliomok.
Litvániába emigrálunk,
belefekszünk a hóba és
aztán vakon, mint egy zsebben,
próbáljuk kibetűzni a nyomokból saját nevünket,
pedig mindenkit Olgának hívnak.

Egyetemre járunk, aztán ablaktalan átmeneti otthonokba sétálunk
haza, villanykapcsolók után tapogatunk,
feladjuk, a sötétben rossz szagú, zsíros bőrű fiúkat ölelünk
és korrump zsarnokokkal álmodunk,
az ölübe ültetnek és megcsókolnak,
az ajkuk ragacsos és száraz.
A fülünkbe súgják –
hallani, ahogy szétválik a nyál –,
hogy ne féljünk, ők vigyáznak ránk.

Közben egy lányt nem is olyan messze innen
a hóba fektetnek,
három férfi lihegése fedi el az arcát,
nem látni, hova néz,
lehet-e nyitott szemmel várni
a túlélést, reménykedni,
háttha egy műholdfelvételtől majd beanozosítják a hóangyalt,
mint egyetlen bizonyítékot.

BÚCSÚ ÁKOS

Csak én

Szeretnék messziről látni
egy összeomló tűzhányót
ne érjen utol a tűz
ne hulljon rám kő
csak puha hamu
ne halljam a robajt
csak késve
mikor már halkabb
messze leülnék
csak én

végignézném ahogy pusztul a táj
és megöregednék
mialatt ő széles mosollyal
gügyögve-zöldellve újjászületik
hogy vénségem eltemethessék benne

És boldogok

Zúg a szél.

Fodrozza a vizet a folyó tükrén,
amibe olykor egy-egy esőcsepp is belehal.
Két daliás ló tavaszodik ki a parton
a fák közül.

Rohannak a folyóval
és repesnek az örömtől, hogy gazdátlanok,
akár a zuhanó esőcseppek.

A lovak nem tudják,
hogyan a szél a folyással ellentétes irányba
fújja a víztükröt,
miközben a folyam tömege a mélyben
a másik irányba zúdul.

Ők vakon, a felszínnel rohannak visszafelé,
szélesebesen vágatnak az általuk vélt haladás irányába.
Nem ismerik a sötétséget.

Reggelből a kis világba

Kifordult arcunk lesütve
földön várjuk a megváltást

Nincs más
csak elpattant erek
tömeg lakta vérszegény terek
ahol túl sok a test
és kevés a szegény.

Világvége-óra
szépségnek piaci kilója
drágább a koporsó mint az élet
nem rémiszt meg téged
tudomásod sincs róla
hogy naphosszat huszonnégy óra
gép vagy

HORVÁTH FLORENCIA

Fehér álom

Nevetek azon, hogy így telnek a napok, mindegyik hordoz magában néhány részletet gyerekkoromból, közös emlékeinkből, anyám. Nevetek azon, hogy te lettél a vers, hiába forgolódik a gombóc évek óta torkomban. A vonatutak, a hegymászás, reggeli sétáim és az otthoni kert alkalmas arra, hogy megteljen munkával, fejemből kiürüljön ezen a csendes rabszolgaságon kívül minden egyéb.

Mert dolgozom, látod, ez megy legalább, könyveimbe fényképedet teszem, jusson eszembe, szöveg vagy te is, karjaid, lábaid hosszú sorok, mellkasod a ritmus, szíved a poétika. Szemeid pedig, a gyönyörű, kék kövek, világítanak rá, tulajdonképpen amit írok, miről kell szólnia.

Mindig tanítani szeretted volna, és a rengeteg általad felnövő gyerek azóta hálás egyetlen mondatodért. Vezetted a kezem, én pedig ügyetlen görbéket rajzoltam a lapra, végül már egyedül is ment az ábécé. Amikor háromévesen megírtam az első versem, buta ragrímekkel, buta képekkel, elsírtad magad.

Akkor tudtam meg, azt bántad mindig, nem próbáltad ki, menne-e, nem írtál könyvet, csak nekem meséltél. Kivételesnek éreztem miattad magam, most pedig én adom át történeteink. Dolgozom, látod, minden szabad órámban lapokat teregetek magam elé, és éjszakáim találgatással telnek, hogyan kellene megtölteni értelemmel azt, ami betűk nélkül csak üres, fehér álom.

KEMÉNY ZSÓFI

DIY szomorúság

A háztartási gépek zaja megnyugtató,
mert bár nem szeretem a rendet,
örülök, hogy még eldöcög bennem a lélek.
A sarokban megtartottuk a pókhálót,
mert a pók már halott, de az elkapott szúnyogok
emlékeztetnek a zümmögés hiányára.
A felébredéskori visszakívánczósra,
a hasonlós eltorzult arcra,
amivel összemontírozom
az ő csodálkozó fejét,
mert le akarom nevetni az asztal széléről.
Rózsaszínre festettük a szennyeskosarat,
DIY szomorúság közkívánatra,
divatdepresszió és projekt alapú nemgondolkodás.
A melankóliát szeretetnek hívom,
a fészekrakást bohóckodásnak,
a kettőt együtt közös életnek,
amiben a mélységet magasságnak,
a magasságot szélességnek,
a szélességet mélységnek,
és a hármat együtt az egyszerű
saját magamnak.

VESZPRÉMI SZILVESZTER

Tej, kenyér

Jó volna most egy igazi falanszterben.
Pontosan tudni, hogy mi a dolgom.
Kiszürkülni a tervezésben,
vagy lázadni valahogy,
csak érezni, hogy van értelme
a meg nem csontosodó lázadásnak
vagy az egyszerű kiszürkülésnek.

Mindig azt hittem,
majd az élet kiválaszt magának:
*Épp megüresedett egy nem túl nagy
boldogsággal kecsegtető élet,
kis panellakással a belvárostól tíz percre.
Tömegközlekedés szempontjából előnyös.
Nehezebb napokra kocsmá és patika kétszáz méteren belül,
három méter belmagasság, kilencedik emeleti kis erkéllyel.
Azonnal költözhető, és én rád gondoltam.*

Mindig azt hittem,
hogy majd magamnak kell kikaparnom,
pedig sosem ettem, és nem is izgat annyira.
Arról egyébként sem volt szó,
hogy előtte meg kell sütnöm magamnak
azt az átkozott gesztenyét,

már ha úgy döntök, hogy enni szeretnék belőle,
mert hát végül is ez lehet az a felnőtt lét
és annak a fene nagy szabadsága,
hogy nem kell gesztenyét enni, de az ég szerelmére,
valamit mégis enni kell.

csillagtalán szeptember éjszakák

egy ehhez hasonló csillagtalán
szeptember éjszakán tanultam
meg letüdözni a cigifüstöt egy
harmadik emeleti erkélyen
egyedül a falnak dőlve a hideg
széltől és a másféle levegőtől
zsibbadt testtel

úgy szerettem volna szívni mint
a pistabácsi a konyhaablakon
kikönyökölve gátlátalanul bámulni
mindig az utcát méltóságteljes mit nem
törődéssel a számhoz emelni aztán
kilélegezni a lehető leglassabban
új ízeket felfedezni a reggeli kávéban
a második legközelebbi kocsmá kertjében
feltűnés nélkül részt venni a dohányzók
közti beszélgetésekben és két ujjban
tartva hevesen gesztikulálni meg nagyot
szívni miközben másokat figyelek

már csak dohányzás közben tudok úgy
mondják befelé figyelni mindig éjjel
egyedül sétálva forgalmatlan mellékutcák
mellékutcaiban ahol a kis izzó fény sem
látszik és csak a pár évvel ezelőtti harmadik

emeleti sötét vesz körül újra a tudással hogy
itt meglelhetem végre pán pétért akibe
mindig is szerelmes voltam

maradni ugyanannak volna kényelmes
újpanelok között új cigivel amiktől
végülis mindig függni akartam és amik mindig
ugyanazt jelentik majd ugyanazt a mégis őszinte
pózt hogy hiába fel kell nőni legbelül mégis
és valami hamvadó nosztalgiával sohaországgra
emlékezni vissza az eljövendő
csillagtalan szeptember éjszakákban

BIRKÁS NORBERT

W

Duplavék és tízezer reklám:
Csakhamar elfelejtjük valóságunk.
Élesítgetjük a videót, és lám:
Édentől elzáró pallost látunk.
New foldert nyitunk egy jobb Földért:
Közben tagadjuk az égről a Holdat.
A szörfölés vége a surface.
Nem tudjuk, mit hoz a honlap.

TÓTH JOHANNA

/1

mint kisiklott vonatok egymásnak
úgy ütköznek a gondolataim
a tekinteted az enyémnek
ne bánts flóra
bánt eleget mindenki más
bántom magam én is

ha hallotad volna
a vagonok koccanását
most nem állnál így tétlenül
zavarodott tavaszi kiskabátban
tiperegve
értetlenül
hogy december van és karácsony
és még telt volna tüzelőfára

flóra
ha nem fúrtad volna magad
bele a sötétségbe
süketen és vakon
most nem kacagnál bánatodban
csontig fagyva kiskabátban
talán megvártad volna hogy
kísírjam magamból a férgeket hogy
boldog ember legyen belőlem végre

flóra ha
be tudtam volna fejezni

/2

felköhöglek
beragadt kátrány vagy
pici emlékdobozokban
idegsejt-fiókokban

ha tudtam volna
hogy sosem fogysz el
csak két lépéssel hátrébb állsz
illedelmesen ellöktelek volna
hogy köszönöm de nekem így nem

mert így
csak pont az ingerküszöbről integetni
csak egy félbehagyott gobelin gubancos
fonalgombolyagja vagyunk

nyomokban még tartalmazzuk
hol a figyelmeztetés a csomagolásunkról
hogy vigyázat allergiás reakciót okozhat

hol az adrenalininjekció
ha megállnál dobogni bennem

nyomokban még tartalmazzuk **(egymást)**
hol a figyelmeztetés a csomagolásról
hogy vigyázat allergiás reakció

hol az adrenalininjekció
ha meg találász állni dobogni bennem

/3

a szeszélyeid fényében szeretsz és
csak egy élőkerítés vagyok
közted és a problémáid közt
egy köztes állapot
amit kívülről is belülről is
nyesnek de nem évente
kétszer hanem amikor épp
eszedbe jutok

csak párna vagyok amibe belekiabálhatsz
aztán mindig az ágy meg a fal között
végzem beszorulva
porosodok míg nem kell megint
eleget tenni a kényszernek

abrosznak használsz és
a hét fogásos vacsorából nekem
a lehulló kenyérmorzsák maradnak csak
még a kutya is megkapja
a maradékod én meg érjem be
azzal hogy épp van mivel
betömködni a lyukakat

magamat általad szeretem
pedig annak semmi köze hozzám
nem tűröm tovább

hogy engedély kell hozzá hogy
szeresselek téged

tudnod kell hogy
soha többé nem ölnék érted
nem viszem már utánad
a pórázom
nem kell majd napi kétszer sétáltatnod
vagy amikor épp eszedbe jutok

/4

ideje magunkra öltetni a kabátot
illedelmesen biccenteni és sétálni
ki erre ki arra

bánom már hogy vagy
bánnám azt is ha nem lennék
fordítom én mindkét orcámat
viszem mindkettőnk puttonyát

nélküled én járni sem ülni sem
mint a gyermek
felőttként csődöt mondtam
nekem nincs testem
én a te végtagjaid vagyok
mint az asztal meg a lábai
külön-külön semmirekellők
azt mondják mindig fájni fogsz –

mindentől is félek
de ez mindenre igaz
autópálya szélén rozsdásodó díztárcsa
vagyok
valaki biztos keres csak
sosem talál meg

DIMITROV NIKOLETA

Fázis

hallom, ahogy megérkezel
tudom, hogy felfelé jövet végighúzod a kezed
a hideg vaskorláton
gondolkozol, hogy mi legyen
őszintén beszélj vagy őszintén hallgass
csikorog a mentazöld cipőd a járólapon
most elmarad az ajtócsapkodás
elmarad a jóéjszakát
erőn felül teljesítünk
halk zokogás, míg a tüdő bírja
ha nem ma, hát majd holnap

Fázis II.

Most én ülök a legtávolabb tőled
Már réges-régen elvesztél
Elvesztem én is, elvesztettél,
kiestem a zsebedből,
pedig bérelt helyem volt
Hogy ott legyek, bármikor, ha kellek
De sok mindent tömtél még a zsebedbe
és egyszer véletlenül egy használt zsepivel együtt kirántottál
Belegabalyodtál a gondolatszálakba,
és sikeresen megtaláltál.
Néha még bepakolsz a bőröndödbe.
Hátha egyszer tényleg, mindent itt kell hagyni, úgy végleg.
Áramtalanítani mindent, a kapcsolókat lekapcsolni,
kettőre zárni az ajtót.
Menni oda, ahol még nem várnak,
menni onnan, ahonnan már rég elkergettek.

Egy olyan helyre,
ahol medvék és tigrisek élnek együtt békésen,
talán ott még mi ketten is jól megleszünk.

BERÉNYI SAROLTA

szerelem

fn

1) átv

szeretném megnézni
hogy vált a haja sötétszürkébe
majd világosodik fehérré
ezt érezni valaki iránt

ars poetica

a kis-dunánk a duna vakvágányra futása
a duna fut
robog tovább
mi csak állunk a lassan járó víztömeg mellett, ami úgy elláposodik, mint
mi magunk

Sárika egy kicsikét

Sárákat súgtál a fülemben
utáltam
ha ez történik
miért lesz mindig Sára a Sáriból
pedig Sarolta
a szüleim arra tanítottak
javítsam ki
ha rosszul mondják
de ebben a pózban már nem lehetett rajta javítani

SZAMOSVÁRI BENCE

fakasztó

kattan az ajtó nyílik elugrom előle
tejteli tált tol ági a néni a szőke
ölbe kap óvat tejteli tálam napérem
kölykeim úsznak tiszába fúltak az égen

Őszöktől az eget, telektől az őszöket

Vizek külső karéján beleölt fosszilis bálna zsírjának kapkodva megszilárdult folytatása: szárazföld.

A járványok hasmenősek,
Karokat növeszt a falunép,
Egyet latrina-, egyet sírkaparáshoz.

A vénebb (harminc–negyvenéves) vének emlékeznek
A nagynagyapák emlékeire,
Akkik megszentelték a sípot.
A törzset ez viszi át vagy ez taszítja el,
Az éhes szájról szájra suttogott tudás:
Meg kell fújniuk, ha kész lesz a készenlét.
Valaki megfújta, most nincs síp.

A falu nem, ami rajta, hanem ami alatta van.
Budik-tömegsírok összecsókolózó üregmelege.
A fenti föld kihűlt, csizmákat mégsem hordanak,
Amióta a súlyozott léptek fordítottak a talaj állásán,
Napokra megszakítva
A mindenedvből lett sarat
Foszló testek kilógó alkatrészeivel.

Négy sarkvidék, rajtuk a májak: roskadó igluk a gyomrokon.
A sámánt, aki szerint a nyers hús árt, megették.
A vizek, ha idegesek, kisajátítják a partokat,
Patás hullámaik varkocsban dübögnek, vinnék a véneket.

A vének hiszik a sípot, fújnak a vízre, mérgük megejtő-lassan oszlatja
hasukat, övük a tovább,

Ha belőle a törzs kapva kapni akar,
Legyen minden kölykezés közvetlen parti kölykezés,
Zsengekóstoló apály korgását dagály csillapítsa,
Legyen a zsengeknek tudhatatlan a tudás, vizek zaborognak.

Tajtékuk letörli eltelt szájukat.
Megtartják, nem adják a halakat.

Konok víz, a törzs szemet vet az égre, a vetett szemek szárnyakat lőnek át,
A madarak estükben múltjukat nyeldesik, húszakat megkeseríti
(Közös anyjukra gondolnak, melegére, a falunép nem tudhatja meg).
A vének kötik a hajót daróccal karóhoz, szigonnyal nyers éghez
(konok víz, konok).

A sámán, aki gyomornedv lett, tudta a tudás alattit,
Hogy a sípot, ha meg is fújják, a tüzet nincs, aki feltüzelje.
A mínuszok felborzadva farkasordítanak,
Jönnek bálnazsíron a karéjról,
A falunép babonatévedése, hogy a víz, pedig az ég verte rájuk őket
Madaraiból kiapadva, évszakváltó tollait elhullatva, őszre megkopaszodva,
Talán-várt ősz:
Félévre befagyasztja az ásatok fölkéredzkedő sokszagát,
De elereszti az éhség verekedő kezét.
A gyűlések forognak, akörül, mit, kit egyenek.

Hetekig találatlanul szigonyoztak átfagyott hajóról égbe.
Ma, ahogy ideér a szó,
Lőnek egy repülő férfit.
Zsengeknel zsengebbet, véneknél vénebbet,
(Közös anyjára gondol, nem titok)
Tenyerén melengő-pirosat hordoz,
Jeget szakít vele, mielőtt

Kapva kapja, továbbot, a víz,
Sercenve ellobbantja.

A telektől senki nem mentheti az őszöket.
Leáll a májjal. Csőrével hóna alatt
Visszafordul a saskeselyű.

Ó Marianna

Fövenyre verve
Ritkul az ikra.
Ázik a pernye,
Mossa a szikra-
eső.

Bánja, ha hagyta
A bálna, az őre,
Ma délelőttre
Háza apasztva.
A csepp, amit őrlt,
Fogán kigőzölt.

Jövők dörögnek,
Tócsákba borjak,
Fóka sohaugat.

Felkönyökölnek,
Erekbe folynak
Kagylós olajkutak.

*

Kiszívószárazott árok.
Folynia kell a shownak.
Öltönyös gyöngyhalászok
Homokon pillangóznak.

Elysium 21

A helytartó megígérte: betoloncolja a szelet,
Eső is lesz, a szél csomagol mindenkinek.
Ácsok gyomra a föld,
Belemar a szik, mint a lelkiismeret,
Amikor korgó kölykeik szájában a hónapos kenyérré néznek.
A bádigosok fejüket vakarva
Vízvezető lemezekkel játszanak a porban,
Tologatják, mint a dámát, a határidőt.

A helytartó szent jobbával esküdött: lesz fa, erdő,
Az asztalozhoz mégis fazonigazításra járnak,
Gyűlnek a műhelypadlón a leforgácsolt fájdalmak.
Csak a reumával nem bír,
Négysávós biztonsági övvel fixálták
Még becsekkolóskor.

Különben előre tartanak a léptek
És fizetésnapon felfelé,
A helytartó elárulta: mire odaérnek, elöl is lesz, fent is lesz
Valami. Kiszálltak a beszállítók, viszont ideköltöztek,
Garázsszagú srácaik fel-alá szaladnak
A kilenclyukas hídon a maradék alkatrészzel,
Ki-ki szövetkezetbe adta vályogát, nádfedelét,
És mint színi bányákból kigőzölgő só,
Csillog az ácsok szeme,
Mert a hónaposban látni az év kenyérét.

Leparkettázták a katedrálist,
Feszít a műanyag nyílászáró a rózsablakon.
A helytartó megelőlegezte az örökbérletet: lesz úrállomás,
Nézd döngölt falait,
Sőt jönnek a felhők jódozott esővízzel
És agyagos bakancsát az asztalra vágja egy vendéghez.
Késett, de csak ahhoz képest,
Hogy a nőket már bemeszeltük,
Üvegeket kocogtat,
Fütyül az Örömóda
Üres féldeciseken.

CSŐSZI MARCELL

Játszunk

Külső szemmel az életnek mi
mindig gyerekek leszünk.
keressük egymást e
végeláthatatlan világban.

Nem sejthetjük, hogy ez
egy örökös bújócska.
S e játékban, mi mindannyian
sose nyerhetünk.

Lehet nem is létezel.
Nem létező létednek akaratát,
gyermeki bohósággal keresem.
Én se nyerhettem.

Élet

Látod lelked este a csillagokban?
Hogy pulzálnak üzennek neked?
Hisz mutatják utad a végtelen teljességbe,
s a hold világítja másnak a tökéletességéd.

Ha felhős az éj se vagy egyedül.
Ki szeret, látja a homályban tested.
Szemükbe te formáld az esti útjukat,
s így vezetheted lelkükbe saját lelked.

Képed

Már fakul a kép rólad a falon,
Fakult az arcod, fakult a múltad.
S mohón nő portestedből rózsza a síron.

Némán hagytad el a világot,
Hogy lelked szabad legyen.
S most már csak bennem van otthonod.

RONCSÁK MARCELL

pardon

ismerősen közeledő
szirénázó szitakötő
nyakára nyalva
porcelán csók pohár
rózsapezsgő

összeöltözött az utcákkal
magán hordja szabadkát
szakadt kontyba kötött
elhagyott porfészek

karambolozó tükörtáncot jár
mostoha ikerláng a szemében
száz lépésre, ráérősen
rám ér

bomlik a bontott hétköznapi
szűzre sikált gyárkémény
ünneplőben a gyászmenet
mint tortahabon a gyertyafény

álljunk meg
állva aludni
félvakon szemezni
a nyálfehér éggel
vegyük már félvállról
a kényszer munkát

minden nap egyforma
minden nap másmilyen
kínzópad
visítva jön a világra
minden jellemtelen
koránkelő kényszerbeteg

elköszönve integet
aki búcsúzik
annak minden nap vasárnap
minden nap hétvége

aki búcsúzik
a pohár aljára néz
elveri magát, elveri a pénzt
elfogy, elvész
elenged

lengén öltözött a város
fázik a járdaszegély
várja az első lépéseket

jöjjetek elő
ismerősen közeledő
idegen nők
a gombafejű fáktól
nem látni az embererdőt

itt elbújhatunk
nem akad meg
a szívem a torkukon
vegyüljünk el
hiányzik a hányinger
fájása, mint tompa fogban
a nyeletlen szó

kurválkodó tekintetű
csak barátok
egymást fülelő hűtlenek
harapnivaló húszakban
pórázon a vérszomjam

egy lépéssel se tovább
gyilkossági kísérlet
minden gyöngédség
titokban láncot ver
követel és visszavár

de én szívesen szeretek
elég egy köszönöm
szívesen sajnálom
boldogan nem hiszek
ezért ismétlem újra
ugyanazt a napot
milliomodjára

mindenki ismerős
mindenki idegen
mindenki boldogan
egy helyben toporog
életre ítélt embriók
forognak félholtan

én se választanám magam

mindenki egyedül
mindenki mással
de örülök
mert egyszer
egy pillanatra

visszaintegettek a fák
milyen kár
hogy nincs közöm a tájhoz
csak az emberhez

csillagfüst

néha még rám esik pár csepp
a tejútra tévedt füstfelhőkből
olyankor elfelejtem mi történt velem aznap
felkúszol a háztetőre mellém
amíg nézem a tavalyi csillagos telet
unottan fészkelődsz
háttat fordít neked az ég
lehet, hogy még magadnak se kellesz
de nekem akkor nagyon kellettél

k é t a r c ú

jön velem
hűségesen
mintha én tudnám
hogy jobb után jön a bal
hogy nem ázik át a tető
a nyári esőtől
mintha én tudnám
hogy van ami nem fogy el
mert ott lakom
ahol összeérnek a zsákutcák
a fák tövében fekszik a délután
újraindul az idő
az egy a kettőre vált
és most mi van
nem csak én
vele vagyok elveszett
mert a másik felem
hűségesen
jön velem

SZÖGI KLAUDIA

éjféli átszállás

három óra alvás
kavarog a vihar
piros nagykabátban
ragadj meg egy dolgot amit szeretsz
és egész életedben néznéd
csendesen földre borulnak
csattannak a térdeik

hallottalak beszélni
igen van hangom
keressük az árulót
tóba dobjuk
halotti toron
ingyen gyümölcsjoghurt

a peronon egy macskát
szorongatott a gazdája
nem vihette fel a vonatra
ha meglenne még a szép hosszú hajam
belefonnálak egy kontyba
legyél jó én is az leszek
a szivárvány végére megyek

az erősebbek mindenkit lelökösnek
teleszívják tüdejüket
zacskózott levegővel

mogyorót rágnak
kalapács a térdeik között
de én ravasz vagyok és kicsi
ha összehúzom magam
pipacssá változom

kékharisnyák

meddig akarsz még várni
a díványon törökülésben
majd megtanítalak én
hogy kell írni kövekkel
húzd be a függönyt
sötétben jobban érzed a formákat
tompák és esetlenek

mindig tetszettek a pincérnők
kötényükön nincsen folt
ha kérded tízszer is elismétlik
nem tilos az ölelés
csak otthon sírnak egy kicsit
olcsó illatgyertyák között

megtanítottak kötni
de én valahogy nem látom a szálakat
sál helyett egy kicsi ember
katonásan lépeget
nem én neveltem ilyen elfajzottá
lakatold le a mesekönyveket

azt se tudjuk honnan csepeg
az egész házban hallani lehet
és megőrül a kutya
azt hiszi megint veszekszünk

kötelet a derekadra
az majd megtart ha
széttörök alattad a létra

most hogy elmondtuk a titkainkat
vesse le mindenki a pólóját
mérjük meg hogy
kinek mekkora a melle

ALTER EMESE

B.

Kompromisszum

Nem tudom, hányan lehettek ugyanígy középiskolában – tudom, hogy nem mindenki, de az ember szereti azt hinni, hogyha a megküzdésen nem is, az élményein osztozik valakivel, akire titkos szövetségeseként tekinthet, így azt gondolom, páran igen. Sokszor attól szomorú az egész, hogy egyszerű, klisés: egy tinilány esténcént az erkélyen sír, alatta tíz emelet, benne rengő magány. Máskor, mert a legszomorúbb tinik sem bölcsebbek a többinél, a saját tragédiájukat teszik nevetségessé: búcsúlevelek a padon, mindenhol díszpapír és borítékok, elnagyolt mozdulatokkal rajzolt dühös betűk – ez félreértelmezett önróniával utólag vicces is lehet. Van benne szép is, igazolás: a meleg szocmunkás a gyermekjólétnél, a kezén látni, hogy zenész, rákeresel, szaxofon. Tévedés megpróbálni utánozni azt, aki boldognak tűnik, a korai valóságshow-k szereplőit, akikről a lakótelepen nem tudni, hogy nem szeretetből nézik őket, hanem mert nevetségesek. A ruhákkal nem a giccs a baj, ahhoz még a vidéki elit gyerekeinek szeme is avatatlan, hogy kifogásuk legyen ellene, azt viszont meglátják, hogy olcsó. Kínais. Utánzat. A szereptévesztést is kiszúrják, hogy aki az iskolában túsarkúban lázad, az hétvégezte közönséges utcagyerek, annyi esze sincs, hogy bornyitót lopjon a La Fiestához, egy túltöltött üveg a dugó benyomásakor a fehér szövetkabátra robban – az egyetlen drága ruha, karácsonyra kér ilyesmit az ember. Egy patinás gimnázium csupa titok, de ezt csak a legszomorúbbak tudják – ők rejtkehelyeket keresnek, cigizni járnak az alagsorba, az udvar réseibe. Jeleneteket rendeznek, egyes dolgozat vagy felelés, és már csapódik is mögöttük az ajtó, a portás, ha nem is érti az ilyesmit, örül a társaságnak,

hogy valaki emberszámba veszi, és ott ül vele a kétszer kétméteres savanyú izzadságszagban. Leginkább filmekről szeret mesélni, sok filmet néz, éjszakánként a rádiónál biztonsági őr, nem egy bölcsész, de ízlése az van, egy idő után meg lehet jósolni, melyik film tetszik neki. Máskor viszont a becsapódó ajtó után kontraszt kell. Csönd. Ilyenkor a folyosó bejárható, a hatvanas évekbeli tablókön mosolygó lányok megöregedtek, van, aki népszerű maradt, más stréberből lett főorvos, a többiek szülés után elhíztak, és lassan a háttérbe húzódtak, hogy maradjon hely a fojtogató házasságukban. Néhány tabló szomorú, egy-egy kép gyászkeretes. Kiss B. a kilencvenhatban végzett évfolyamba járt, könnyű észrevenni, látszik, hogy a kép nem a tablófotózáson készült, meg persze ott a gyászkeret. És a név. B. titok és szövetséges. Olyan emlék, amihez tapintattal nyúlunk, nem találgatjuk, hogy Balázs vagy Betti, hogy melyik volt az anyakönyvezett és az igazi neve. A statisztikák alapján nem elrugaszkodott hipotézis azt feltételezni, hogy B. öngyilkos lett. Fájt neki. Az iskola még húsz évvel később is kemény terep, poroszos és érzéketlen. Vidéki elitgimnázium, a megyehatárig még híres is. De ez a tabló kegyetlen, Edit néni szerint kompromisszumos megoldás volt a kezdőbetű, hogy mégse hazudtolják meg teljesen. Szerintem áruulás. Bárcsak tudnám, hogyan hívjalak.

MÉSZÁROS PÉTER

A fülemüle

Feljegyzések az egyik kedvenc apokalipszisemről

János kórház. Napsütés. Klórszag. Március idusa.

Kicsi, ötvenkilós, kiégett előadóművész vagyok. Sokat iszok, még többet panaszkodok. Apám szerint mindig a Szűz Mária kötényébe estem. És mégis, a saját legyőzhetetlenségemben való hited megingása előbb vagy utóbb bekövetkezik. Van, akinél ez később jön el, és egészen nyolcvanéves koráig úgy érzi magát, mint egy szovjet tank, aztán, amikor egyszer csak hopp, leállt egy vese és nyolc hónapja van hátra. Kelletlenül döbben rá, hogy nem hiába vonják ki a forgalomból a régi tankokat az igazán fontos ütközetek előtt.

Nekem huszonnyolc éves koromban jött a felismerés, hogy nem vagyok sérthetetlen, a bajok velem is ugyanúgy megtörténhetnek, mint másokkal. És ez a test, ez a szőrösödő elektrobioneurosztatikus vérpumpa simán megállhat, meghibásodhat, aztán elszállítja egy ukrán cigány traktoros, mint a szervizre szoruló orosz hadi egységeket Donyeck közelében a háború első napjaiban.

Infarktusom lett. A fülemben.

Az egyik leghülyébb infarktus, amikor egyszer csak arra kelsz fel, hogy hoppá, a nemjóját, hát megsüketültél a bal füledre. Az orvosok küldözgetnek ide-oda, hangvillákat nyomnak a fejedhez, mint kiskorodban, amikor megpróbálták veled kiénekelteni a magas C-t, és bosszúsan csóválják a fejüket a szakértők, hogy bizony szar ez, szar az, de nem tudjuk, miért van, talán a stressz, talán egy vírus, de még bizonyosabb, hogy fogalmunk sincs. De nem baj, tessék befeküdni a kórházba, tolunk önnek intravénásan egy kiadós szteroidkezelést.

Olyan, mintha szőnyegbombával lövöldöznénk Kijevre, lehet, hogy eltalálunk valami károsat.

És akkor bumm.

Ott állsz az alsógatyádban egy szexista vicceket mesélő nővérke előtt, aki éppen egy rózsaszín gumitűt eszkábál beléd, és sajnálkozik, hogy tényleg bocsánat a színe miatt, a fiatalúr nemigen néz ki buzinak, aki szereti a rózsaszínt, de hát csak ez van.

És bumm, kicsit remeg a lábad, belegondolsz abba, hogy vége az előadóművészi karrierednek. Még azelőtt, hogy egyáltalán elkezdődött volna. Mert ugyan ki akarna egy rokkanttal együtt dolgozni. Ki akarna egy színpadon állni veled, amikor meg se hallanád a végszavait. Ki zenélné a verseid alá, ha nem is hallod az akkordokat. Könnyek szöknek a szemedbe, de csak olyan játékosan, mutatóba, hiszen mégse sírhatod el magad egy szexista nővér előtt.

Hozzák-viszik a fekvőbetegeket, van itt minden, hatvanas bácsika, aki büszkén meséli húsz percig neked, hogy végre lecsusszant a felsértett garatján egy selymes kórházi szalámi. Van itt biosz témazáróra készülő srác, aki nehezen, halkán kérdez tőled valamit a mandulaműtete után, de te nem hallasz semmit, mert hát mandulaműtét, így ő is, no meg te is rádöbbenek arra, hogy megtaláltátok a tökéletesen ellentétes pólusotokat. Egy néma a süketet.

És itt van egy tatógó öregúr a kettes kórterem ajtajában, aki folyamatosan téged néz, mintha mondani akarna valamit. Fülében, orrában véres fásli, a kockás pizsamáján nemzetiszín kokárda.

Amikor összeomlik a sérthetlenségedbe vetett hited, két lehetőség van. Vagy elkezdesz azon gondolkodni, hogy legalább nem kell soha életedben drága fejhallgatót vened, és osztani kezded a szexista nővér gondolatát, hogy a férfiaknak amúgy is szelektív a hallásuk.

Vagy egyszerűen megnézed, hogy pontosan hány szem Mitrazapine-tól tudod úgy kiütni magad, hogy senki se keltsen fel többé. És új értelmet nyer a hallás, hallás, meghalás szóvicced, amit még kiskorodban meséltél egy hallókészülékes Maci csoportos kislánynak. Könnyűnek tűnik a döntés, pedig nem az.

Napokig fekszek.

Tőlem két kórteremnyire még mindig zsákokba csomagolva hordják ki halomra a halott covidosokat, pár száz kilométerre pedig néhány Anton és Szergej iszik a szamovárból egy javításra szoruló T-90-es tankon, én pedig azon gondolkodom, hogy eddig ez a kedvenc apokalipszisem.

Reggelente bejön egy orvos, csóválja a fejét, hogy na, fiatalúr, még mindig nem hall semmit? Nem, hát végül is ezt a kérdést is hallotta, szóval jól állunk, fel a fejjel, nazdarovje, lehet posztcovid tünet, vagy érte stressz mostanában? Hát igen, mindjárt kitör a harmadik világháború, legalább ön tud majd aludni a bombariadóban is.

Napokig fekszek tovább.

Néha-néha jön pár látogató, egy családtag, próbálom tartani bennük a lelket, hoznak egy kis süteményt, meg barnuló banánokat és feltétlenül átadandó Milka csokoládékat az ápolónőknek. Lemondok pár fellépést, és próbálom megsaccolni a főnökömnek, hogy meddig leszek táppénzen.

Behoznak egy srácot mellém, akinek az van tetoválva a karjára, hogy „ad astra per aspera”. Neurológusok vizsgálják a fejét az autóbalesete után, sajnos csillagokat lát.

A saját legyőzhetetlenséged felbomlása után hirtelen elkezdesz hinni istenben és a mantrák erejében. Halleluja, gyógyulj fül, távozz, gonosz savó, a sátán már az ukrán kapukat döngeti. Elkezdem mondogatni ma-

gamnak, hogy gyógyulj, hallás, hatnak a gyógyszerek, hatnak a gyógyszererek...

Nagyvizit van.

Nem hatnak a gyógyszerek, hümmög a szakorvosi kórus. Általában imádom, ha többen néznek. Ilyenkor azt érzem, hogy valami különlegeset tettem le az asztalra, valami nagyon grandiózusat, sérthetetlen. Most tíz szakorvos bámul rám, és vegyes hangulatot kelt bennem a dolog. Szeretném megbotránkoztatni, lenyűgözni az arcokat, mint a színpadon, de közben tudom, hogy ha én most éppen lenyűgözők valakit, akkor nagy valószínűséggel gyógyíthatatlan krónikus betegségem van. Ez a művész végső performansa. A haláli döbbenet.

Tudja, nem használnak a szteroidok, ilyenkor már lényegesebben javulnia kéne a helyzetnek, muszáj lesz felnyitnunk, veszünk egy kis zsírszövetet innen-onnan, befoltozunk ezt-azt, letörölgetjük emezt meg amazt, kicsit leszívjuk a sipolyt.

SIPOLY.

Valamiért imádom ezt a kifejezést. Amikor életemben először kórházban voltam, egy fantasy-t olvastam, abban voltak a gonosz szörnyek sipolyok, vagy szipolyok, lehet, hogy inkább vérszipolyok voltak már nem is emlékszem, de biztos, hogy pontosan úgy képzelem el azokat a lényeket, akik miatt infarktusom lett.

A kedves kék ruhás bácsi.

Gyors műtét lesz, el se altatjuk. Ezt kéne aláírni. Mi mindent elmondtunk magának. Gondolja át, ha bármilyen kérdése van, keressen. Azzal felveszi a táskáját és a kabátját ez a kedves kékruhás ambuláns úr, és könnyed léptekkel elszivárog a liftajtóban. Azt hiszem, az ellopták az oroszok a tankot dalocskát dúdolgatja, miközben sebesen nyomogatja az ajtócsu-

kó gombot. Próbálom minél tovább fenntartani vele a szemkontaktust, mert kicsit félek, hogy szimplán csak lelép az életemből. Az exeimen szoktam látni ezt a megkönnyebülő tekintetet, amikor visszahozzák a szégyenszatyromat, benne a ruháimmal és a fogkefékkel.

Jaj, benne volt a kombinált fogóm, dúdolom magamnak, és kicsomagolom az egyik ajándékszatyromból a fogkefét meg egy tiszta pólót, hiszen le akarok fürödni, mielőtt aláírom ezt a papírt.

Nem műtét, ez különleges katonai hadművelet.

Jól meggondolta? Most írja alá a halálos ítéletét. Viccelődik velem a nővér, miközben átveszi. Férfi vagy, ne sírjál, gondolom magamban és bámulok rá, hogy tessék, jól hallottam-e, mert tetszik tudni, mostanában nem nagyon bízok a fülemben. Na ne ijedezzen, lokális beavatkozás, gyorsan túl lesz rajta.

Streamelik a fejem.

Kifejezetten tudatmódosítószer-függő vagyok, erre akkor döbbsentem rá úgy igazán, amikor a popómba beadott morfium után húsz perccel visszajött a nővérke, és elkerekedett szemekkel kérdezi tőlem, hogy a fiatalúr meg hogy a viharba nem dőlt még ki, mint egy zsák krumpli a fészerből?

Szégyenkezve motyogom magam elé, hogy kedves nővérke, hát lehetséges, hogy nekem bizony morfin-toleranciám van.

A második adag után már puszikat küldök a folyosón a hordágyban, in-tegetek a betegápolóknak, hogy még visszajövek, tessék csak várni, és bevisznek egy kíméletlenül zöld terembe, ahol felnyitnak, és egy kivétítőn bámulom a fülkürtömön keresztül agyamba hatoló precíziós műszereket. Ha már ott van, doktor úr, hápogom morfinmámortól kiszáradt számmal, akkor igazán kivehetné onnan az összes volt barátnőm emlé-két. Sajnálom, mondja a maszk alatt, az sajnos a másik oldalon van.

Nem tudom nem nézni az agyam belülről, ahogy irodaházakba csapódnak a bombák és terhes nőket visznek a romok között hordágyon. Érzem, ahogy kopog az agyamban a sziréna, meg az a negyvenezer wattos kórházi energiatakarékos izzó bűgása.

A megsüketült fülben sosincs csönd.

Kiengednek a kórházból. A baloldal elvesztette a választást, én elvesztettem a bal oldalamba a hallásom, a háborúról szóló híreket is már csak fél füllel hallgatom, de a fülzúgás megmaradt és újra meg újra emlékeztet, hogy tőlem néhány kilométerre halomba lövik az embereket az utcán. Folyton zajongnak az elhalt idegsejtek, mint egy bepálinkázott Nirvana emlékezekar, az agy meg cifrán zúgolódik a hangok vasútállomásának peronján, hogy mi a bivalyszomorító úristenért nem jön már napok óta egyetlen zajszerelvény sem. Nem viszi el senki a hangmenekülteket.

Egy csepeli liftakna. Éjszaka. Cefreszag. Május vége.

Meg kéne ölni magam, morfondírozok viccesen, miközben befogom a fél fülem, hogy megnézzem, hallom-e a lift érkezésének morajlását. Olyan vicces lenne egy nagy viszonthallásra ordítással belevetni magad az aknába, de akkor sosem tudom meg, ki nyeri az orosz–ukrán háborút. Attól félek, már mindannyian inkább csupán elvesztettünk valamit.

Egy fesztivál Beregszászon a fűben éjszaka. Távolban kabócák vagy egy alterzenekar hangol.

A cipőtalpak alatt ropogó homokszemek az odesszai tengerparton.

Amikor felhívod, hogy megkérdezd, él-e még a harkivi animerajongó barátod, és kicsöng.

Nyitva felejtett teli hűtő bűgása egy nyári délután Kijevben.

Hallani, hogy vége van.

Hallani valami jót.

Hallani.

SEREGÉLY ORSOLYA

Tél

Reggel találták meg, a kapujában ült, a feje lebillenve, felső teste a falnak támaszkodott. Már kék volt a teste, olyan volt, mintha aludt volna, egyedül a különös szín volt az, ami aggodalomra adott okot. Vékony, csontos bordái kilátszottak.

Elég sokat ivott. Az üvegcséket régen mindig a szomszéd házak előtt dobta el, azt várta ettől, hogy a felesége majd nem veszi észre azt, hogy iszik. A szagot, amelyet az olcsó, kisüveges vodka és pálinka áraszt magából, nem lehet a szomszéd előtt eldobni. A rozsdás férbicikli imbolgyogva gurult előre, mintha csak a Jóisten tolná, fél kézzel, miközben ő rajta ült, kapaszkodott, vékony lábaival néha tekert egyet a pedálokon. Nem sokkal később a felesége elhagyta őt, nem maradt más hátra, csak az apró, tömzsi, pettyes orrú kutya, meg a rozsdás férbicikli. Ezután nem volt megállás, az alkoholba vetette magát, már nem kellett a szomszédban sem eldobálni az apró üvegcséket, nem kellett rejtegetni őket. Huncutul kocogtak a sörök a kockás nejlonzacskóban, amit mindennap a boltból hozott haza, a bicikli kormányára húzva, egyensúlyozva. Egyre soványabb volt, látszódott rajta, hogy most tényleg nem szab határt már semmi. Hamarosan a munkahelyéről is kirúgták, hiszen már ott is ivott, a kávéjában gyakran voltak kalózok, képzelődött, üveges tekintettel akadt össze a nyelve minden mondatnál. Minden szavának az alkohol adott recét, krákogott, köhögött. A vodka, a pálinka, a rum, az apró üvegek gurultak elő a táskájából, bele a kávéjába, a vízbe, a szörpbe, vissza a zsebekbe, majd a kukába.

Sokat gubbasztott így az ajtóban. A régi ház betonfallal volt körbevéve, a kapu padkáján ücsörgött, mögötte a díszes üvegű bejárati ajtó. Vékony lábai békaszzerűen felhúzódtak egészen a füléig, lyukas papucsából a lá-

bujja kandikált ki. Néha a fejét a falnak támasztva szundikált az utcán, néha bement a házba, és hajnalig égetve a villanyt döntötte magába az italt. Pislákolta a konyhai égő, a mosogatnivaló halmokban állt. Az asztal ragadt az olcsó italtól, a cigarettacsikkek a hamutartóban ültek.

Hamarosan elérkezett a tél, az időjárás különösen fagyosra fordult. Az ablakokat a zúzvara befedte, reggel az arcokat pirosra csókolta. Ő az ivást akkor sem hagyta abba, nevetve mondogatta a szomszédoknak, hogy most kell igazán innia, hiszen elhagyta a felesége, és hideg is van, kell valami, ami megmelegíti az ember szívét. Korán besötétedett, így gyakran egy szobára maradv a lámpafénynél, alsónadrágban és szakadt alsó trikóban döntötte magába a pálinkákat sorban. Túl hideg volt a sörhöz most, a bortól fájta a feje, átváltott a tiszta szeszre. A kutyát is gyakran beengedte, ne fázzon kint szerencsétlen a mínusz fokokban. Aztán egyik nap hallotta, ahogy éjjel neszeznek kint. Kibotorkált, papucsban, alsónadrágban, fehér szakadt alsómajicában. Hajnali kettő lehetett, a hold fényesen állt az ég tetején, vakítóan, a hidegben a fagyott fák morcosan nyúltak az ég felé. Látszódott a lehelet a hidegben. Ahogy kifele csörtegett az utcára, a kutya megindult, és elszaladt. Gondolkodás nélkül szaladt utána, észre sem vette, hogy a kapu mögötte bezárul. Nem akarta felverni a szomszédokat, hiszen éjjel volt, ő meg részeg is volt, szégyellte magát, helyette tántorogva lehuppant a havas, jeges betonküszöbre a kapuban. Ott ücsörgött, észre sem vette az idő múlását, a bódultságban bálba képzelte magát, zenét hallott, éneket, így nyomta őt el az álom. Reggel így találtak rá, a küszöbön ült, a fejét a falnak támasztva, mintha csak aludna. Teste kemény és kék volt a fagytól.

Nyár

Meleg volt, pont olyan lassú, lomha, füllesztő meleg, ami kizárólag a mediterrán övezetben van. Az éjszaka csendjét csak a kabócák zavarták meg, és néha egy-két ember csoszogása az utcán. A marseille-i éjszakában az emberek apró, dobozszerű lakásaikban nehezen szuszogtak az álom ölelésében. Én alsóneműben próbáltam aludni, a paplant a lábam köré csavarva egyre csak a plafont néztem. Először a fejemet támasztottam ki a párnával, majd mégis a lábamat polcoltam fel. Az ágy közepén, mint egy tengeri csillag, elterültem, kezeimet szétvetve. Nem mozgott a levegő, pihegtem. Korábban kinyitottam az ablakot, a bőrdömmel pedig kitámasztottam az ajtót, hátha a huzat majd megteszi a dolgát, de a hőség kövér császárként ült a szoba közepén, elállva az ajtót, így a huzat nem tudott mozogni. A sárga utcai lámpa fénye lassan csorgott be az ablakon, a szomszéd ház zsalui zárva. A hőség egyre csak nyomott bele az ágyamba, a matracba, a mellkasomra szorítva a kezeit, úgy nyomott le. Hiába sóhajtottam, az arcomra helyezte magát, befogva az orromat, a számat.

Napkelte előttre vártam, hogy egy enyhe friss szellő megjelenjen a városi tömbök ablakaiban, addig azonban marad a nehéz izzadt forgolódás, a pihegés. Behunyva a szemem éreztem, ahogy az ereim lüktettek, és a bőröm minden pórusában egyre csak fulladt. Nem bírtam tovább, felültem az ágyon. Felvettem a nadrágomat, a pólómat, és elindultam a konyha felé. A hideg kövön lépkedtem mezítláb, lementem a nagy, köves konyhába, közben élveztem, ahogyan a talpam a kőhöz tapadt járás közben. Friss vizet töltöttem magamnak, és leültem a kanapéra a kereszthuzatba. Céltnalul bámúltam ki az ablakon. A távolban építkezési daruk, a tenger, az utca, az algír negyed halkán hömpölygött. Csend

volt, csak pár patkány szaladt át az úton. Hirtelen hatalmas zajt hallottam, autó féke csikorgott, megállt egy autó az utca közepén. Az ablakhoz térdeltem, lesekedtem.

Egy pár dulakodott az autóban, kivágódott az anyósülés felőli ajtó, egy nő szállt ki belőle félig, de a sofőr utánanyúlt és berántotta az autóra. Mozgott az autó, ringatózott, ahogy a pár a kocsihoz dulakodott. A nő ismét kiszállt az autóból, és az üdítőjét a kocsihoz vágta. Gyors léptekkel elindult, a férfi utána hajtott, ismét berántotta őt az autóra, majd továbbhajtottak. A kanyar után ismét nyikorogva megálltak, hátulról láttam őket, a férfi átnyúlt az ülésen, elkapta a nő nyakát, a nő franciául ordított. Egy motoros érkezett, dudált, most a férfi dobta ki az üdítőt az ablakon, hirtelen továbbindult az autó is és a motor is. Megdöbbenve kucorodtam az ablaknál, reflexszerűen néztem körbe, hogy látta-e őket más is, hogy esetleg a szomszédos romos épületben, ahol az ablak redőnyei le vannak csukva, onnan világítanak-e a szempárok? Tehetetlenség tört rám, nem láttam az autó rendszámát, éjjel van, éjszaka, elöntött a büntudat.

Eltűnt az autó, már nincs mit tenni. Leraktam a poharam az asztalra, és visszatértem a szobába. Aznap még sokszor eszembe jutott a nő, néha még ma is kísért.

Tavaszi

Hideg volt még, de a tavasz éle már érződött a levegőben. A kisgyerekek apró termetű volt, farmernadrágot viselt, kis kabátot, tollal kitömve. Sapkája alól göndörödött ki szőke haja, huncutul csillogó szeme két kis napsugárként ült pufók, piros arcán. Sokat nevetett, és sokat szaladgált a házban is, felfedezett mindent. Tavaszodott, a levegőn többet voltak kint, ettől mégjobban duzzadt, növekedett, mint a friss kovászos kenyér. Sokat főztek pálinkát, ez falun nem volt akkora szenzáció. Nyáron gyűjtötték édesapjával a gyümölcsöt, amelyet nagy, kék műanyag hordókban tartottak. Az apja néha megkeverte a cefrét, ő pedig nevetett, és azon ámuldozott, hogy a cefre már most milyen büdös, milyen sötét, milyen zavaros, és mégis, ami kicsöpög a kazán csövén, az már átlátszó, vízre hasonlít.

Sokat játszott kint, főleg katonásat, felfedezőset, kalózosat. Ahogy lassan olvadt a tél, felengedett a fagy, a szutykos cefrés hordókban maradt víz jégtömbjei is felengedtek. Sokszor felmászott az asztalra, és onnan bámult bele a hordókba, kavicsokat dobált a vízbe, belenyomta a hideg vízbe a kezét, nevetve visszarántotta. Pálcákkal kavarta a víz tetejét. Egyik pillanatban azonban túl messzire dőlt a hordó felett, az asztal megbillett, és ő fejfel belebuggyant a hordóba és a vízbe.

Minden olyan gyorsan történt. Apró kezei a teste mellé szorultak, a feje a hordó aljához ért. A kis lábait ellepte a víz. Hiába mozgott, próbált kalimpálni, nem volt menekvés, a víz betört a szájába, az orrába, onnan a tüdejébe, a tüdejének minden apró pórusába, sejtjébe. Megfeszültek a hörgők. A jeges hideg belemarkolt a szívébe, az agyába. Sajogtak a végtagjai, először a lábfeje, majd a keze, a karja, majd az egész teste görcsös fájdalomba rándult. Mozgolódott, de minden hiába volt, fellökni nem

tudta magát, messziről pedig nem hallhatták, ahogy a vízben valami buborékokat fúj.

Az anyukája csak pár perc múlva ért ki az udvarra, akkor hiába kereste a kislányt, nem találta sehol. Harminc perc is eltelt, mire észrevette a hordó ledobott fedelét, és azt, hogy az asztal elmozdult. Szinte azonnal összerogyott az udvar közepén.

Ősz

A fehér Renault Twingo korán reggel állt meg a Rue Des Sports-on a lakásom előtt. Leszaladtam a lépcsőn, hideg volt, a levegőben már érződött az elmúlás. Abba a faluba készültünk, amelyben a művészek laknak. Hétfő volt, köd, a levegő nyirkos és fagyos.

Egy hosszabb autókázás után meg is érkeztünk a faluba. Leparkoltuk az autót, és egyből megindultunk a nyirkos, csúszós macskakövön felfelé. Egy lelket sem láttunk sehol, minden zárva volt. Sehol egy ember, vagy a nyoma annak, hogy itt lagnának. Az ajtók, ablakok üresen bámultak az utcára. A csendet egyedül egy mezőre kikötött kecske törte meg, akinek láthatóan nem volt gazdája.

Átsétáltunk a hídon, zuhogott a mélybe a víz. A hídról láttam meg először a templomot, arra gondoltam, talán ott lesz valaki. Felmentünk a dombon, fel egészen a templomig, amelynek ablakain a zsaluk kókadtan lógtak a mélybe. Kétszer körbe kellett járnom a templomot, mire megtaláltam az ajtót. A nehéz vaskaput alig tudtam testemmel belökní.

Beléptem a templomba. Üres volt, semmi dísz. A falon fémszobrocskák-ból Krisztus urunk szenvedése a kereszten, de az ábrázolásban volt valami kegyetlen, valami, amitől már ránézni is rossz volt a vékony agyagszobrokra. Elsétáltam az oltárig, onnan pedig megláttam a gyóntatószék mellett egy ajtó helyét. Az ajtó egy folyosóra vezetett, ahonnan kórus hangját véltem felfedezni. Ez megmagyarázná a kihaltságot, lehet, hogy mindenki énekpróbán van. Elindultam a folyosóra, de ahogy egyre csak beljebb haladtam, folyamatosan úgy éreztem, hogy bár magam vagyok, mégis valaki figyel. Kényelmetlen pánik kezdett rámtörni, idegesen hátrapillantgattam, a kórusi ének egyre hangosabb volt. Készen álltam arra, hogy bármikor elem toppanhat valaki. Hirtelen két sárkoporsót

láttam, egy liliommal, üresen, friss terítővel beterítve, felette pedig egy régi hangszórót, amiből recsegve szólt a kórusi ének. Szinte azzal a lendülettel megfordultam, és elhagytam a templomot. Meg sem álltam a völgyig, ahol egy kápolna állt. A kápolna ablakai olyan vékonyak voltak, hogy nem lehetett belátni, az ajtaja pedig zárva volt. Fehérre meszelt fala árván állt a völgyben, mögötte húzódott a folyó, a folyó túloldalán a falban pedig egy emlékmű és egy oltár volt bevésvé.

Nem éreztem jól magam, zúgott körülöttem az elhaltság. Elindultunk haza, az autónál két ló jelent meg. Soha többet nem mentem vissza erre a helyre.

SZÉKELY ZOÁRD

Nem akárkinek

(Regényrészlet)

Apám könnye fekete. Előveszek egy használt zsebkendőt, és letörölöm az arcáról. Tekintete üres, fénytelenül mered a semmibe. Nem mozdul, nem beszél, csak az ében tinta maradványai hagyják el a testét. Most volna jó meghalni. Többször álmodtam már erről a pillanatról: megérkezem a marosvécsi Neuropszichiátriai Rehabilitációs Központ épületéhez, felszaladok a bejáratú lépcsőn, a nővértől kérdezem, hogy melyik szobában fekszik apám, mire ő azt feleli, hogy a hármas számú kórteremben, amitől szinte összezsugorodom, mégis előnt a megkönnyebbülés, majd elindulok a kijelölt irányba, a kórterem előtt állva fél pillanatig habozom csupán, lenyomom a kilincset, és meglátom őt, ahogy ugyanúgy fekszik abban az ágyban már tizenöt éve, magatehetetlenül, öntudatlanul, mint akit már meglátogatott a halál, csak valamiért elfelejtette magával vinni. Most sem történik semmi, észre sem veszi, hogy eljött hozzá az egyetlen életben maradt gyermeke, akit huszonöt éve látott utoljára. Odahúzóok egy széket az ágy mellé, a fém némán koppan a kifehérített kőlapon. Ahogy apám szemét törölgetem, elkalandoznak a gondolataim. Vajon milyen életünk lehetett volna, ha minden másképp alakul? Megmaradtunk volna-e egy légtérben, mint két ismeretlen férfi, mint két jó barát, mint apa és fia? Melyikünk mondta volna ki először, hogy szeretlek, és melyikünk gyűlölte volna meg előbb a másikat? Nézem a mérhetetlenül sivár tekintetét, mintha ott lapulna meg valahol a válasz, ám csak önmagam látom benne. Ha a korábbi énem ülne itt, rögtön elkapna az indulat, földhöz vágnám a rozsdás széket, porrá zúznék mindent a szobában, kezdve az ágy melletti éjjeliszekrénytől és az ablakban rohadó muskátliktól egészen apám csontjaiig, most azonban tiszta, hűvös nyugalommal veszem tudomásul, amit hosszú évek óta próbálok tagad-

ni, hogy minden tiltakozás és erőfeszítés ellenére mégiscsak apám fia vagyok, az ő mérgező vére csordogál az ereimben. Nem tudom, hogy a higgadságom a felnőttkorral járó tapasztalatoknak vagy a látogatásom céljának köszönhető, és őszintén szólva cseppet sem érdekel. Most meg fogom ölni apám, és ez ellen a világon senki nem tehet semmit. Egy óvatos pillantással ellenőrzöm, hogy becsuktam-e az ajtót, majd lassan, ám határozottan nyúlok a párna felé. Apám nem mozdul, ugyanúgy mered a fiát is beburkoló semmibe. Hirtelen átsuhan az agyamon az apagyilkosság következményeinek gondolata, de ez sem tántoríthat el a szándékomtól. Még utoljára a kilincsre sandítok, aztán egy gyors mozdulattal apám fejére nyomom a párnát. Tisztában vagyok azzal, hogy nincs eszénél, hogy tizenöt éve feladta a létezés terhének velejáróit és szobanövényként vegetál egy isten háta mögötti pszichiátrián, ahol csöveken keresztül pumpálják belé a kórházi kosztot, hogy tizenöt éve a karját sem emelte fel és egy kurva szó sem hagyta el a száját, habár valahol pislalkolt a remény parányi szikrája, hogy hátha megriad, felkiált, védekezni fog, vagy csak rám néz, azzal az átkozottul kihalt szemével, amit soha az életben nem fogok elfelejteni. Azt akarom, hogy megismerjen még a végzetes pillanat előtt, hogy tudja, a saját fia eljött hozzá, és most kiontja az életét. Semmi nem történik. Ugyanúgy némán, mozdulatlanul tűri, hogy megfojtsam azzal a szaros párnával, mint ahogy tizenöt éve nézi a falat abban az üres szobában. Nem érzek semmit, még erőlködnöm sem kell, miközben apám testéből szép lassan távozik a lélek. Legalább öt percig tartom rajta a párnát, senki sem kopog be, hogy szemtanúja legyen a legősibb bűnténynek. Végül felemelem a gyilkos eszközt, és megcsodálom az eredményt. Apám arca nem változott, rezzenéstelenül lépett át a túlvilágra. Meredten fürkészem a holttestét, remélve, hogy a látvány valami emberekhez méltó reakciót vált ki belőlem, mindhiába. Nem érzek se fájdalmat, se boldogságot, se megkönnyebbülést. Egyszerűen ugyanaz az ember maradtam, mint aki nemrég belépett azon az ajtón. Ettől értetlenkedni kezdek, majd rám tör a kétségbeesés. Miért nem változott semmi? Miért nem tűnt el ez az átkozott üresség, ami évek óta fojtogat? Ahogy a válaszokat keresem, egyre erősebb a felismerés, hogy hiába hagyott el Lilla, hiába temettem el Anyámat, most jött el az a pillanat, hogy

végérvényesen és visszafordíthatatlanul egyedül maradtam. A tudattól könnybe lábad a szemem, és úrrá lesz rajtam a zokogás. Minden, ami az elmúlt huszonöt év alatt felgyülemlt, most menthetetlenül és feltartóztathatatlanul kiszakad a halál kórtermében.

Az öklömbe harapva próbálom csillapítani az érzelmek hullámain, apámra nézek, aki ugyanúgy merev tekintettel bámul, csak már engem, felém fordul és megszólal.

Mi a baj, miért sírsz, fiam?

Mintha jeges vízbe mártottak volna, remegni kezdtem. Megállt az idő a pokolban, mi pedig egymás szemébe néztünk. Arra tértem magamhoz, hogy teljes erőből apámnak ugrom, az ujjaim a nyakára kulcsolódnak és ököllel verem az arcát, miközben torkom szakadtából üvöltöm, hogy dögöljmegmárvégre, dögöljmegmárvégre, mire beront a nővér néhány ápolóval, akik lefognak és a szomszédos ágyhoz cipelnek, leszíjazzák a mellkasomat, a bokámat és a csuklómat, a nővér pedig mosolyogva elővesz egy injekciós tűt és azt mondja, hogy végre itt van nálunk, fiatal ember, már tizenöt éve várunk magára, és akkor ordítva ébredek fel az éjszaka közepén egy belvárosi albérletben.

Éjjel három óra van, a testem csupa verejték, a térdemet a takarón keresztül véresre karmolom. Zihálva kapkodom levegő után, behunyt szemmel próbálom csillapítani a pulzusom. Tisztában vagyok vele, ha egy percen belül nem sikerül, jön egy újabb pánikroham. Ennyi idő után hozzászokik az ember, mégis jobb volna inkább elkerülni. Visszatartom a lélegzetem. Csukva a szem, mély levegő, tíz másodperc. Az óra kattogását hallgatva enyhülni kezd a rosszullet, óvatosan kitámolygok a konyhába egy pohár jéghideg csapvízért. A szekrényből előkapok két Rivortilt, bár tudom, hogy ma már egy percet sem fogok tovább aludni. Még most is magam előtt látom apám hamuszürke arcát, a rezzenéstelen, üres tekintetét, és szavai a fejemben visszhangzanak. Gyorsan leöblítem magam a csapnál három pofon kíséretében. Nem most fogok összeomlani. Legyen átkozott a túlvilágon is apám, csak ezt az egyet kívánom. Eszembe jutnak Lilla szavai. Aki fiatalon elfelejt szeretni, később sem lesz rá képes soha. Akkor még vitatkoztam vele, kikértem magamnak ezt a marhaságot, én igenis tudok szeretni, téged is szerettelek, utólag azon-

ban, miután az elkárhozott angyalok némaságával kilépett az életemből, rájöttem, mennyire igaza volt. Mindenki másképp viszonyul a szeretet fogalmához, és ugyan Anyám megtanított szeretni, rajta kívül valószínűleg senki más nem érezte, hogy nevelésének ezen része sikerrel járt volna. Az természetesen ki van zárva, hogy Anyám rosszul tanított volna bármit, így nyilvánvalóan bennem van a hiba, cserébe viszont, ha szeretni nem is, de gyűlölni még tudok, ezt neked a világon mindenkinél jobban kellene tudnod, apám. Kezd hatni a gyógyszer, ezért visszatámolygok a hálószobába, ahol egyfajta mementóként azonnal feltűnik a horpadás a falon, annak a napnak a nyoma, amikor Lillát a falhoz vágтам, onnan nem messze a padlón ott virít láthatatlanul az a néhány vörös csepp, emlékeztetve rá, hogy az utolsó együtt töltött születésnapján véresre kúrtam. Legszívesebben felgyűjtanám a lakást az emlékekkel együtt, de tudom, hogy nem vezetne semmire. Nincs az a hely, ahova elbújhatnánk a saját lelkiismeretünk elől, bárki bármit mondjon is. A rohamszerűen felvillanó képektől pillanatok alatt fullasztóvá válik a szoba levegője, kapkodva felöltözöm, és kirohanok az utcára.

Két hete temettem el Anyámat. Aznap szürke, borús volt az idő, a kövér esőcseppek, akár a gyász megkésett hírnökei, komótosan kopogtak a magányos sírköveken. Láttam, ahogy a pap óvatos, visszafogott ünnepléességgel tartja a gondosan előkészített beszédét, olyan aggodalmas képpel, mintha ismerte volna őt, ám a szavaiból képtelen voltam bármit is értelmezni. Egy-két ismerős arcot fedeztem fel a fekete kosztümök és szövetkabátok tengerében, a legtöbbjük azonban számomra ismeretlen volt. Rokonok is érkeztek Erdélyből, mind a marosvásárhelyi, mind a csíkszeredai, mind a sepsiszentgyörgyi oldalágak megtették a szükséges kilométereket, hogy leróják tiszteletüket Anyám fejfája előtt. Fürkészve szemléltem a könnyeikkel küszködő gyásznépet, ahogy egymás után veszik elő a zsebkendőket, hogy a fájdalommal együtt temessék el rég nem látott családtagjuk emlékét. Szinte tapintani lehetett a felismerés és a bűntudat friss szerelmespárként egymásba olvadó auráját, ami körbevette őket, hogy évtizedek óta nem látták Anyámat, és már nem is lesz rá lehetőségük soha, hogy bárcsak előbb jutott volna eszükbe átlépni az országhatárt, midőn még egymás nyakába borulhattak volna, mint

a jó testvérek, érdeklődni, hogy milyen az élet az őshazában, elmesélni, mi újság az anyaföldön, ki ment férjhez és ki költözött el, ki ölelte magához az újszülött unokáját, és kinek hunytak el a szerettei, ám a fejük felett ott lebegett a bizonyosság, hogy hiába is született volna meg a szándék, valami, abban a pillanatban, ahogy Anyám felült arra a vonatra, ami kimenekítette őt az egyik elnyomásból, hogy aztán belecsöppenjen egy másikba, azonnal és mindörökre megszakadt. Onnantól fogva két ágra bomlott a család, van ő, aki elment, és vannak ők, akik maradtak. Senki nem hibáztatott senkit, és senkiben sem lobbant harag a másik iránt, egyszerűen mindenki tudomásul vette, hogy mindannyian a saját sorsunkért vagyunk felelősek, aki menni akar, áldja meg az Úristen, és boldoguljon a legjobb tudása szerint, aki maradni akar, neki is ugyanez a feladata amellest, hogy őrzi a családi fészket azon kevesek számára, akik még nem mentek el. Valahol hálás voltam nekik, amiért ennyi idő után rászánták magukat az utazásra a végső búcsú kedvéért, ugyanakkor gyűlöltem is őket, amiért magára hagyták Anyámat, és soha nem keresték őt egészen mostanáig, amikor már úgyszólván késő. Oda akartam állni eléjük és számonkérni, hogy mégis mi tartott harminchárom évig, mégis hol a kurva istenben voltak ezidáig, ha ennyire nem érdekelte őket az Anyám, akkor most mit keresnek itt, egy halottat nem lehet megölelni, egy halottat nem lehet ellökni, nem lehet együtt sírni vele vagy nevetni rajta, nem lehet becsmérelni, se számonkérni, semmit az égvilágon, csak temetni lehet, meg emlékezni rá, ennyi az egész, hiába rejtik a könnyeiket és a fájdalmaikat zsebkendőik mögé, Anyámon már egyik sem segít, és rajtunk sem fog segíteni soha. Aztán átfutott az agyamon a gondolat, hogy mi van, ha nem is őket gyűlölöm, hiszen annyi év után sem szégyellik kimutatni a szenvedésüket, míg én hiába maradtam mellette a legvégső pillanatig, mégsem jött a kényszer, hogy akár egy könnyecsep- pet hullajtsak érte. A hirtelen lobbant haragtól égető érzés gyülemlett fel a torkomban, amitől úgy éreztem, megfulladok. Szerencsére a pap már befejezte a szertartást, nem vártam meg a búcsúztatás hátralevő részét, inkább szédelegve odébb támolyogtam, hogy egy távolabbi fa tövénél összeszedjem magam. Senki nem jött utánam, talán észre sem vették, hogy eltűntem, mintha ott sem lettem volna. Egyszerre mardosott a

szégyen és a kétségbeesés, egy dolog miatt azonban mégis örülhetek, Anyám. Ha már én nem, legalább a mennybolt helyettem is megsirat. Érezni az ismeretlen óceán mélységét, nem tudni pontosan, hol kezdődik a talaj a vízszint alatt, és meddig süllyedhetünk. Mintha nem is számítana igazán. Mindegy, hogy nyitott vagy csukott szemmel, de magasba emeljük a lábunkat és teszünk egy lépést a semmibe. Nem az a pillanat, amikor elindul a mozdulat, és nem az a pillanat, amikor a vízbe csobbannunk. Az a tizedmásodpercnyi idő, amíg lebegünk a vízfelszín felett, az a megfoghatatlannak tűnő röpké villanás, amikor már egyik végtagunk sem érinti a földet, az egyik megkésve követi a másikat, amelyik már felkészült a becsapódásra, mit sem törődve az elindulás következményeivel és a merülés kiszámíthatatlanságával. Pont ilyen számomra a létezés. Összegombolom a mellkasomon a kabátot, és elindulok a körút irányába. Fogalmam sincs, hova menjek, nincs konkrét úti célom, csak menekülni, el, el ebből a városból, el ebből az országból, el ebből az örületből, amit életnek hívunk és amit gőgös nagyvonalúságunk és hiú arroganciánk felcicomázott hamis értelemmel, miért kell magunkat áltatni, miért kell becsapni az összes egymást követő generációt, hogy mindennek megvan a helye, az oka és a miértje, hogy nem azért kelünk fel minden egyes nap, hogy tegyünk egy lépést a hamvasztó felé, minden egyéb hazugság és önámítás, mégis könnyebb szemellenzővel tovább haladni, mintsem tudomásul venni a tényt, hogy az élet nem más, mint véletlen szülte adósság, az árát pedig kamatostól és kíméletlenül megfizetjük, görcsösen üldözzük vágyainkat és naivan fohászkodunk egy szebb jövőért, micsoda elvakult rémület, micsoda rendíthetetlen ostobaság, jobb lehajtott fejjel dagonyázni a mocsárban, mint felmászni a dombra és visszatekinteni, azt hisszük, a napfény megvéd majd mindentől, holott csak nagyobbnak tűnik tőle az árnyékunk, nem a holnap reményétől félünk, a mának tett ígéretek tartanak rettegésben, de hiába minden próbálkozás, Anyám halott, nincs értelme semminek, Anyám meghalt, nincs miért küzdeni, Anyám nincs többé, csak a semmi maradt, a semmi. Hajnal van, a Nap első sugarai lágyan bearanyozzák a Szabadság-híd pilléreit, a város bűze még nem orrfacsaróan domináns a levegőben. Ilyenkor kevésbé ad okot aggodalomra az elvétve nyüzsgő embertö-

meg, ahogy szemlesütve igyekszik mindenki a maga dolgára, mint a nemtörődömség kitüntetetlen bajnokai, így gond nélkül jutok el az első útba eső kocsmáig. Olajozásra szorul a kopott ajtó, ami bevezet a kivilágítatlan helyiségbe, a csapos fásult arccal törölgeti a frissen mosott poharakat, előtte a pulton békésen horkol egy nyomorult alkoholista, aki a kinézete alapján a tegnap estét, de akár az elmúlt hetet is itt tölthette. A teremben még érezni lehet az éjszakai mulatozás maradványainak félreismerhetetlen szagát, egyszemélyes sorként odalépek a pulthoz, és rendelék egy korsó sört. Csak tíz perc múlva nyitunk, hangzik a válasz, mire gondolkodás nélkül rávágom, hogy nem baj, akkor majd tíz perc múlva fizetek, de addig adjon egy korsó sört, ettől a pultos úgy megilletődik, hogy már-már készséggel teljesíti a kérést. A leghátsó sarokban foglalok helyet, elkerülve az esetleges kéréstlen pillantásokat. Hónapok óta nem ittam egy kortyot sem, most mégis úgy nyakalom a bódító nedűt, mintha az üveg alján rejtőzne a megváltás. Túlságosan élénken él még a mai álom élménye, hogy eltereljem a gondolatot, megpróbálok visszaemlékezni az elmúlt két hét eseményeire. Ekkor döbbenek rá, hogy a temetés óta ez az első alkalom, hogy elhagytam az otthonom napról napra szükösebbnek tűnő falait. Megkeményedett az idő, amióta elmentél, Anyám. Véletlenszerűen beugrik egy régi emlék Lilláról, amikor először voltam az ő lakásán, és a friss szerelmesek fesztelen örömevel beszélgettünk a kanapén. Szinte sugárzott a szoba mosolyától, fejét a vállamra hajtva szorosan ölelt magához. Még csak ismerkedtünk, ez a legártatlanabb fázis, szinte gyermeki. Éppen egy párizsi nyaralásról mesélt, nem szóltam közbe, érdeklődve figyeltem teste minden rezdülését, és néma fogadalmat tettem, hogy a síríg is vigyázní fogok rá. Hirtelen elhallgatott, mélyen a szemembe nézett, és így szólt:

– Kérdezhetek valamit?

Bólintottam, mintha nem lenne teljesen mindegy a válasz.

– Áll előtted egy hatalmas fal. Bármit csinálhatsz vele, lerombolhatod, átugorhatod, lefestheted, amit csak el lehet képzelni. Te mit tennél?

Egy percg mérlegettem a lehetőségeket. Nem tudtam, mire megy ki a játék, de valamiért akkor nem is számított annyira.

Semmit, csak állnék előtte és nézném a falat, feleltem végül.

Nem szólalt meg egyből, de úgy nézett rám, mint aki először venné tudomásul, hogy egy szerelem sem tart örökké. Vagy, hogy valójában nem létezik az Úristen.

– Azért mondd ezt, mert nem te uralod a saját sorsodat, inkább hagyod, hogy leperogjen előtted az egész élet – mondta szomorkás mosollyal. Gyengéden megsimogatta az arcomat, majd elindult a fürdőszoba felé. A napfényben úszó szoba egy pillanat alatt besötétedett, ott maradtam a gondolataimmal összezárva, menthetetlenül. Hirtelen gyűlölni kezdtem őt, amiért alig három hét ismeretség után képes ilyeneket mondani, hiszen alig ismerjük egymást, én legalábbis biztosan nem tudnám egy ártatlan kérdés alapján egy tollvonással leírni az egész életét, ő viszont szemrebbenés nélkül meri állítani, hogy határozottság helyett bizonytalanság, döntés helyett illúzió, szabad akarat helyett beletörődés jutott osztályrészemül. Nem tudtam, hogy reakciójának könnyedsége miatt haragudtam rá, vagy azért, mert kétségbevonhatatlanul igaza volt. Olyan tűpontosan látott bele a lelkembe, ahogy korábban soha nem voltam képes és mindeddig eszembe sem jutott vívódni rajta. Lángoltam a felismeréstől és a szegénytől, fel sem tűnt, hogy Lilla már visszavért és szótlannul állt az ajtóban. Óvatosan hozzám lépett, megérintette a vállamat, amitől összereszttem, megragadtam a csuklójánál fogva és lerántottam a kanapéra. Láthatóan meghökkentette a mozdulat, de mire szólhatott volna, már letéptem róla a szoknyát és a csipkés tangát félrehúzva nyálni kezdtem a pináját. Felnyögött, belemarkolt a hajamba, és erősen magához húzott, én pedig egyre vadabbul mélyedtem el a húsában. Fel sem merült akkor, hogy a szexualitás nem csupán ösztönös reakció, hanem egyben védekezési mechanizmus, hogy a női test iránti vágy nem csupán függőség, hanem féktelen pusztításra való hajlam, arról pedig végképp nem volt tudomásom, hogy ennek oka már születésem pillanatában eldöntött, amikor Anyám két vetélés után egy életre elfojtotta magában a gyermeknemzéshez fűződő kényszeres vágyakozást, apámnak viszont egészen más elképzelései voltak a család jövőjét illetően, eleinte szép szavakkal próbált érvelni, ám látva, hogy az emberi módszer falakba ütközött, jobb híján félholtra verte Anyámat, majd odavonszolta a már előre bebútorozott kisszobába, a földre teper-

te és gondolkodás nélkül bevégezte azt, amit elrendelt az Úristen, hogy Anyámnak márpedig ez ügybe nincs beleszólása, ha kell, erővel és könyveitől fuldokolva, de a harmadik fogantatás után élve hozza világra az egyetlen fiát, kerüljön bármibe.

Anyám tehát, előnyére szólva erőt vett magán, és ha fogcsikorgatva is, de teljesítette házastársi kötelezettségeit, eleinte ugyan ellenállt és félkézzel kikaparta apám szemét, néhány lendületes pofon után azonban feladta a küzdelmet, helyette inkább fohászkodott az Úristenhez, hogy mielőbb vessen véget szenvedéseinek, nem is sejtve, hogy akkor benne éppen ellentétes szándék dolgozott, zokogása közben pedig észrevett a gyerekágyon egy árván heverő plüssmackót, amit nem sokkal később és több száz kilométerrel odébb már én szorongattam álmomban, ettől a látványtól Anyám elnémult, és addig nézte a játékszert, míg apám dolga végeztével ráborult, mint a csillagok, sőt akkor sem vette le róla a szemét, amikor már egyedül feküdt a sötét szoba padlóján. Onnantól fogva tudta, hogy valami megváltozott, gondosan leporolta ruháját, majd elsietett konzultálni az orvosával, hogy írjon fel neki minden fontos gyógyszert, amire szüksége lesz, ugyanis fiúgyermeket hord a szíve alatt, de már nem ebben az országban fogja megszülni. A doktor csodálkozva fürkészte őt, Anyám hullasápadt tekintetéből mégis olyan magabiztos elszántság sugárzott, hogy nem mert vitába bocsátkozni vele, és átnyújtotta a kért recepteket. Anyám pedig ugyanazzal a magabiztos elszántsággal összepakolta a holmiját, megcímzett pár levelet, és hátra sem nézve vonatra szállt, hogy félnapos utazás után beköltözzön a nagyanymához, aki korábban elintézte az áttelepedéshez szükséges papírmunkát, csak akkor még Anyám nem gondolta volna, hogy jobb lesz tizenöt évig együtt élni egy kivénhedt ribanccal, mint apámmal, mindazonáltal belátta tévedését, nagyanym pedig nem kérdezősködött, így mondhatni senki nem lepődött meg azon, hogy Anyám kilenc hónapig később valóban fiú csecsemőnek adott életet. Azzal azonban ő sem volt tisztában, hogy sikeres vajúdsásával nem egy, hanem három embert fog végleg tönkretenni.

*

Tudom, hogy most látom őt utoljára. Még be sem tette a lábát az ajtón, de már magam előtt látom, ahogy nemsokára a könnyeivel küszködve fog távozni, és soha többé nem kerül a szemem elé. Cseppet sem hibáztatom miatta. Észrevesz, mosolyog, köszön. Óramű pontossággal jósolom meg a mozdulatait. Ahogy a nyakamba borul és megcsókol, nem tűnik fel neki, hogy remegni kezd a jobb kezem. Kipakolja a táskáját, elmeséli, hogy a boltból hazafelé utánaszaladt egy férfi valami átlátszó udvariaskodással, hogy szívesen cipelné helyette a csomagjait és elkísérné hazáig, de mivel erre sem szólok meg, feltűnik neki, hogy ugyanúgy mozdulatlanul állok az előszobában és bámulom a kilincset.

– Mi történt, mi a baj?

Képtelen vagyok reagálni, kizárólag Anyámat látom, ahogy a földön fekvő magatehetetlenül szuggérálja azt az istenverte plüssmackót huszonhét évvel ezelőtt egy marosvásárhelyi lakásban.

Lilla odarohan, elkapja a csuklómát és aggódó arccal a szemembe néz.

– Mondj valamit, könnyörgöm, halálra rémítesz.

– Te tudtad.

– Micsodát?

Megragadom a torkánál fogva és a falhoz vágom, az arcába üvöltök, hogy ne játssza a hülyét, pontosan tudja, miről beszélek, hogy Anyám nem akart harmadszor is elvetélni, ezért apám addig verte, amíg beletörődött az erőszakba, hogy már a fogantatásom pillanatában eldőlt, miben fogok a leginkább rá hasonlítani, és Anyám valamiért úgy érezte, hogy jobb huszonhét évig várni, amíg kiderül az igazság, de képes előbb megszítani a titkát egy vadidegennel, mint a saját fiával, aki egyre reménytelenebbül merül el a saját örületében. Lilla zokogni kezd, könnyörög, hogy ne haragudjak rá, ő nem tehet róla, de tévedek, mert nem vagyok örült, tudja, hogy szeretem és ereszem el, ám ehelyett letépek a ruháját és olyan erővel hatolok belé, hogy a vakolat is megreped. Amíg Lilla sikít, apám farkára gondolok. Látom, ahogy huszonhét évvel ezelőtt az ösztönök által vezérelt mozdulataival Anyámba pumpálja minden dühét, az agresszió minden elképzelhető legmagasabb fokát, öntudatlanul is elátkozva a következő generációt, amely inkább önként megfosztja magát a lélegzetvétel terhétől és az utódnemzés legcsekélyebb gondolatától, sőt

a szerencsésebbek kiélvezik az abszolút szabadság mámorító hatalmát, és még idő előtt saját kezűleg vágják el a fonalat, melyet a Párkák szövögetnek fáradhatatlanul, hogy aztán a legcsekélyebb fájdalomtól mentesen merüljenek el a semmibe, és ettől úgy érzem, szilánkokra hasadok. Az érzékiség elcsépelet mozzanatait nélkülözve üzekedünk, mint két ismeretlen, akiket pusztán a mindenséget lángba borító testi vágy hozott össze, amit természetesen vagy éppen sajnálatos módon lehetetlen figyelmen kívül hagyni. Ködfátyol borul az elmémre, ahogy apámat látom magam előtt, megmarkolom Lilla haját és egyre erőteljesebb ütemben mélyülök el a húsában, ő meg csak tovább kérlel, hogy fejezzem be, ő nem csinált semmit, nem akarja, hogy az apám legyek, ám a fejemben tomboló káosztól és az ütőerek fékevesztett lüktetésétől képtelenség értelmezni a szavait. Feltartóztathatatlanul izzik bennem a gyűlölet, feledtetve minden mást, amihez közöm volt az elmúlt csaknem három évtizedben, nem látok, nem hallok, nem érzek semmit, leomlottak a korlátok sziklaszilárdnak hitt falai, és hagyom, hogy a test önmagától cselekedjen, nincs menekvés, nincs visszaút, csak a semmi marad, majd amikor a ki-elégülés csúcánál állatias üvöltés szakad fel a torkomból, kieresztve a lét értelmetlenségétől megrekedt érzelmeket, akkor veszem észre, hogy Lilla combjai közül vér cseppen a padlóra, ő pedig magatehetetlenül, sírva roskad össze a lábaim előtt, a látvány pedig visszaránt a valóságba, a döbbenettől eleinte mozdulni sem tudok, nézem, ahogy a remegés áramcsapásként halad át a testén, hirtelen a szemem könnyel telik meg, ezért berohanok a fürdőszobába és kulcsra zárom az ajtót, hogy ne lássa, miként szakadnak ki belőlem a megmaradt emberség utolsó darabkái. Apám ott áll mellettem a mosdókagylónál. Rezenéstelen arccal, tompa hangon teszi fel a kérdést.

– Mi a baj, miért sírsz, fiam?

Én pedig rázkódom a zokogástól, legszívesebben a kád széléhez csapkodnám a fejemet addig, amíg az agyvelőm be nem borítja a csempét, ehelyett csak a taknyot törölgetem az arcomról, mintha nem lenne teljesen mindegy, hányféle testnedv csorog végig az emberen, amikor összeomlik a lelke. Hagyjon már békén, apám, könnyörgöm a kurva istenre, hagyjon már végre békén.

NOVALIS

Ki lepkéket hall nevetni

Ki lepkéket hall nevetni,
Ért felhőt, mely lep kéket,
Hagy holdfényben bajt levetni,
Éj titkán majd' elképed.

Ha úgy akarja, növény lesz,
Bö lény meg észlény, bölcs
És egy órán át utazva
Övé az ég és föld.

Jól tudja, hogy nem tud semmit,
Ahogy semmittudó minden ember,
Csak tanulja, amit másnak
S neki előbb-utóbb meg kell.

Ki lelkében ott evez ki,
Hol bátran fel-felnézhet,
Az lassacskán felnevekszik,
És új énjére ébred.

Egyre lejjebb érve
Feljebb lelke hegytetője,
A harcot alvilágával
Felvette egykettőre.

Ki lepkéket hall nevetni,
Ért felhőt, mely lep kéket,
Hagy holdfényben bajt levetni,
Éj titkán majd elképed.

Ki magával békében él,
Éltét is el úgy hagyja,
És már akkor gyerkőcebb lesz,
Mint mindegyik utódja.

BIRKÁS Norbert fordítása

SZABÓ RÉKA DOROTTYA

„Fájdalmon [és valóságon] kívül élni”

Fekete Ádám: *Délmezopotámia* (r.: Fekete Ádám, Szabadkai Népszínház, 2022)

Szürrealista, szín- és formavilágában egyaránt Dalí-festményekre emlékeztető díszlet, részletesen kidolgozott, mégis egymásba mosódó karakterek pontos színészi megformálása, és egy találó, allegorikus cselekményszál jellemzi a szabadkai Népszínház Magyar Társulata által a közelmúltban bemutatott *Délmezopotámia* című előadást.

A produkció nem titkolt különlegessége, hogy a szerző és rendező Fekete Ádám életéből építkezik. Értelmezését a nyitó félhomályban bejátszott hangfelvétel predesztinálja: a rendező maga osztja meg a közönséggel saját történetét egészségügyi nehézségeiről és a fájdalom hiányolhatóságáról. Az élet minden mozzanatába beépült, évtizedes fájdalmak hirtelen megszűnése izgalmas identitásfilozófiai kérdéseket vet fel, melyeket az előadás az összemosódó karaktereken és a megosztott szerepeken keresztül igyekszik bemutatni. A mű a fájdalomra mint identitásjelölő tényezőre tekint, melynek elvesztése – a fizikai megkönynyebülésen túl – komoly zavarokat okoz(hat) az önismeretben.

Attila (Baráth Attila), a csípőműtéten frissen átesett műfordító tudomást szerez egy bizonyos Adorno Poisson halálhíréről és hagyatékáról, ami miatt kénytelen az imaginárius Délmezopotámiába utazni. Utazása és kalandjai átlépi a valóság határait, a történetet lehetetlen és szükségtelen racionálisan értelmezni. Baráth remekül megbirkózik a feladattal, a bohém és szórakozott művész belső, skizofrén vívódásait az alteregóját, Zolit játszó Rókus Zoltánnal együtt tisztán és egyértelműen alakítja. A főszereplő mellett (ránézésre) főleg támogató és segítő személyek állnak: G. Erdélyi Hermina, bár érzékelhetően különböző szerepeket formál,

azok mégsem különíthetők el egymástól teljesen. Az anya, az „otthon-tulajdonos” és a macska figurájának közös funkciója a védelmezés és a biztonság megteremtése Attila számára. Az anyáéval ellentétben az apamotívum egészen más formában jelenik meg. Kovács Nemes Andor a halálból váratlanul feltámadt Adorno Poisson és a műfordító apjának misztikus, összerosódó karakterét alakítja. A zombi megérkezése fokozza az előadás szürrealizmusát, jellemének szépsége egyedi és szokatlan foglalkozásában rejlik: a világot járva gyűjti az élet és a halál hangjait, melyek – elmondása szerint – emlékeket hordoznak magukban. A produkció megengedi azt az olvasatot, mely szerint Adorno (vagy Andor, az apa) tehető felelőssé a főszereplő elmezavaráért – feltámadásával Attila helyét az őt eddig árnyékként kísértő, bosszúvágyó Zoli veszi át, megsemmisítve ezzel Attilát. Szintén realitást meghaladó elemnek tudható be a délmezopotámiai gyógycentrum, ahol a jós Mónika (Pesitz Mónika) és a masszőr Natália (Vicei Natália) tevékenykedik. Natália kigyógyítja Attilát a műtét okozta fájdalmakból, Mónika pedig azzal, hogy többes szám második személyben beszél a műfordítóhoz, megjövendöli a már egyébként is érzékelhető tudathasadást. A színház szerb társulatának tagja, Minja Peković által megformált kávézótulajdonos, Minja alakja újabb jelentésrétegeket nyit meg azzal, hogy erősen szerb akcentussal, angol és magyar kifejezéseket vegyítve szólal meg. A mű nem prezentálja egyértelműen, de kellőképpen sejteti, hogy Minja vagy szintén valamilyen személyiségzavarban szenved, vagy nem is létezik, pusztán Attila elméjének kreálmánya. (Amennyiben az utóbbi értelmezést vesszük figyelembe, paradox szituáció alakul ki: mivel Délmezopotámia és az utazás valójában Attila identitásváltó folyamata, skizofrén hallucináció, Minja nemlétezésének elismerése hibát szül az előadás „rendszerében”. Ezzel kapcsolatban viszont felmerül a kérdés, hogy érdemes-e egyáltalán bárminemű rendszert feltételezni egy olyan abszurd és illogikus műben, mint a *Délmezopotámia* – az előadás erre adott válasza nemleges.) Csabának (Ralbovzski Csaba), Minja abszintfüggő kutyájának alakjában a komikum és a reményvesztettség keveredik. Érdekes az előadásban megjelenő kutya–macska konfliktus: a díszletben domináló macskamotívumok és Csaba viszonylag domináns alakjának kontrasztja, illetve a

Csaba és a többi „valós” szereplő (a macska Hermina, illetve Mónika és Natália) között lejátszódó mikro-nézeteltérések egyfajta állatias viszályt jelképeznek a józan ész és a téboly között.

A Molnár Anna nevéhez fűződő, metafizikus látvány kitűnően megteremti az erősen fiktív cselekmény terét: a színpadon uralkodó élénk színek és változatos formák otthont adnak az örületnek. Harsánykék macskafigurák cserépedények között a színen mindenfelé, gyógycentrumként funkcionáló régi matrac ritka ágú fák előtt, rózsaszín virágokkal díszített pult és kávézó, és egy hatalmas, szállodaként működő, kék macskafej alkotja az előadás egészére jellemző díszletet. A szereplők egy része (Attila, Hermina, Natália és Mónika – tehát minden bizonyos a valóság, s nem az Attila által elképzelt karakterek) pizsamában vagy fürdőköpenyben vannak, ami az események álomszerűségét emeli ki. A fiktív alakok ruházatát többnyire elegancia jellemzi: Zoli és Andor játékosan igényes zakót visel, Csaba szőrmebundát, Minja pedig csillogó, már-már vakítóan fényes, szűk, ezüst ruhát. Fontos mozzanat, mikor Minja magára veszi flitteres kabátját: ezzel eltűnik a színről, s csak mikor Attila szerepét már Zoli játssza, tér vissza Attila tudatába, de már egy általunk ismeretlen, valóságon túli világban.

Vitathatatlan, hogy az előadás értelmezhető a szerző-rendező Fekete Ádám életrajzából kiragadott, meghatározó mozzanat lenyomataként is, hiszen a cselekmény valóban a rendező által az előadás előtt ismertett személyes történet allegóriája – viszont messze nem merül ki ennyiben. A mű kifinomultan variálja a realitást a fikcióval (ezt példázza a színészek utóneveinek megtartása is), egyedi humorának köszönhetően szinte játszva vezeti végig a gondolatmenetet, amely egyszerre foglalkozik az állandósult fizikai fájdalommal, az apátlansággal, a beteljesületlen szerelemmel, a tudathasadással és a hallucinációkkal, a valóság szubjektivitásával és az identitás instabilitásával, mulandóságával. Az előadás a rendkívüli tematikai gazdagságon túl széleskörű, műfajkon átívelő hipertextualitást alkalmaz: a szürrealista képzőművészetten kívül megidézi a sokoldalú, természet inspirálta ambient zenei irányzatot, de keleti motívumokkal is dolgozik. Merít az abszurd és a mágikus realizmus stílusjegyeiből: a mámoros, ünneplői ruhába öltözött téboly Bulgakovot

idézi. A Minja alakjában beteljesülő nyelvi sokszínűség az őrület leírhatatlanságát és univerzalitását egyaránt jelképezi, a helyenként felbukkanó, többnyire humoros helyi jellegzetességek (például a Csík-ér megemlézése) viszont a regionalitást biztosítják.

A *Délmezopotámia* mély strukturáltságával, precíz összetettségével és kidolgozottságával minden szempontból hiánypótló előadása a vajdasági repertoárnak. Befogadása, értelmezése üdítő kihívás.

CSŐKE MÁRK

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc délvidéki vonatkozásai és a hegyesi csata

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc modern kori történelmünk egyik meghatározó eseménye. A dicső harcokban egy nemzet bizonyította be élni akarását, mely azonban a császári és cári seregek túlereje miatt alul maradt. Az elkövetkezőkben a szabadságharc menetét mutatom be külön kiemelve a délvidéki, vagyis a bácskai és a bánási eseményeket, a legnagyobb hangsúlyt pedig a szabadságharc utolsó győztes csatájára, a hegyesi csata kapja. Ennek több oka van: egyrészt azért, mert a Kishegyesnél vívott csata helye még mindig nem épült bele a vajdasági (és nem vajdasági) magyar köztudatba; másrészt pedig mert a településen a csata obeliszkje és a győzedelmeskedő tábornok, Guyon Richárd büsztje mellett idén egy emléktáblát is lelepleztek a helyi és a kunszentmiklósi önkormányzat támogatásával annak a Virágh Gedeonnak az emlékére, aki kunszentmiklósiént végigharcolta a szabadságharcot, és vitézségével a hegyesi csatában is kitüntette magát. A rövid tanulmány megírásának általános részéhez elsősorban Hermann Róbert (HERMANN 2001; HERMANN 2003; HERMANN 2009) és Thim József munkáit (THIM 1940) használtam fel, Kishegyes vonatkozásában pedig Virág Gábor kötetét (VIRÁG 2002; VIRÁG 2020).

1847-ben Pozsonyban összeült a magyar rendi országgyűlés, ahol az ellenzék Kossuth Lajos vezetésével a polgári és alkotmányos Magyarország megteremtését tűzte ki célul. Magyarország a Habsburg Birodalom

korlátozott önállóságú részét képezte, ami gátolta a társadalmi és gazdasági fejlődésben. Kossuthék programját leginkább a híres 12 pont foglalja össze, melyben a jobbágyrendszer eltörlését, a felelős magyar kormány megalakítását, a sajtószabadságot, a törvény előtti egyenlőséget szerették volna elérni. Bécsben azonban nem akartak engedni a magyar követeléseknek. A fordulatot az Európában 1848 januárjában kezdődő forradalmi hullám hozta el, mely azt vetítette előre, hogy kontinensszerte komoly politikai változások fognak bekövetkezni. A forradalom okai igen sokrétűek voltak: a forradalmárok a régi és archaikus politikai rendszereket szerették volna megváltoztatni, de az elégedetlenséget a korábbi évek rossz termése következtében bekövetkezett éhínség is erősítette.

Az itáliai felkelések után 1848. február 22-én Párizsban is felkelés tört ki, és elűzték a francia királyt. Tömegek mozdultak meg a német és az osztrák területeken is. Március 13-án kitört Bécsben a forradalom, két nappal később, március 15-én pedig a márciusi ifjak vér nélkül átvették a hatalmat Pesten. Batthyány Lajos vezetésével megalakult az első felelős magyar kormány, mely megkezdte a munkát a polgári átalakulás érdekében. A forradalom sikerét kezdetben nemcsak a magyar, hanem a nemzetiségi lakosság is örömmel fogadta, később viszont a szerbek, a románok és a szlovákok is követelésekkel álltak elő.

1848. április 8-án egy szerb küldöttség látogatta meg Kossuthot Pozsonyban. A küldöttség vezetője, Aleksandar Kostić, Újvidék aljegyzője díszmagyarban, magyarul elmondott beszédében jogokat kért a szerbeknek. Kostić kijelentette, hogy követelései teljesülése esetén „mi szerbek ezentúl egyedül Magyarországért és csak a magyarokért élni és halni fogunk”. A szerb küldöttség a kulturális és vallási jogaik megerősítése és a Határőrvidék felszámolása mellett kérvényezte a szerbség önálló nemzetként való elfogadását. Az utolsó tétel szembement a korabeli magyar közgondolkodással, miszerint az országban egy politikai nemzet, a magyar és több nemzetiség van. Kossuth úgy gondolta, hogy a nem magyar ajkú népek nemzetként történő elismerése szeparatista törekvéseket is magában hordoz, így elutasította kérélmüket. Az anekdota szerint a szerb követség egyik vezetője, Đorđe Stratimirović kikelt

magából és azt válaszolta, hogy így a követeléseiket máshol fogják érvényesíteni, amire Kossuth azt válaszolta, hogy „akkor döntsön közöttünk a kard”.

1848. április 14-én a szerbek Karlócán nemzetgyűlést szerveztek. A közhangulat korántsem volt magyarbarát, követelték ugyanis egy Bácskából, Bánságból, Baranyából és Szerémségből álló Szerb Vajdaság felállítását. Az autonóm terület sorsát a gyűlésen úgy képzelték el, hogy az csatlakozott volna a létrehozandó Háromegy Királysághoz (Horvátország, Szlavónia és Dalmácia). Egy másik, május 12-ei szerb nemzetgyűlés pedig már fegyverkezésre szólította fel a szerb lakosságot, de a szerb mozgalmat kezdetben titkosan, később pedig nyíltan Bécsből is támogatták. A szerbek három nagy felkelőtáborba csoportosultak: Karlócán, a szerbek egyik kulturális központjában, a Titeli-fennsíkkal átellenben, Perlaszon, valamint a Ferenc-csatorna által jól védett Szenttamáson.

A délvidéki szerb felkelők hadereje három nagyobb egységből állt. A legértékesebb és legnagyobb létszámú alkotóeleme a Katonai Hátérődvidék állományából kerültek ki. Hozzájuk csatlakoztak a Délvidék szerb népfelkelői és azok a Szerbiából érkező önkéntesek, akik nemzetársaik segítségére érkeztek. Ezen önkéntesek száma ismeretlen, a feltételezések néhány száztól tízezer főig terjednek, de brutalitásuk híre hozzájárult ahhoz, hogy a generációk óta békességben élő német, magyar és szerb falvak lakói egymás halálos ellenségeivé váljanak. A szerb haderő létszámáról nincsenek pontos adataink, ám 1848 júliusában számuk valószínűsíthetően elérhette a 30 000 főt.

1848 júliusában már 15 000 főnyi szerb fegyveres erő verődött össze Karlócánál, akik fegyvereket követeltek a péterváradai magyar helyőrségtől, hogy nemzetársaikat a „magyar agressziótól” megvédjék. A péterváradai erőd parancsnoka, Hrabovszky június 12-én a magyar kormány parancsára megkísérelte a karlócai tábor feloszlását. A várost sikeresen elfoglalták, de a magyar csapatok kis létszáma miatt visszavonultak az erődbe. Az akció semmilyen hasznot nem hozott, ellenben felbőszítette a szerbeket. A nemzetiségi ellentétek miatt a harcok a Délvidéken véres polgárháborúvá terebélyesedtek, a szerb szabadcsapatok ugyanis rátörttek a védtelen magyar és német településekre.

Kolowrat osztrák császári főtitst 1848 augusztusi jelentésében is olvashatjuk: „Amikor augusztus 30-ának reggelén, a szokás szerint beléptem a táborba, amely az Újvidék felé vezető úton volt felütve, hatalmas porfelhőt láttam emelkedni, amelynek okát nem tudtuk megadni. (...) Jómagam több tisztt kíséretében előrelovagoltam az úton, és találkoztam a járőrömmel. (...) Ő azzal a jelentéssel jött, hogy a szerbek ezen az éjszakán megtámadták a Római-sáncokhoz szorosán tapadó Temerin és Járek községet, és nemcsak a csapatokat szorították ki onnan, hanem mindkét helységet felgyújtották, lakóit elkergették. Együttal azt is jelentette, hogy mind a csapatok, mind pedig a lakosok menekülnek, és Verbász irányába szaladnak. (...) Olyan rendkívüli szárnalmas és szomorú látványban volt részünk, amely megrendítette a szívünket. Sok száz kocsi közeledett: sebtében összekapkodott holmikkal, asszonyokkal és gyermekekkel megrakodottan” (VIRÁG 2020: 6–7). Járek német és Temerin magyar lakossága menekült észak felé, hogy ha a vagyonukat nem is, de az életüket megóvják.

Temerin katolikus plébánosa, Novák Antal visszaemlékezései szerint 8500 temerini lakos ruha, vagyon és lakás nélkül maradt, és a menekülők legnagyobb része Kishegyesen talált menedéket. Nagy részük ugyanis „hazatért” Kishegyesre, hiszen az 1780-ban telepített Temerin községbe sok hegyesi család települt be. Pontos kimutatásaink nincsenek arról, hogy mennyi menekülttel kell számolnunk, de a legóvatosabb becslések is ezres tömeggel számolnak.

A védekezést a délvidéki haderő főparancsnokául választott Bechtold altábornagy szervezte meg. A legfőbb magyar táborok Verbásznál, Óbecsnél, Nagybecskerekénél és Versecnél voltak. A térségben folyamatosan voltak a csatározások: Versec, Szenttamás, Écska, Futak, Bácsföldvár, Fehértemplom mellett is összecsaptak a szerb és a sebtében megszervezett magyar seregek. A magyar fél passzivitását kihasználva a szerbek parasztszekereikkel igen mozgékonyak voltak és a legváratlanabb helyeken tűntek fel, hogy zsákmányt szerezzenek. A magyar csapatok első jelentős győzelmüket 1848. szeptember 2-án érték el, Kiss Ernő, a későbbi aradi vértanú vezetésével sikerült megsemmisíteniük a perlaszi szerb tábor.

Az események közben a magyar kormány és a bécsi udvar folyamatosan tárgyalt a magyar ügyről. A tárgyalások sikertelenségének következtében Jellasics horvát bán császári zászló alatt 1848. szeptember 11-én átlépte a magyar–horvát határt képező Drávát. 50 000 főből álló reguláris serege azzal a nyilvánvaló szándékkal indult meg, hogy Pestre vonulva átvegye az irányítást a magyar kormánytól. A lépés a magyar tábornokokban is aggályt szült, hiszen a felségjelzésből ítélve a császár ellen kellett harcolniuk, akire korábban felesküdték. Jellasicsot 1848. szeptember 29-én Pákozdnál legyőzték a magyar csapatok, és visszavonult Bécs felé, a magyar hadsereg pedig üldözőbe vette, az október 30-i schwechati csatában azonban vereséget szenvedtek a Windischgrätz vezette császári csapatoktól. Ezzel a lépéssel a háború súlypontja a Dunántúlra helyeződött, s bár a délvidéki területeken állandóak voltak a küzdelmek, az mégis csak mellékhadszíntérként maradt meg. Beöthy Ödön délvidéki kormánybiztos béketárgyalásokat kezdeményezett a szerbekkel, hogy az osztrák támadás miatt a délvidéki csapatokat átcsoportosítsa, ám ezek sikertelenek voltak.

A délvidéki csatározások magyar sikereket hoztak: sikerült bevenniük Tomasevác és Strázsa szerb táborokat, és ez helyzeti előnybe hozta a magyar honvédeket. Az ország egyéb pontjain azonban máshogy állt a küzdelem. Az osztrák fősereg támadása december 14-én indult meg Ausztriából, de két hadsereg Galíciából és Morvaországból is megindult az ország szíve felé. Erdélyben pedig a Puchner tábornok irányította császári seregek az országész nyugati részére szorították a magyar csapatokat. A kudarcok miatt a magyar kormány székhelyét Pestről Debrecenbe helyezte, és utasította a délvidéki hadtestek Szegedre és Aradra vezénylését. A hátrahagyott bácskai és bánsági területek lakosságának egy része a szerb csapatoktól félve követte a honvédeket.

A magyar honvédség kivonulásával a szerbek szinte minden ponton előretörték. A helyben hagyott magyar nemzetőrség gyengének bizonyult a szerbek ellen. A térségben a pétervárad-i őrség és az Aradot ostromló csapatok mellett nem maradt reguláris magyar haderő, így a szerbek könnyűszerrel bevonultak a délvidéki területekre, ahol sok helyen raboltak és a helyi lakosságot sem kímélték. Ebben az időben

történt meg sok más település lakosságához hasonlóan az első hegyesi „szaladás” 1849 januárjában, a szerb rablócsapatok hírére. Településünk történetének második szaladására júniusban került sor: a hegyesiek csak Csantavér határáig jutottak, de például a szomszédos település, Bácsfeketehegy lakosai Kiskunhalasig meg sem álltak. Ezt az 1849. január 23-án történt eseményt „Mária-napi szaladasként” tartja nyilván az emlékezet. Miközben a főhadszíntéren 1849 áprilisában megindult a támadássorozat, melyet a dicsőséges tavaszi hadjáratként tartunk számon, a délvidéki hadszíntéren is változások álltak be. A szerbek ekkor már Szegedet és Szabadka vonalát is elérték, de Szabadka mellett március 5-én, a kaponyai ütközetben sikerült megállítaniuk a várost veszélyeztető csapatokat. A déli hadseregcsoporthoz vezetőjének Perczel Mórt nevezték ki, aki március végén támadást indított a szerbek ellen. Perczel másfél hónap leforgása alatt az egész Bácskát felszabadította, kivéve a Titeli-fennsíkot, melyet többször is sikertelenül ostromolt meg. Legnagyobb győzelme Szenttamás 1849. április 3-ai bevétele volt, hiszen korábban a magyar csapatok háromszor is megtámadták a megerősített várost, eredmény nélkül.

A tavaszi hadjárat során a császári főerőket a Tisza vonalától egészen Győrig szorították, Erdélyben Bem tábornok ért el nagy sikereket, Perczel pedig a Délvidéken aratott győzelmeket. 1849. május 21-én Buda elfoglalásával az ország közel 90 százaléka a magyar kormány ellenőrzése alá került. A Budai vár elfoglalása napján azonban megpecsételődött a szabadságharc sorsa: ekkor került sor az osztrák császár, I. Ferenc József és az orosz cár, I. Miklós találkozására. A cár megígérte, hogy 200 000 fővel támogatja a magyar felkelés elleni harcot, mely magában nagyjából azonos volt a magyar honvédség létszámával.

A délvidéki területeken 1849 májusában Jellasics bán csapatainak délre vonulásával a szerb és a császári erők pozíciói megszilárdultak. A Győr és Komárom előterében harcoló magyar főerők erősítése céljából a délvidéki hadtestből szerettek volna katonákat átcsoportosítani. A parancs miatt Perczel úgy gondolta, hogy seregével még egy győzelmet kicsikar az időközben Titelre érkező Jellasics bán csapatai ellen, azonban az elhibázott taktika miatt 1849. június 7-én a kátyi csatában katasztrofális ve-

reséget szenvedett. A csata után Perczel Mórt leváltották, és Jellasicsnak június 25-én Óbecsét is sikerült elfoglalnia. Megemlítendő, hogy a szerb követelések a Szerb Vajdaság felállítására nem teljesültek, így a szerb csapatok vezetője, Stratimirović felkereste a magyar kormányt, hogy hajlandó öt zászlóaljjal átállni a magyarokhoz. Feltételként honvédtábornoki kinevezését és a Szerb Vajdaság megalakítását kérte. A magyar kormány széleskörű engedményeket tett volna a szerbeknek, de a területi egységet megbontó vajdaságot nem állította fel, így megszakadtak a tárgyalások.

Az orosz beavatkozás következtében fokozatosan szorultak vissza a magyar csapatok, és az új összpontosítás helyét Szeged és Arad térségében jelölték meg. A császári csapatok az oroszokkal kiegészülve kiszorították Erdélyből a Bem vezette, hősiesen küzdő honvédeket. Az egyre nyomasztóbb katonai helyzet ellenére a délvidéki hadszíntéren sikerült megfordítani a hadiszerencsét.

A hegyesi csatáról Virág Gábor *Kishegyes* című kötetében közel hetven oldalon értekezik (VIRÁG 2002: 138–203), részletes utánajárással, helyszíni beszámolókkal és visszaemlékezésekkel kiegészítve komoly kutatását. A magyar déli hadsereg parancsnoka Perczel után Vetter Antal lett, és az fokozatosan erősödött meg az északról jövő seregrészekkel, elsősorban a Kmety-hadosztállal. Bácskában 1849 júniusában a Jellasics vezette déli hadsereg 31 és fél zászlóaljból, 35 és fél lovasszázadból, 137 lövegből állt, vagyis 26 700 gyalogos és 4400 lovas állt a horvát bán rendelkezésére. A déli hadsereg alá tartozott a magyar kézen lévő Péterváradot ostromló sereg is 10 400 emberrel, 51 löveggel és 515 lovassal. De míg a magyar sereg erősödött július folyamán, a jelentések szerint az osztrák sereget különböző betegségek sújtották, így néhány ezer katonájuk harcképtelenné vált. Vetter terve az volt, hogy a már napok óta Kishegyesen állomásozó Guyon Richárd IV. hadtestével, vagyis 7000 emberrel és 42 ágyúval július 14-én színleg megtámadja a Ferenc-csatornát őrző Jellasicsot. Ez a támadás Bácsföldvár, Szenttamás és Verbász ellen indult volna, míg a Szivác térségében táborozó Kmety-hadosztály Vepródnél átlépve a csatornán az osztrák sereg bal szárnyába kerülve július 15-én Guyonnal együtt felmorzsolja a horvát bán seregét.

Jellasics értesült a magyar csapatok mozgásáról, és megerősítette Földvárt, Verbászt és Szenttamást. Július 12-én ugyan már későn, de azt a helyes következtetést vonta le, hogy támadást intéz a Hegyesnél állomásozó Guyon ellen, hogy a két magyar seregrész egyesülését megakadályozza. A Krivaja patak ezen a tájon lassú folyással szelte át a Telecskai-dombvidéket. Az akkor még szabályozatlan, lassú folyású és bővizű folyón csak hidakon át lehetett közlekedni. Kishegyes, Szeghegy és Bácsfeketehegy egymáshoz közel helyezkedik el, de a legnagyobb stratégiai jelentőséggel Hegyes bírt, mert az Újvidék–Pest főút Verbászról Hegyesen át haladt Topolya és Szabadka irányába. Hegyesnél állomásoztatta Guyon Perczy Sándor ezredes erősebb hadosztályait, míg Szeghegynél és Feketehegynél Igmándy Sándor ezredes gyengébb hadosztályai foglaltak állást. Jellasics jelentéseiből kitűnik, hogy először a Hegyesen állomásozó seregeket akarta legyőzni, és a terep biztosította előnyök után a Szeghegyen és Feketehegyen állomásozó magyar csapatokat morzsolta volna szét.

Jelasics július 13-án este 11 órakor Verbásznál átkelt a csatornán, és megkezdte felvonulását Hegyes felé. A magyar felderítők jelentették a csapatmozgást, ami miatt Guyon elállt a másnapra tervezett támadástól. Guyon tudta, hogy a kétszeres túlerőben lévő ellenséggel csak taktikai fölénnyel veheti fel a harcot. A jelentés, miszerint Jellasics Hegyes ellen indította arcvonalt, meggyőzte Guyont, hogy az ellenség nem ismeri pontosan a magyar sereg elhelyezkedését, és az éjszaka csendjében akarja meglepni a magyar honvédeket. Jellasics ezen tévedését nagyban segíthette, hogy előzőekben a Feketicsen lévő Igmándy-hadosztályból megszökött egy osztrák fogoly, aki tévesen informálhatta a magyar hadsereg elhelyezkedéséről, hiszen a Hegyesen és Feketehegyen állomásozó csapatok méretéről nem volt ismerete.

A magyar táborban előző este gondtalan mulatozás folyt, Guyon úgy vélte, a császárhű lakosság (elsősorban a szeghegyi németek közül) hírt ad az ellenségnek arról, hogy a magabiztos magyar tábornok még járőröket sem küldött ki, hanem másnap terveznek támadni. Jellasics serege hajnali háromkor érkezett meg Hegyes határába. Mindenhol csend és nyugalom honolt. A magyar sereg taktikáját csak Guyon és a Wasa-

gyalopezred tudta, akik az elővédet adták Hegyesnél, az ágyúik rejtve álltak a Krivaja feletti dombokon a mai sziváci–kúlai útnál. A gyalopezred feladata az volt, hogy feltartóztassa az ellenség első rohamait, amíg a magyar hadrend felfejlődik. Hermann Róbert szerint Frummer Antalnak, a Bácsfeketehegy felőli elővéd egyik tisztjének jelentették hajnali háromkor, hogy csapatmozgásra utaló zajok hallatszanak, és amikor erről maga is meggyőződött, egy előrehozott üteggel vaktában az ellenség felé lövetett (HERMANN 2003: 316). Egy biztos, a magyar sereg nagy részét az ágyban érte a támadás híre, de a Wasa-gyalopezred hősie kiállása időt biztosított a pihenő katonáknak. Guyon segéd tisztjének naplójában is olvashatjuk a csata elejéről: „Július 14 – szombat: Még meg sem virradt, Szeghegy lakosai gondtalanul aludták álmaikat, amint hirtelen a hegyesi tábor felől lövések hangzottak. Én magam elámultam, honnan jó a tüzeles, ágyamból kiugorva három perc alatt a tábornok lakásán voltam, de hol volt ő már akkor? Ismerve kötelességét, segéd tisztjei s nyargoncai kíséretében a (csata)térre vágatott, hol egy lelkesült hadsereg emelé fegyverét egy nyomorult zsoldos nép ellen!” (VIRÁG 2002: 166).

Amikor az osztrák elővéd ezer méterre megközelítette a Krivaja folyót, előbb Hegyes felől, majd Szeghegy és Bácsfeketehegy irányából is eldördültek az ágyúk, és szórták a gyilkos tüzet az ellenséges osztrák katonákra, nem kis riadalmat okozva soraikban. Az osztrák csapatok a mai Pecze-kastély területénél rátörtek a magyar sereg jobb szárnyára. Jellasics jelentésében erről így számolt be: „Anélkül, hogy az ellenség egyetlen egy felderítőjére is szaladtam volna, 14-én hajnali 3 órakor értem Hegyes közelébe, hirtelen mindhárom faluban jelzéseket adtak le és negyed óráig tartó erős csatártűz jelezte, hogy az ellenség felállását megváltoztatta és már várt bennünket.

Alapos a gyanú, hogy árulás történt.

A felkészületlen ellenség rajtaütése helyett mi lepődtünk meg, és ahogy túlereje bebizonyosodott, szándékunkról le kellett mondanunk” (VIRÁG 2002: 167–168).

A Wasa-gyalopezred visszaverte az osztrákok első rohamát, erről több helyszíni beszámoló is van Kovách Ernő őrnagy és Szárits Bertalan honvédtiszt tollából. „... nálam maradt négy századot arcbán az ellen-

ségnek vittem, és mikor csakhamar elértem a visszavonuló Vázákat és előküldött két századomat, a zászlóaljat megállítám, egy sortüzet adattam és riadót veretve, szuronyt szegezve újra előre mentem” (VIRÁG 2002: 169). Ezt újabb osztrák támadás követte, amit a bácskai önkéntes zászlóalj nagy véráldozatok árán visszavert. Ebben az ellentámadásban egy hegyesi résztvevő is ismert, Köröskényi Károly, aki a bácskai önkéntes nemzetőrség altisztje volt, sírja megtalálható még ma is a Kálvária temetőben. Kovách folytatja beszámolóját: „Ezen második előrenyomulás alkalmával már igen sok holt és sebesült ellenséget találtunk a földön heverve, kiknek honvédeim levették a bornyúikat. (...) Ezen második előrenyomulásunk alkalmával lovamról leszálltam és gyalog vezényeltem a zászlóaljat.

Harmadszor is akartam előrenyomulni, amidőn előttünk egy feketéllő vonal tűnt fel, mozdulatlanul mint egy fal, s arra egy fegyvervillanás, amely egy ellenséges zászlóaljnak a sortüze volt reánk.

Ezen tüzelésre embereim közül sokan elhullottak; azonban rohammal újra előnyomultam, még egy második és harmadik sortüzet is kaptunk” (VIRÁG 2002: 170).

Ekkor a Bácsfeketehegyen állomásozó Igmándy-hadosztály megtámadta az osztrák sereg jobb szárnyát, ami váratlanul érte a császári csapatokat, és csak a császári dragonyosok közbelépése tudta megállítani az előretörő huszárokat. Erről Jellasics így írt jelentésében: „Minden ütegem tüzelt, azonban mindegyikkel szemben túlerő volt: az ellenségnek 100 ágyúja lehetett. A Hegyes–Feketehegy között húzódó vonal – 1 óra – telítve volt csatárkatonákkal és csapataival mégis veszélyeztethette hátvédünk egyik menetoszlopát, ez az erő egész figyelmünket lekötötte: nem maradt kétség afelől, hogy legalább 25–30 000 embere áll velünk szemben” (VIRÁG 2002: 168). (Jellasics a tudósításban saját erejét kevesebbnek, Guyon 7–8000 emberét és 42 ágyúját 25–30 000 emberre és 100 ágyúra nagyította, hogy ezzel enyhítse az elszenvedett vereséget.) Miközben az egész arcvonalon folyt a harc, Guyon észrevette az osztrák arcvonal gyenge pontját, és gyalogságának nagy részét Szeghegy és Feketehegy felé irányította. A támadás miatt az osztrákok Puffer-dandárja hátrálni kezdett. Az osztrák Dietrich altábornagy, hogy a jobb szárnyon

lévő Puffer-dandárt ért támadást ellensúlyozza, maradék csapataival Hegyes ellen indult. Ebben a kétségbeesett helyzetben Korányi Viktor tüzérhadnagy naplóbejegyzéséből tájékozódhatunk, aki a hegyesi határban, a mai Pecze-kastély területén állomásozott. „Aligha ágyúimra nem törtetnek ezek is, látván hogy fedezetem nincs... Mert a huszárok még mindig a középosztályban csatáznak...

– Két közép ágyú tíz lépést előre – szárnyágyúk félbal, féljobb!

Ekként ágyúim annyira mennyire, félkört képeztek, s minden irányba lövünk keményebben, mint előbb... Piff...!

– Az ellenség mindinkább közeleg...

Mit tegyek? Ha tovább maradok, kockáztatom ágyúimat, ha visszavonulok?... Valahány csatában voltam, mindig azt tapasztaltam, hogy amely részen előbb hátráltak az ágyúk, az a rész vesztett... mert a legjobb katonák is nagyon ügyel arra, hogy állnak az ágyúk... még egy kísérletet teszek.

– Fiúk! toljátok az ágyúkat öt lépéssel előre!

És megragadom az egyik ágyú kerekét minden erőmmel, tűzérem szinté, s egy perc alatt előre nyomultunk... (...) Az újra kezdett tüzelés meghátráltatja az ellenágyúkat... A gyalogság és a lovasság habozni kezd” (KORÁNYI 1861: 152). Habozásuk elég volt arra, hogy megérkezzenek a Mátyás-huszárok az ágyúk védelmére, és a gyalogsággal együtt ellentámadásban verjék vissza az osztrákokat.

Jakab Elek, az ellentámadásban részt vevő huszártiszt következőképpen beszél: „Mikor az (had)osztály fel volt állítva, már füttyült a golyó felettünk, s az ellenséges zászlóalj rohamlépésben szuronysegezve futott ránk. E percben ott termett Vetter altábornagy segéde. »Mátyás huszárok! kiált ránk, az altábornagy elvárja ígéretetek beváltását.« Erre Prouy őrnagy: »Fiúk! E nap a becsület napja. Váltsuk be szavunkat. Huszárok! Éljen Vetter altábornagy! Éljen a haza! Rohamban utánam. Előre!« E lelkesítő szókora fergetegként rontottunk rá az Oguliniakra, sorukat azonnal áttörve. (...) Nem lőttek azok egynél többet, sem szuronyukat nem használták a megfélemlítés miatt. Irtózatot kaszabolást vittünk véghez közöttük. Ágyúink megszólaltak. Erre jobb szárnyunkon a marosszéki 87-ik zászlóalj Tolnay őrnagy alatt előre nyomult, keresztben ágyúztatni kezdette

őket s ágyúikat. Mi háromszori roham után mindig előre, folyvást növekedő dühvel, harcolva kétségbeesetten nyomultunk előre, be az ágyúk torkába, melyeket visszavertünk; vértés lovasság robogott elé, de kardunk s ágyúink tüze előtt hamar meghátráltak; nem telt bele két óra, mikor az ellenség sorai már minden ponton megvoltak inogva, küzdöttek, de hátrálva... a mi osztályunkban az első lövésre 11 huszár esett el és sebesült meg, köztük volt őrnagyunk is, aki térden és ágyékába kapott súlyos sebet, mely harcra képtelenné tette. A vélt elesettek között volt több percig e sorok írója is. Szép fakóját marján érte egy kartács golyó, s egy másik 12 fontos lovát és magát a mélyen felhasított földbe temette, több perc után húzták ki bajtársai eszméletvesztetten lova és a föld alól” (VIRÁG 2002: 176).

Hogy a csatáról képet kapjunk, idézem Szárits Bertalant, aki a centrumban harcolt. „A roppant füst miatt nem láthattam, hogy a huszárok mint harcolnak, de utánuk jutva láttuk a vérfürdőt. Ekkor kezdtek éjszaknyugat felől ágyúkkal lövöldözni reánk, tehát jól fent a hegyesi határból, körülbelül a hegyes–sziváci út felől, mert az ágyúgolyók éjszaknyugat irányból, kelet-délnek repültek. A huszárok rohama után egyelőre tétlenül maradtunk, már világosodott, egyszerre látom, hogy Csongrádi őrmestert két honvéd puskán, karjaival őket átölelve, kinek mindkét combja és mindkét allászára keresztül volt löve golyó által, alig haladott tőlem 20 lépésre Hegyes felé, egy ágyúgolyó a két honvéd közt Csongrádi alatt vágódott a földbe, honnan felpattanva Hegyesnek repült. Alig egy perc múlva a másik ágyúgolyó ütötte el az egyik honvédet, ki Csongrádit vitte. Ekkor nagyon sűrűen jöttek az ágyúgolyók, mert az előttünk levő ágyúinkra lövöldöztek. Kis időre rá néhány rakétát bocsájtottak keresztül rajtunk Hegyesnek, de azok legalább 3–400 lépéssel a falun innen estek le. Tehát Hegyest akarták volna felgyújtani” (VIRÁG 2002: 174–176).

A Puffer-dandár a magyar ágyúk keresztültüzébe került, az előretolt hegyesi ágyúk és a szeghegyi állások is lőtték őket. Szeghegyről egy újabb magyar gyalogsági roham indult meg a Puffer-dandár ellen, akik nagy része futásnak eredt. Ekkor Jellasics ott termett, és rendezve sorait viszsaszorította a magyarokat Szeghegy széléig, de állásaikat nem tudták tartani a magyar tüzérség heves tüzében, így visszább vonultak. Jellasics

ekkor kapott értesítést, hogy a Feketehegynél lévő magyar csapatok előretörése már a visszavonulást veszélyezteti. Az arcvonal minden pontján magyar főlény bontakozott ki, az ellenség megtörve és kimerülve próbált ellenállni, így Jellasics kiadta a visszavonulási parancsot. Ekkor Kúla felől ágyúdörgés hallatszott, mert a Kmety-hadosztály néhány lövést váltott a Kúlát megszállva tartó Lederer csapataival. Ez is növelte a hegyesi csatatéren lévő osztrák katonákban a bizonytalanságot.

A visszavonuló Guyon üldözőbe vette Jellasics seregét, és még aznap bevette Verbászt. Jellasics a további üldöztetés miatt a Duna jobb partjára vonult át, így Tittel kivételével az egész Bácska felszabadult. Részletesen olvashatunk a veszteségekről, de elmondható, hogy az osztrákok vesztesége 4 tiszt és 180 ember halott, sebesültekben 16 tiszt és 484 ember, ez összesen 20 tiszt és 664 ember, ami az egész sereg kb. 7 százaléka. Magyar részről 2 tiszt és 79 ember halott, 15 tiszt és 130 ember sebesült, ami 17 tiszt és 209 ember, ez nagyjából 3,5 százaléka. Szeghegy krónikása, Johan Jausz később így írta le a csatateret: „...miután az ellenség megsemmisült és visszavonulásra kényszerült, a rémisztő csatazaj a távolban elült, látható lett ennek a véres fegyvertáncnak a következménye. A faluhoz legközelebb fekvő holtak Szeghegyre hordattak össze. A sebesültek hosszú sorokban feküdtek a mai Kúlai utcában. (...) Ezt a szörnyű látványt csak az tudja elképzelni, aki azt a tulajdon szemével látta. A megcsönkített halottak, néhányuknak a kilógó belső része, a haldoklók haláltusája, a súlyos sebesültek jajgatása, a könnyen sebesültek segélykérése, a tanácstalanul ide-oda szaladgáló kevés orvos, akiknek a legalapvetőbb kötszere sem volt – az emberi nyomorúságnak ez a képe olyan látványt nyújtott, ami annak, aki látta, felejthetetlen marad. (...) Az iskolától kezdve, künn, a Kúlai utcán, mindenütt véres és tépett ruhacafatok. Fent az utca végén egy magyar üteg működött, amelynek reakcióereje térdnyi mélységig kivájta a földet, ami arra vallott, hogy alapos munkát végzett.

Ameddig a szem ellátott, a terepet szétpattant kartácsdobozok, bomba- és gránátzilánkok borították. Ahova csak lépni, mindenütt széttépett és véres ruhadarabok, menték, csákók, bornyúk, tölténytáskák, tört és egész fegyverek hevernek. A változatosság kedvéért itt egy kimúlt vagy

súlyosan sebesült ló, egy darabokra tört kocsikerék és ágyútalp, végül az iskola földjén egy széjjelzúzott és megégett lőszerkocsi. Ilyen a csatater megközelítő képe” (VIRÁG 2002: 185–187).

A csata után a Szegeden tartózkodó Kossuth Lajos személyesen gratulált Guyon Richárdnak:

„Drága tábornok Úr!

Fogadja a haza forró háláját a Tizennegyedik dicső fegyvertényéért és az én szívből jövő köszönetem szíves értesítéséért.

Nagy bizalommal nézek a hadművelet további eredménye elé, mert ahol egy ily dicső hadsereg élén az oroszán Guyon áll, ott a győzelem. (...)

Engedje meg, hogy magamat drága barátságába ajánljam. A hazát és a szabadságot pedig nemes szívére és dicsőségére bízom.

Szeged, 1849. júl. 16.

tiszteletteljes szolgája, Kossuth Lajos (VIRÁG 2002: 183)

A siker után szinte az egész Bácska felszabadult. Guyon vezetésével, a szabadságharc alatt már sokadszor, megpróbálták bevenni a titeli szerb tábornok, de a támadás nem járt sikerrel. Miközben Bácska felszabadult, a túlerőben lévő osztrák és orosz sereg fokozatosan szorította vissza a már Görgey vezette magyar sereget. Emiatt a hadügyminisztérium utasította Guyont és Vettert, hogy csapataikat vonják át a Tisza bántási oldalára, ezzel gyakorlatilag véget értek a bácskai hadműveletek. A Hegyesnél is harcoló Dietrich osztrák altábornagy így írt a bácskai állapotokról: „A harctér elpusztult, (...) sehol sem vetnek, a falvak leégtek, a lakosság elmenekült, sehol víz, a hőség 30–35 fokos, élelem nincs” (THIM 1940: 412–413). A túlerő miatt a magyar főcsereg augusztus 9-én Temesvárnál nagy vereséget szenvedett. A kimerült és lőszerhiányban lévő magyar főcsereg Világosnál tette le a fegyvert 1849. augusztus 16-án.

Az utókor 1887-ben a hegyesi csata helyszínén egy obeliszket állított fel, melyet a trianoni békeszerződés után ledöntöttek. Az obeliszken szereplő öntöttvas táblákat csodával határos módon 1997-ben találták meg a községháza padlásán, így a helyi vezetők az emlékmű újbóli felállítása

mellett döntöttek, az egykori obeliszk hiteles mása 2000 óta a kishegyesi nyugati temetőben található.

A világosi fegyverletételt követően a legyőzött országon megkezdődött a megtorlás: kivégzések, börtön, megszegyenítés, abszolutizmus. De ez sem feledteti azt, hogy a sebtében megszervezett magyar honvédség hősiessége közel másfél éven át sikeresen felvette a harcot Európa egyik legerősebb hadseregével, és csak a nagyarányú orosz támogatás miatt sikerült eltiporni azt a büszke szabadságharcot, mely Kishegyes nevét mint a szabadságharc utolsó győztes csatájának helyszínét örökre belevésztette a magyar történelem legdicsebb oldalaira.

IRODALOM

HERMANN Róbert 2001. *1848–1849 – A szabadságharc hadtörténete*. Korona Kiadó, Budapest

HERMANN Róbert 2003. *Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái*. Zrínyi Kiadó, Budapest

HERMANN Róbert 2009. *1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története*. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., Debrecen

KORÁNYI Viktor (gyűjt.) 1861. *Honvédek napló jegyzetei*. Emich Gusztáv tulajdona, Pest

THIM József 1940. *A magyarországi 1848–49-iki szerb felkelés története*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest

VIRÁG Gábor 2002. *Kishegyes. Helytörténeti tanulmányok és dokumentumok*. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék

VIRÁG Gábor 2020. *Temerinek Kishegyesen 1848–1851*. Temerini Alkotóműhely és Képzőművészeti Tábor–Temerini Újság, Temerin

ILLÉS VIVIEN ANNA

A nyelvi fejlődés rugalmassága: Neuroplaszticitás és rugalmatlanság

Az agy egy olyan szerv, amely egész életünkön át különböző változásokra képes, és ezt a változásra való képességet nevezzük neuroplaszticitásnak vagy rugalmasságnak. Az agy rugalmassága a fejlődés minden szakaszában meglévő képesség, mégis elmondható, hogy a gyermekek idegrendszere a legplasztikusabb. Tanulmányunkban a fejlődés rugalmasságát a nyelvi fejlődés kapcsán vizsgáljuk és tekintjük át, hiszen nyelvi készségeink az életben való boldogulás, a különböző helyzetekhez való adaptáció egyik legfontosabb alapjait jelentik. Tanulmányunk fő célja annak bemutatása, hogy a nyelvelsajátítást és a hozzá kapcsolódó fejlődési ablakokat különböző civilizálatlanul élő, az elsődleges szocializációban nem részesült emberek példáján keresztül járjuk körül, mely során kitérünk a nyelvfejlődés plasztikusságának korai fejlesztésben játszott szerepére. Tanulmányunkban elsősorban Wayne Cayea *Feral child: the legacy of the wild boy of Aveyron in the domains of language acquisition and deaf education* (2006), valamint Curtiss és munkatársai *The Linguistic Development of Genie* (1974) című tanulmányaira alapozunk.

A nyelvi fejlődés plasztikusságáról elsősorban a különböző elméletek segítségével szerezhetünk tudást, így ebben a fejezetben Chomsky (1965) nyelvelsajátítási elmélete, illetve Lenneberg (1967) kritikus időszak elmélete kerül bemutatásra, amely a fejlődési ablakkal kapcsolatos

elképzelésekre ad rálátást. Tanulmányunkban célunk annak feltárása, hogy mennyiben beszélhetünk a nyelvi fejlődés tekintetében kritikus ablakról, amelyen kívül a készségek fejlesztése már erősen korlátozottá válik. A kérdés jelentősége a korai fejlesztésben az, hogy amennyiben a kritikus periódus létezése alátámasztott, úgy a korai fejlesztésre jogosult gyermekek esetében kiemelten fontos lehet, hogy a jelzés időben megtörténjen, és fejlesztésük a lehető legkorábbi időpontban megkezdődjön. Tekintve, hogy normál populációban a nyelvi szocializáció hiányának vizsgálatára nincs lehetőség, a fő elméletek bemutatását követően olyan gyermekek eseteinek bemutatásán keresztül teszünk kísérletet a téma feltárására, akik életük korai szakaszában nem részesültek elsődleges szocializációban. Az egyik leghíresebb nyelvelsajátítási elmélet Noam Chomsky (1965) nevéhez köthető, mely szerint minden gyermek egy LAD-dal (Language Acquisition Device), vagyis nyelvelsajátítási eszközzel születik, amely az alap nyelvtani szabályok elsajátításáért felelős, és lehetővé teszi, hogy ha az adott személy ki van téve környezet által nyelvi ingereknek, akkor a nyelvet képes elsajátítani. Egy ezzel az elképzeléssel ellentétes, a nyelvfajlődési ablakhoz kapcsolódó elmélet Eric Lenneberg (1967) nevéhez köthető. A kritikus időszak elmélete azt mondja ki, hogy a nyelvtanulás a személy biológiai életkorától függ, s egy adott életkor felett jelentősen korlátozottá válik. Bár a nyelvelsajátításról és a fejlődési ablakokról számos elmélet született, abban, hogy a környezettel való interakció elengedhetetlen ahhoz, hogy a gyermek elsajátítsa a nyelvet akkor is, ha nyelvelsajátításának biológiai feltételei adottak, tudományos konszenzus van. A környezettel való interakció fontosságát szemlélteti azoknak a személyeknek a példája, akik csak limitáltan vagy egyáltalán nem voltak kitéve nyelvi ingereknek és szocializációnak a környezetük által. Ezeket a gyermekeket vad gyermekeknek is szokták nevezni. Ők megtalálásukkor képtelenek voltak a beszédre, és mivel ekkorra már túl voltak az úgynevezett kritikus időszakon is, fejlődésük elemzése hozzájárulhat annak megértéséhez, hogy mennyiben tekinthető alátámasztottnak a kritikus ablakperióduson túli nyelvelsajátítás nehezítettsége, akár lehetetlensége. A következő fejezetekben két nyelvi ingertől elzárt személy, Aveyroni Viktor és Genie példája kerül bemutatásra.

A nyelvfejlődés, valamint a nyelvfejlődési ablak kapcsán leggyakrabban emlegetett és vizsgált eset Aveyroni Viktoré, a nyelvi ingerektől elzárta nevelkedett „vad” gyermeké. Az 1800-as évek Franciaországából származó Aveyroni Viktor állatok között, egy erdőben nevelkedett nyelvi ingerek nélkül. Viktort megtalálásakor némának és hallássérültnek hitték, illetve az őt vizsgáló szakemberek értelmi fogyatékoságot is megállapítottak nála. Viktor esete abban a korszakban egyedi volt, így egyetlen tudós, Jean Marc Itard végezte Viktor vizsgálatát és fejlesztését. Mivel Viktor nyelvi fejlesztésének kezdete 12 éves korára tehető, a gyermekkel folytatott vizsgálatok kiemelten fontos információval bírtak a kritikus időszak elméletének bizonyításával kapcsolatban. Viktor tanítója, Itard különböző módszerekkel próbálta a fiút tanítani, s az Itard által készített öt szakaszból és lépcsőből álló haladási tervben a negyedik helyet foglalta el a nyelv megtanulása. A kezdeti gyors sikerek ellenére Itard számos akadályba ütközött, hisz a fiú fejlődése elakadt. Viktor öt év után sem volt képes elsajátítani a nyelvet, azonban néhány egyszerű főnév-ige szerkezetű mondat leírására és olvasására képes volt, ez azonban csupán arra volt elég, hogy a legalapvetőbb szükségleteit jelezni tudja. Mivel Viktor ekkor már 17 éves volt, fejlődése pedig ekkorra megakadt, Itard a fiút egy gondozóra hagyta, s Viktorra halála pillanatában is „vademerként” tekintettek, a beszédre pedig sosem sikerült megtanítani. Az elméleteknek az a része, mely szerint a nyelvi ingerek elengedhetetlenek annak érdekében, hogy elsajátítsunk egy nyelvet, Viktor esete által alátámasztható, hiszen Viktor a szocializáció és nyelvi ingerek hiányában veleszületett képessége ellenére sem tudta elsajátítani a beszédet.

A tanulmányunk alapját adó második eset az 1967-ben született Genie története, aki megtalálásáig szülei házában elzárva, többször székhez kötve töltötte napjait. A 13 éves és 7 hónapos lányra megmentésekor alultápláltan és beszédre képtelenül találtak rá. Genie életében – Viktorhoz hasonlóan – semmilyen nyelvi ingernek nem volt kitéve, továbbá gondozói és orvosai elmondása szerint apja és testvére többször kutyák ugatásának utánzásával „kommunikáltak” vele. Orvosai szerint valószínűsíthető, hogy az első pár alkalommal, amikor Genie hangokat produkált, családja büntetéssel reagált, így megtalálásakor a lány hangképző

szerveit sem volt képes tudatosan irányítani, s az elvégzett vizsgálatok alapján megállapították, hogy Genie még nem kezdte el a nyelvelsajátítást. A lány vizsgálata szintén lehetőséget adott a kutatók számára, hogy nagyobb rálátást kapjanak a fejlődési ablakok rugalmasságára/rugalmatlanságára, hiszen a Lenneberg által meghatározott fejlődési ablak Genie megtalálásakor már bezárult. A nyelvelsajátítást célzó fejlesztés első szakaszában Genie gyorsan fejlődött, a fejlődés üteme azonban később lassult, majd teljesen abbamaradt. Mindaz a fejlődés, ami egy neurotipikus gyermek számára adott életkori szakasz nyelvfejlődési területen egy adott ideig tart, Genie-nek többszörös időt és fáradalmat vett igénybe. Bár Genie képes volt egy-egy szó megtanulására, illetve egyszerű főnév-ige szerkezetes mondatok használatára, ennél magasabb fejlődési szintet nem tudott elérni. Az, hogy a nyelvi fejlődés mind Genie, mind Viktor esetében korlátozott volt, azt erősíti, hogy a fejlődési ablak létezik, és lezárulása után a nyelv elsajátítása nem tud megfelelően végbemenni.

A következő fejezetben a nyelvtől elzártan élő „vad” gyermekek példájának fontosságát szeretnénk hangsúlyozni azzal, hogy bemutatjuk a kapcsolatot köztük és a hallássérült gyermekek között. Az előzőekben említett Viktor és Genie esetei alátámasztják, hogy azok a gyermekek, akiknél nem kezdődik el időben a nyelvelsajátítás a környezet segítségével, jelentősen alulmaradnak. A késői nyelvelsajátítás problémája azonban olyan gyermekeknél is előfordulhat, akik szerető családi környezetben, beszédet hallva nevelkednek. Ilyen gyermekek a hallássérültek, akik esetében számos kutatás bizonyította, hogy a beérkező információ szegényes és hiányos voltának következtében ezen gyermekek szókinccse általában kevésbé fejlett, mint halló társaiké (CAYEA 2006). A probléma esetükben nem az, hogy a jelnyelv nem annyira hatásos, mint bármely másik nyelv, hanem hogy a szülők a jelnyelvet nem ismerik, így a gyermek fejlesztése és nevelése során nem alkalmazzák. Kutatások szerint a hallássérült gyermekek 90–95%-a olyan családba születik, ahol a szülők nem hallássérültek (CAYEA 2006). Ennek következményeként gyakori, hogy a szülők későn ismerik fel, hogy gyermekük hallássérült, s verbálisan, beszéd formájában kommunikálnak velük. Mivel a nyelvelsajátítás

alapja az interakció a szülő és gyermek között, ez ebben az esetben nem fog az elvárt módon bekövetkezni. Ennek következményeként azok a hallássérült gyermekek, akik később kezdték el a nyelvelsajátítási folyamatokat, bizonyíthatóan alacsonyabb működési szintre képesek eljutni (CAYEA 2006). Éppen ezért rendkívül fontos, hogy a hallássérült gyermekek időben legyenek diagnosztizálva, és ezáltal ők is időben el tudják kezdeni a nekik megfelelő nyelvelsajátítási folyamatot.

IRODALOM

- CAYEA, W. 2006. *Feral Child: The Legacy of the Wild Boy of Aveyron in the Domains of Language Acquisition and Deaf Education*. Thesis. Rochester Institute of Technology
- CHOMSKY, N. 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge: MIT Press
- CURTISS, S., FROMKIN, V., KRASHEN, S., RIGLER, D., & RIGLER, M. 1974. The Linguistic Development of Genie. *Language*, 50(3), 528–554.
- LENNEBERG, E. H. 1967. *Biological Foundations of Language*. John Wiley and Sons, Inc.
- MCNEIL, M. C., POLLOWAY, E. A., & SMITH, J. D. 1984. Feral and Isolated Children: Historical Review and Analysis. *Education and Training of the Mentally Retarded*, 19(1), 70–79.

NÉMET KLAUDIÓ

Kisebbségi magyar politikai győzelem Slobodan Milošević felett*

Csubela Ferenc és egy jó időben bejelentett autonómiatervezet esete

Izgalmas téma a politikatörténetben, amikor két ellentétes oldalon álló politikai erő egymásnak feszül, és a konfliktusból új alternatíva születik. Különösen érdekes megfigyelni ezt akkor, amikor egyenlőtlenek a viszonyok. Ilyen például az, amikor a kormánypárt vezetője és az ellenzékben levő kisebbségi képviselő csatájában Dávid felülkerekedik Góliáton. Csubela Ferenc 1995-ben az akkori jugoszláv elnök, Slobodan Milošević felett aratott politikai győzelmet. Mindehhez csak egy megfelelő időben bejelentett autonómiatervezetre volt szüksége, ami miatt szálla lett a jugoszláv közélet szemében.

Csubela Ferencről¹

Csubela Ferenc 1937. szeptember 15-én született Eszéken, apja horvát, anyja ómoravica² magyar volt. Az édesapjának politikai okok miatt emigrálnia kellett, ezért az édesanyja 1945-ben hazatért a két gyermekével a szülőfalujába (KALAPIS 2002: 203). Csubela a településen tanult meg magyarul, majd hamar közéleti szerepet vállalt. Részt vett az ifjúság szervezésében, a községi Népi Ifjúság szervezetének elnökeként tevékenykedett (CSORBA 1995: 871). Ómoravicát 1966-ban beolvasztották Topolya községbe, és ekkor ő lett a Topolya községi Szocialista Szövetség Választmányának elnöke, ahol társadalmi ügyekkel foglalkozott. Hamar

rávilágított arra, hogy a testvériség–egység szelleme csupán mítosz, hiszen a kisebbségeket korántsem illették meg ugyanazok a jogok, mint a többségi sláv nemzetiségeket. Topolya község lakossága ebben az időben (1967 és 1973 között) 74 százalékban magyar nemzetiségű volt. Egy-egy községi és állami birtok, vállalat támogatási politikája különösen fontos volt, hiszen lehetőséget biztosított a szegényebb körülmények között nevelkedett gyerekeknek, hogy tanulhassanak. Ösztöndíjat rendszerint hiányszakmákat tanuló diákoknak adtak, és a sikeres pályázókat biztos munkahely várta annál az állami intézménynél, amelyiktől a pénzt kapták. Az ösztöndíjazás ügye tehát kardinális kérdés volt, hiszen azzal, hogy a magyar fiatalokat nem támogatták abban, hogy magasabb fokozatú munkahelyhez jussanak, a magyaroknak a kétkezi munka jutott. Az egyik gyárban a dolgozók 60 százaléka magyar nemzetiségű volt, a tisztviselőknek viszont mindössze 8 százaléka. Csubela ezen cég példáján mutatta be a nem megfelelő ösztöndíjpolitika velejáróját is, mivel a jelentés előtti néhány évben a 75 ösztöndíjas közül csupán 7 volt magyar. Csubelát a jelentései miatt nem választották újra, hanem a politika perifériájára helyezték, a továbbiakban az ómoravicai Otthon értelmi fogyatékosokat gondozó szociális intézet igazgatójaként tevékenykedett. 1973 és 1989 között mégis olyan társadalmi és kulturális szerepet töltött be a vajdasági magyarság életében, amellyel beírta magát a regionális történelembe (NÉMET 2021: 15–30).

1989-ben Jugoszláviát is elérte a rendszerváltozás szele, és az alkotmányban szavatolták a többpártrendszert. Az 1990-es, 1992-es és 1993-as választásokon így Csubela visszatért a politikába, és népképviselő lett a szerbiai országgyűlésben a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége színeiben. Az egyik legaktívabb vitázó és legkitartóbb háborúellenes aktivista volt, aki beszédeivel és kimértségével méltán szerzett magának hírnevet a vajdasági magyar polgárok között (NÉMET 2021: 33–67).

1994-ben alapító elnöke volt a Vajdasági Magyar Szövetségnek (*Magyar Szó*, 1994. 6. 19.), amelynek akkor is az elnöke maradt, amikor 1995-ben párttá alakult az egyesület (SOLTIS 1995: 4–5). A pártnak több központi témája volt: a háborúellenes tiltakozás, a VMDK-val való szembenállás, a menekültek arányos szétosztása az országban, vagy épp az autonómia

ügye. Ezzel kapcsolatban széles körben támogattak minden kezdeményezést: Vajdaság autonómiájának tényleges visszaállítását, valamint a kulturális és területi függetlenségre irányuló törekvéseket. Az 1995-ös Vihar hadművelet azonban megváltoztatta Csubela Ferenc hozzáállását az autonómia kérdéséhez, és sokkal radikálisabb elvet kezdett el követni.

A Vihar hadművelet

1995. augusztus 4-e és 7-e között, valamint 8-án zajlott le a délszláv háborúk egyik legjelentősebb ütközete, a Vihar hadművelet. Horvátország ekkor két részre szakadt a harcokban: a Krajainai Szerb Köztársaság (továbbiakban KSZK) területén azok a szerbek éltek, akik az Osztrák–Magyar Monarchia idején a horvátokkal közösen védték a Határőrvidéket. Kezdetben nagyjából fele-fele arányban éltek itt, de a háború idejére már több szerb lakott ezen a területen. A KSZK fő célja egyértelműen az volt, hogy egy nagy Szerbia része legyen, ezért is harcolt a saját hadseregével. A horvát támadásban négy hadtest és egy részhadtest vett részt. A céljuk az volt, hogy összehangoltan, több irányból osszák meg a szerbek haderejét. A horvát túlerő körülbelül háromszoros-négyszeres lehetett, ez becslések szerint 180 000 főt jelenthetett (JUHÁSZ 1997: 105–106). Az emberek a támadás hírére elmenekültek, és a hatóság megkezdte a szerbek kitelepítését a térségből, aminek köszönhetően 150–250 000 menekült érkezett Szerbiába. A menekültek nagy részét a miloševići rezsim Vajdaságban, főleg etnikailag vegyes területeken szállásolta el. Ez augusztusban csaknem 70–90 000 menekültet jelentett. Az aránytalan elosztásra jó példa, hogy Montenegróba ugyanannyi menekültet telepítettek be, mint Szabadka városába (VALIHORA 1995: 21).

A vajdasági magyar autonóm területek

A VMSZ tervei az autonómiáról a nyilvánosság előtt 1995. július 18-án kristályosodtak ki. Csubela ezen a napon tárgyalt Tabajdi Csabával, a Miniszterelnöki Hivatal kisebbségi ügyekkel foglalkozó politikai államtitkárával, és jelezte neki, hogy pártja a magyarok területi autonómiája mellett

teszi le a voksát, és ennek tervét szeptemberig elkészítik (*Népszabadság*, 1995. 7. 29., 3). Nagyon hasonló elveket határoztak meg, mint amilyen a VMDK eredeti hármass autonómia-konceptiója volt, csak sokkal erőteljesebben követelték a területi autonómia létrehozását (SZLOBODA 1995: 3). Tehát míg a VMDK 1995-ben egy olyan határozatot fogadott el, amely hangsúlyosan a személyi autonómiát támogatta, nem elvetve a területi autonómiát, addig a VMSZ-nél erőteljesebb volt a területi autonómia igénye. A magyar kormány kikötötte: csak akkor támogatják a vajdasági magyar autonómia-törekvéseket, ha azokban konszenzusra jutnak, ám a két szervezet nem tudott kiegyezni (*Magyar Szó*, 1995. 10. 19., 1–3).

1995 szeptemberében Tóth Horti Gábor, Zenta polgármestere elkérte a magyar külügyminisztertől a Z-4-es tervet³ (TARI 2020). A Z-4-es tervet az Amerikai Egyesült Államok, Oroszország és az Európai Unió egyes képviselői hozták létre, ez ugyanis a Krajnában élő szerbek autonómia-tervezete volt, amit viszont sokszor lesöpörtek az asztalról az érintett felek. A tervet túl későn írták alá – azon a napon indította el a horvát hadsereg a Vihar hadműveletet, ami miatt a szerb lakosság jelentős része elmenekült a térségből. Ez a terv gyakorlatilag az egyik legmagasabb önrendelkezést tette volna lehetővé a Krajnában élő szerbeknek, sőt a magyaroknak is, ha ezt Vajdaságban rájuk szabják (GALBRAITH 2006: 125–126). A VMSZ a dokumentum szerint létrehozta a Vajdasági Magyar Autonóm Területet (továbbiakban VMAT), amelynek például saját külügye is lehetett volna. A terv szerint a terület jogosult bizonyos adóterhek saját célra való begyűjtésére, ezzel az önfenntartás kérdése is megoldottnak bizonyult. A dokumentumba belefoglalták, hogy a területen hivatásos katonák nem lehetnek, de külső támadásnál meg kell tudni védeniük magukat és az országot. Ez egy ismételten kitörő polgárháború esetén biztosíthatta volna, hogy a vajdasági magyarság nagy része ne sodródjon bele az eseményekbe. A dokumentum rendelkezett továbbá a menekültkérdésről, miszerint a területen minden 1991. január 1-je után érkezett menekült helyzetéről a VMAT vezetői döntenek. Saját bíróság, rendőrség, alkotmánybíróság létrehozását tűzték ki célul, és a szabad nyelvhasználatot a hivatalokban. Úgy határoztak a kettős állampolgárságról, hogy Jugoszlávia kormányának azt el kell fogadnia.

Ezzel nyitva hagyták annak a lehetőségét, hogy ha Magyarország kormánya elfogadja a kettős állampolgárságot, akkor a vajdasági magyarság tudjon is élni ezzel. Csubela és a VMSZ egyes tagjai úgy értékelték, hogy amit a nagyhatalmak kidolgoztak a szerbeknek Krajínában, az a magyaroknak is jó lesz Vajdaságban; ez széles körű autonómiát biztosított volna az itt élő magyaroknak az élet minden területén. Tari László (a VMSZ egykori tagja) visszaemlékezése szerint miután megkapták az anyagot, három-négy napot dolgoztak rajta, hogy a helyi viszonyokra tudják adaptálni. Az átírás után a közgyűlés elé terjesztették a tervezetet, amit a VMSZ elfogadott ugyan, de nem egyöntetűen. A szervezet két oszlopos tagja, Kasza József, Szabadka polgármestere és Szecsei Mihály nem értettek egyet az autonómia-koncepciójukkal, és elhagyták a gyűlést. Nagy eséllyel ez azért történhetett, hogy ezt a viszonylag radikális autonómia-koncepciót nem tartották reális célnak. Csubela ezután egy sajtótájékoztatót ismertette a tervet, és bejelentette, hogy a VMSZ hivatalos autonómia koncepciója a Z-4-es terven alapszik (VALIHORA 1995: 9). Szeptember 21-én aláírta a dokumentumot, és elküldte a Határon Túli Magyarok Hivatala képviselőjének, Lábod Lászlónak. Tari visszaemlékezése szerint Csubela beleállt ebbe a tervbe, és azt mondta, hogy meg kell valósítani (TARI 2020). A szerb kormányszajtó komolyan aggódott, hiszen még a magyar kormány képviselője, dr. Tabajdi Csaba is úgy nyilatkozott, hogy a Z-4-es terv lehetne a vajdasági magyarság számára a legideálisabb autonómia-koncepció (*Magyar Szó*, 1995. 9. 19., 9). Csubela egy november 9–10-én tartott, budapesti, autonómiákról szóló kormányzati konferencián a következőket tette hozzá az autonómia-tervezetükhöz: „A magyarok létszáma talán 300–320 000-re tehető. 1991-ben még 350 ezren voltunk, a háború során sokan elmenekültek. A felsorolt körülmények közepette joggal vetődhet fel az a kérdés, hogy miképpen oldhatjuk meg a vajdasági magyarság helyzetét. A Vajdasági Magyarok Szövetsége ezt a területi, a kulturális és a személyes autonómiamodellek ötvözeteként képzeli el. Ezek között vannak még vitás pontok, mégis hajlunk egy radikális megoldásra, amely a legmesszebbmenő jogokat biztosíthatja. A legmesszebbmenő jogokat pedig akkor lehet biztosítani, ha egy területi autonómia törvényhozói kompetenciát is tartalmaz.

Ezzel azt akarjuk elérni, hogy a vajdasági magyarság legyen saját sorsának a kovácsa, helyzetének rendezője és az ösztönző föltételek megteremtője. Mindehhez párosul, hogy azokon a földrajzilag meghatározható területeken, ahol a magyarság a többséget alkotja, a kisebbségben élők, a szerbek, a horvátok, a szlovákok, a ruszinok, a cigányok státusa is rendeződjék. Úgy véljük, hogy a hatalom hármas funkciójának, a törvényhozásnak, a végrehajtó hatalomnak és az igazságszolgáltatásnak a lehetőségeit is a területi autonómián belül lehet legjobban érvényesíteni” (CSUBELA 1997: 172). Egeresi Sándor, a VMSZ egykori alelnöke visszaemlékezése szerint azért volt szükség arra, hogy hét-nyolc községgel hivatalosan is megalapítsák az autonóm területet, mert ezekkel gazdaságilag is fenntartható lett volna egy ilyen elképzelés (EGERESI 2020).

Összegzés

Az autonómia-tervezet 1995. szeptember 21-ei elfogadása olyan mér-földkő volt a vajdasági magyarok politikatörténetében, amely a feledés homályába veszett. A kétségtelenül jó politikai érzékkel rendelkező Csubela Ferenc tökéletesen ráérezett: ha a szerbeknek Horvátországra nézve jó a Z-4-es terv, akkor nem lehet kifogásuk arra vonatkozólag, ha ezt a Szerbia területén élő magyarokra átszabva akarnák alkalmazni. Egyértelműen célkeresztbe került Csubela Ferenc és a pártja is. A szerb napilapok komolyabban kezdték el támadni a személyét, valamint az éjszakai telefonhívások, fenyegetések is megszorodtak ebben az időszakban Csubela Ferenc özvegyének visszaemlékezése szerint (CSUBELA IRÉN 2020). Csubela váratlan halála miatt nem tudta véghezvinni a tervét. A dátum, amikor szerencsétlenül járt, jelképes: 1995. november 20-án szenvedett közlekedési balesetet, a délszláv háborúkat lezáró daytoni béketárgyalás kezdőnapján. Csubela az anyósülésen ült, és autójuk egy kivilágítatlan pótkocsinak ütközött. Az autóbaleset, amelyben csak ő sérült meg, olyan súlyos volt, hogy november 27-én életét veszítette. A VMSZ élére a halálát követően Kasza József került, aki elhagyva a Z-4-es terven nyugvó koncepciót, sokkal konzervatívabb politikát folytatott a vajdasági magyar autonómiával kapcsolatban (NÉMET 2021: 77–79).

Az mellett, hogy különleges pont ez az autonómiatervezet a vajdasági magyar politikatörténetben, ki kell emelni, hogy nagy eséllyel ez okozta Csubela Ferenc halálát is. 1999-ben a miloševići rendszer lassan darabjaira hullott. A koszovói események miatt a NATO bombázni kezdte az országot, és óriási tüntetések törtek ki Szerbia nagyvárosaiban. Október 3-án Vuk Drašković szerencsésen túlélte egy közúti balesetet: akkoriban ő volt a Szerb Megújódási Mozgalom vezéralakja, aki a tüntetések egyik főszervezőjeként tevékenykedett. Az anyósülésen ült, míg a sógora hajtott. Egy szabálytalanul közlekedő kamion kifordult eléjük, és összeütözköztek. Saját elmondása szerint nem ez volt ekkor az első közlekedési baleset, amit elkerült ebben az időszakban. Rajta kívül mindenki elhunyt, a sógora, aki az autót vezette, valamint a testőrei is, akik mögöttük haladtak. Vuk Drašković egyértelműen kijelentette, hogy merényletkísérlet történt ellene (*Napi Magyarország*, 1999. 10. 16., 25). Amíg nincs rá bizonyíték, addig nem lehet kijelenteni, hogy Csubela halálát a Z-4-es terv és az az körüli események okozták, de mindenképpen érdemes elgondolkodni azon, hogy pont akkor érte baleset az utazó Csubelát, amikor a VMSZ két alelnöke ült rajta kívül az autóban, egy jelképes dátumon. Bizonyítani ugyan nem lehet, de következtetni igen, hiszen ezzel a tervvel szállka volt az akkori jugoszláv hatalom szemében.

IRODALOM

- NÉMET Klaudió 2021. *A rebellis Csubela Ferenc – A politikus kisebbségi jogvédelme és magyar víziója a széteső Jugoszláviában*. Monográfia Helytörténeti Egyesület, Bácskossuthfalva
- KALAPIS Zoltán 2002. *Életrajzi Kalauz I*. Forum, Újvidék
- CSORBA István 1995. Egyszerű portré: Szubjektív sorok Csubela Ferencről. *Híd*, 12: 871–872.
- Megalakult a Vajdasági Magyar Szövetség. *Magyar Szó*, 1994. 6. 19.
- SOLTIS Gyula 1995. Magyarként itt maradni – méltósággal. *Napló*, 1995. 6. 21., 4–5.
- JUHÁSZ József 1997. *A délszláv háborúk*. Napvilág Kiadó, Budapest
- VALIHORA István 1995. A Délvidék szerb kolonizálása. *Magyarország*, 1995. 8. 25., 32. évfolyam, 27–52. szám, 21.
- A VMSZ-nek is célja az autonómia. *Népszabadság*, 1995. 7. 29., 3.
- SZLOBODA János 1995. Csak a VMDK? *Magyar Szó*, 1995. 8. 11., 8.
- Budapest az egységes autonómiakoncepciót támogatja. *Magyar Szó*, 1995. 10. 19., 1–3.
- GALBRAITH, Peter 2006. Negotiating peace in Croatia. A personnel account of the road to Erdut. In Brad K. Blitz (ed.): *War and Change in the Balkans. Nationalism, Conflict and Cooperation*. Cambridge University Press, 125–126.

Egy szerencsétlenség, amely megváltoztathatja Szerbiát. *Napi Magyarország*, 1999. 10. 16., 25.

Vajdaság – Csubela Ferenc beszédének kivonata. In *Kisebbségi érdekvégyesítés, önkormányzatiság, autonómiaformák*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997., 172.

Visszaemlékezők: Tari László, Csubela Irén, Egeresi Sándor

JEGYZETEK

* A kutatás a Márton Áron Szakkollégiumban valósult meg.

¹ Bővebben: NÉMET Klaudió 2021. *A rebellis Csubela Ferenc – A politikai kisebbségi jogvédelme és magyar víziója a széteső Jugoszláviában*. Monográfia Helytörténeti Egyesület, Bácskossuthfalva

² A településnek a történelem során több elnevezése volt. 1907-ig az Ómoravica valamelyik formája volt használatban, majd 1907 és 1912 között Kossuthfalva, majd a belügyminisztérium átkeresztelte a települést Bácskossuthfalvára. 1922-től Stara Moravica, egészen 1941-ig. 1941 és 1944 között Bácskossuthfalva, majd 1944 és 2003 között Stara Moravica, magyarul Moravica vagy Ómoravica. 2003-ban nagy konfliktusokat váltott ki a település lakossága és a Magyar Nemzeti Tanács között, amikor a lakosok akarata ellenére a Bácskossuthfalva nevet határozta meg az MNT hivatalos magyar helységnévként. A helyiek az Ómoravicát preferálták, ami miatt a mai napig két párhuzamos elnevezés van jelen. Jelen tanulmány nem kíván csatlakozni a konfliktushoz, ezért következetesen a politikai tevékenysége idején használatos hivatalos településnevet használja, vagyis a Moravicát.

³ A Z-4-es terv forrásközlésként megtalálható: NÉMET Klaudió 2021. *A rebellis Csubela Ferenc – A politikai kisebbségi jogvédelme és magyar víziója a széteső Jugoszláviában*. Monográfia Helytörténeti Egyesület, Bácskossuthfalva

SZELES RÉKA

A nárcisztikus személyiség és az elidegenedés mozzanatai Bartis Attila *A nyugalom* című regényében*

Arra a kérdésre, hogy kutatásom tárgyául miért pont ezt a Bartis-regényt választottam, könnyű válaszolni: *A nyugalom* előtt nem találkoztam olyan művel, ami ilyen ambivalens érzéseket váltott volna ki belőlem. Éreztem undort, vágyat, tartózkodást, a regényt letéve azonban nem tudtam egyértelműen meghatározni, mivel babonázott meg Weér Andor fullasztó története.

Darabos Enikő egyik tanulmányában (DARABOS 2008: 442) azzal „nyugtatott”, hogy a Bartis-regények olvasói jobbára mind átesnek ezeken a fázisokon.

A regény főhőse, Weér Andor író. Látszólag különösebb gond nélkül éldegél, ám a nyitókép mögé tekintve hamar rádöbbenünk helyzete kilátástalanságára: anya és összeczárva az idők végezetéig.

Az elbeszélés nyitánya már előrevetíti a regény hangulatát: Weér Andor rátalál anyja holttestére, és arra gondol, hogy ezt szerelmének, Eszternek is látnia kellene. Az ezt követő jelenetekben lassan kibontakozik a Weér család története: miután az ávós hivatalnok apa elhagyta a családot és Andor ikertestvére, Judit is külföldre emigrált, elsősorban a fiú és az édesanya agóniáját követhetjük nyomon. A karrierista nő – aki gyermekeivel

és férjével sose törődött – végül kétes kapcsolatba zúlik fiával, mígnem Andor viszonyba nem kezd könyve szerkesztőjével, Jordán Évával, akiről nem mellesleg kiderül, hogy évtizedekkel korábban az apja szeretője volt. Mindez csak súlyosbítja a regényhős és anyja neurózisát, amelyből kiutat csakis Eszter jelenthetne, ha nem épp az anya lenne kapcsolatuk legfőbb kerékkötője (SMID 2001).

Weér Andor és nárcisztikus anyja, az egykor ünnepest színésznő története hol émelegéssel, hol izgalommal, hol pedig egyenesen undorral töltött el. Egyetlen dolgot nem éreztem sose: a nyugalmat.

Bartis Attilára jellemző az analízáló hangnem: lebontja az aktuális helyzeteket, lelkiállapotokat, mígnem felszínre törnek az elme mélyre ásott feszültségei (KEREKES 2017). Éppen ezért a regény mindvégig iszonyatos lélektani csapdákat jár körül. Az ember legmélyebbre temetett érzéseit, ösztöneit hozza felszínre, amelyek szinte már nem is lélektaniak, hanem elmekórtani és szexuálpatológiai esetleírások. A regény főszereplője egyszerre „írója”, elszenvetője és hőroza annak a pszichodramának, amely a maga dinamikájával végig pulzál a regényben. Szélsőségeivel pedig képes példázni egyrészt pszichológiailag az emberi lélek kiismerhetetlen mélységeit, másrészt filozófiailag „bármiféle erkölcs feltételezésének hiú, semmirevaló és kiszolgáltatott voltát” (MARGÓCSY 2002).

A *nyugalom* voltaképpen a nárcisztikus hajlamokat „öröklő” Weér Andor számadása önmagáról, szerelméről és erkölcsi kríziséről. Vallomás egy szörnyű anya borzalmas életéről és haláláról, a miatta kialakult büntudatról és frusztrációról, amely után a regényhős visszaemlékszik családjára, saját bölcséleti fejlődésére, íróvá válásának történetére (MARGÓCSY 2002), mindezt azért, hogy végül megírja élete történetét. Bartis regényét kézbe véve tehát egy olyan könyvet olvashatunk, amelyet a főhős a kötet 304. oldalán kezd el írni, hogy végre nyugalmat találjon (DARABOS 2008).

Munkám során arra vállalkozom, hogy feltárjam azokat a művészi eljárásokat, amelyek egy beteges anya–fiú viszony lélektani ábrázolásán keresztül megjelennek Bartis Attila *A nyugalom* című regényében. Kettejük sorsának megértése érdekében igyekszem átfogó képet nyújtani a nárcisztikus személyiség általános jellemvonásairól, majd az anya–fiú

kapcsolat testi-lelki fejlődésre gyakorolt hatásáról. E mozzanatok feltáráshoz az irodalomelmélet mellett segítségemre lesz más tudományok eszközkészlete is, mint például a pszichológia és a posztmodern történelemfilozófia.

A regény főhőse író, ezért nem lehet véletlen, hogy a mű poétikai megoldásait az írás aktuusa határozza meg, így kutatásom során kitérek a művészi ábrázolás és a valóságmegragadás problematikájára is.

Vizsgálódásom során foglalkozom a cselekmény, a figurák, a szerkezet, az elbeszélői hangok és nézőpontok, a textológiai struktúrák, valamint a műfaj kérdéseivel. Céлом a mű poétikai jegyeinek és eszmevilágának megközelítése, elemzése.

Geréb György pszichológus már 1951-ben megfogalmazta az esztétikusok tézisé, miszerint az irodalomnak és a lélektannak szoros kapcsolata van egymással. Az irodalom többek között eltérő körülmények, másfajta hatások közt élő emberek viszonyát fejezi ki, és azt, ahogyan a reális valóság tükröződik bennük. Egy-egy művet olvasva „élő” emberek képe bontakozik ki előttünk, sajátos jellemmel, eszmevilággal, cselekedeteik mögött rejlő motivációkkal. A regényekben ábrázolt karakterek tetteit „sajátos tudatviláguk” (GERÉB 1951: 179) irányítja és indokolja (amelyekből az olvasó annyit sejt, amennyit saját meggyőződése enged, vagy amennyit az író elé tár). Az irodalom és a pszichológia kölcsönhatásának szépsége éppen abban rejlik, hogy a helyes lélekrajz hozzásegít minket ahhoz, hogy az objektív valóság lényegét „konkrét emberek” helyzetén keresztül érzékeljük a művészi ábrázolás segítségével (GERÉB 1951: 179). Ilyen szempontból mondhatnánk, hogy a jó irodalmi élmény, az olvasás a valóságértés egyik formája, amely segít eligazodnunk a társadalmi interakciók ingoványos talaján.

Ugyan Barthes-tól már megtanultuk, hogy „nem szabad hússá-vérré olvasni a nyelvi jelölőkből létesülő irodalmi figurákat” (BÉNYEI 2016: 87) elménkben mégis minduntalan életre kelnek ezek a karakterek, saját életünkben szereplő személyekhez hasonlítjuk őket. Többek között ezért tartom érdekesnek *A nyugalom* karaktereinek elemzését: Weér Andor tettei hol empátiát, hol szájalmat váltanak ki belőlünk, de a viszolygás kellemetlen érzése is végig ott kullog mindezek mellett. Gondolataim-

ban, érzéseimben mindvégig életre keltek ezek a figurák, és egyszerűen nem tudtam mit kezdeni velük.

A nagy írók részben mindig is jól ismerték a pszichológiát – legalábbis az embereket alapvetően mozgató erőket – és nem véletlen az sem, hogy a pszichológia az emberismeret tanítása során gyakran fordult segítségért az irodalomhoz: a lelki összeroppanás precíz képét láthatjuk a Shakespeare-drámákban és a beteges, meghasonlott emberek művészi ábrázolásával szembesülhetünk Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődésében* (GERÉB 1951: 179). Ez a két példa jól szemlélteti, hogy az irodalom milyen erőteljes művészi feladat elé állítja az írókat: széleskörű életismeretet követel meg tőle, amely alkalmassá teszi arra, hogy hiteles irodalmi szereplőt alkosson. A figura nem lehet sablonos, túlságosan elvont és „élettelen” karakter – az íróknak a típuson keresztül egy autentikus elbeszélőt kell visszatükröznie az egyén tudatában. Ehhez fel kell vázolnia a regényhős lelki vívódásait, azok előzményeit és következményeit; küzdelmét, vagy épp azonosulását az őt körülvevő világgal – mindezt úgy, hogy ezek a jellemvonások érthetőek legyenek az adott társadalmi kontextuson belül. Az irodalmi karakternek tehát magába kell foglalnia ezeket az egyéni jellemzőket, és azt az általánosat is, amellyel a társadalom széles körben azonosulni tud.

Pszichológiai szempontból a típus elveszíti létszerűségét, ha bármelyik alkotója hiányzik: az egyik esetben az egyén cselekedetei indokolatlanok lesznek, a másik esetben a tipikus vonások elnyomják az egyénit, így az emberábrázolás hitelessége szertefoszlik (GERÉB 1951: 180).

Bartis nem hagyományos figurákat ábrázol. Karakterei általában szemben állnak bármiféle normával, mégis egzisztencialistákat megszegye-nítő módon ír a legtöbb társadalmi igazságról. Szereplőit mély jellemrajz alapján építi fel. Soha nem tapasztaltam korábban, hogy egy ember ennyiféle alakot ilyen hitelességgel tudjon megjeleníteni. A regény fő szála közé kitekintő történeteket sző, melyek látszólag nem kapcsolódnak a regény törzsszövegéhez. Ezekben a mozzanatokban találhatunk csaposnőt és prostituáltat, párttitkárt és vidéki papot is. A fajsúlyos témákat pattanásig feszegető regényt pont az ilyen kitérők teszik könnyen olvashatóvá. Bartis nem csak saját karaktereit ismeri, jó érzéssel figyel

az olvasóra is – ezek a kitérők alkalmat engednek egy „szusszanásnyi levegővételre”, mielőtt visszatérnénk a fősodrony fullasztó jeleneteihez (KERTÉSZ 2002).

Korábban már említettem, hogy az olvasás a tanulás egyik formája. A jól ábrázolt regénybeli karakterek pedig alkalmasak arra, hogy saját életünkben is hasznosítható tudásra tegyünk szert: felismerjük egy-egy személyiségjegyet, szembesülünk kellemetlen kérdésekkel, vagy épp megtanuljunk alkalmazkodni egy adott társadalomra jellemző szokásokhoz.

Az elfeledett színésznő kapcsán több tanulmány is érintette annak kérdését, vajon indokolt-e az anya tébolya, megmagyaráz-e minden későbbi regénybeli furcsaságot (már ami az anya-gyermek leválás történetének szempontjából felvetődik), különösen azért, mert a történetészövés során nincs alkalmunk a megtébolyodás folyamatát végigkövetni (KERTÉSZ 2002).

A művészi alkotás egyik síkja óhatatlanul is pszichológiai, hiszen nyersanyaga az emberi tudat határain belül mozog – ilyen például egy élet-tapasztalat, egy tragédiával vagy épp szenvedéllyel teli élmény, általában egy emberi sors, ami a tudat számára értelmezhető (JUNG 2003). A *nyugalom* esetében épp az értelmezés nehézsége enged teret azon feltevéseknek, miszerint az anya örülete „nem indokolt”. A *Jeune*-i szerződéssel ugyan feltételezi az olvasó írónak szavazott bizalmát, befogadóként mégis nehéz elfogadni egy számunkra érthetetlen, motivációiban átláthatatlan karaktert. Weér Rebeka reakciói azonban pontos pszichológiai ismereteken alapszanak.

A személyiségzavarok a maladaptív viselkedésformák tartós mintázatai. A személyiségvonásokat a környezet észlelése, a környezethez való viszonyulás, valamint az önmagunkról való gondolkodás tartós jellegzetességei alkotják. Személyiségzavarról akkor beszélünk, amikor a személyiségvonások annyira rugalmatlanná és rosszul alkalmazkodóvá – azaz maladaptívá – válnak, hogy jelentősen rontják az egyén „működőképességét” (ATKINSON–HILGARD 2005: 590). A nárcisztikus személyre jellemző a grandiozitás és tökéletességre való törekvés. Nem véletlen, hogy Weér Rebeka életében is fontos szerepet játszott a látszat – olyan

beteges végletekig, hogy saját lányát is képes volt kitagadni, csak reflektorfényben állhasson.

Egy kis önbizalom és egészséges önzés természetesen senkiből sem várásol nárcisztikust, fontos azonban tisztáznunk, hogy a nárcizmus krónikus zavart jelent a személyiségben. Ezen torzulás eredményeként az illető számára teljesen természetes lesz mások érzéseinek figyelmen kívül hagyása, könnyen alakít ki élősködőkhöz hasonlatos, arrogáns viselkedést (ATKINSON–HILGARD 2005: 591). A nárcisztikus személyiségzavarral küzdő beteg látszólagos önimádatával azonban pont az önmaga iránt érzett megvetését leplezi.

Az ilyen személyiségtípus lényegében önvédelemből tanulja meg, hogyan játssza el a rászabott szerepet, a tökéletességet anélkül, hogy képes lenne felismerni valódi szükségleteit. A nárcisztikust keserű útravalója végigkíséri egész életén: a párkapcsolatain, a családjával való viszonyában és a gyereknevelési mintáiban is. Olyan emberré válik, aki ugyan vágyik a szeretetre, mégsem képes kifejezni azt. Elfogadni is kizárólag a feltétlen csodálat formájában érkező törődést tudja, hiszen mélyen legbelül nem képes elhinni, hogy önmagaként, átlagos, „gyarló emberként” bárki is képes lenne szeretni (HERENDI 2017).

Nem csoda hát, hogy Weér Andor is „belenevelkedett” a nárcisztikus modellbe, ezzel elvágva magát a mélyebb emberi kapcsolatok kialakulásának lehetőségétől.

A csak szakmájának élő despota színésznő évek óta ki sem mozdult lakásából – nagyjából azóta, hogy lánya, Judit elismert hegedűművésszé vált a tengerentúlon. A szocialista rezsिम pedig úgy vélte, egy ilyen tehetségnek Magyarországon lenne a helye, hiszen ők zenei nagyhatalom: „itt van mindjárt a Liszt, meg a Bartók, meg a Lehár, meg a MÁV-szimfonikusok –, egyszóval nem is értjük, hogy a kedves kislánya mit képzelt. (...) Arról nem is beszélve, hogy, mint mondtam, itt van ez a filmforgatókönyv, meg az a rengeteg más főszerep, ugye, amiket szintén illenék már rendesen játszani. Na, még egy utolsó pohárkával – és anyám már aznap este megírta az első levelet, hallgatva a főszerepekről, de hangsúlyozva a disszidálás tanulmányút-jellegét, amire a nővérem csak annyit válaszolt, hogy tisztelt anyám, a jövő héten Menuhinnal koncertezem, ugye, nem

gondolta komolyan, hogy belépek a MÁV-szimfonikusokhoz?” (BARTIS 2001: 53). Weér Rebeka ezek után felsorolta azon főszerepeket és állami kitüntetések, amelyeket a lánya disszidálása miatt nem kaphat meg, majd közölte vele, hogy vagy hazajön, vagy számára halott. És mint egy halottat, el is temeti: „És mint azt Fenyő elvtárs már biztosan tudja, nem egyszerűen megszakította velem a kapcsolatot, hanem mostantól számára a lánya halott. Tehát szerinte úgy is, mint anya, és úgy is, mint színész nő ismét megfelel a szocialista erkölcsnek. És a párttitkár egy ideig azt hitte, hogy anyám gúnyt űz belőle, meg mindabból, amit ő képvisel, és biztosította az elvtársnőt, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt nem fogja tétlenül túrni ezt a magatartást, de pillanatokon belül rádöbben, hogy szó nincs semmiféle cinizmusról, hogy ez a nő ezt a lehető legkomolyabban gondolja. És akkor arcon köpte anyámat” (BARTIS 2001: 61–62). Bartis ezekkel a jelenetekkel tabukat döntöget, hiszen arról, hogy egy anya nem szereti gyermekét – legalábbis a karrierjénél nem jobban –, nem illik beszélni.

A közmegegyezés szerint minden egészséges nő extázisban várja gyermeke születését. Ha valaki – akár csak időnként, vagy bizonyos élményei kapcsán – mást érez, az kiteszi magát a társadalom megvetésének, ítélkezésének (ORVOS-TÓTH 2018: 20). Az anyai érzelmek hiánya még egy diktatúrában is túl soknak bizonyult, miután pedig a színházcsillag mellékvágányra került, a regényhős tudta, hogy az eddigi szabályok elvesztették érvényüket, és innentől kezdve teljesen máshogyan fognak élni. Már a szöveg stílusában és struktúrájában is tetten érhető az önmagából kifordult szereplő vívódása. Ez nem is meglepő, hiszen a címmel ellentétben a műből szinte teljes mértékben hiányzik a nyugalom. A posztmodern próza egyéni vonásaiban – kezdve az emberi gondolkodás kavalkádjának leírásától az egyetlen szóvá mosódó jellegzetes mondatokig („Holváltálfiam?”) – végig ez tükröződik. A lineáris történetvezetést pedig gyakran szakítják meg visszaemlékezések, könnyed anekdotába sűrített megrendítő események (SZABÓ 2002).

A *nyugalom* első személyű narrációjával vallomásszerű írásnak mutatkozik. Ahogy azonban mélyebbre ásunk a szövegben, egyre tudatosabban megkomponált szerkezettel találkozunk (BODOR 2002). Az én-regények

klasszikus problémájának tekinthető, hogyan is kell, vagy lehet megjeleníteni mindazt, amit az én-főhős az elbeszélés pillanatában már tud, de még elhallgat. Hiszen a narrátor az elbeszélés pillanatában már tisztában van a későbbi eseményekkel és azok következményeivel. A lineáris sorrendű elbeszélés hogyan illeszkedik az elbeszélő tudatábrázolásához? Erre a legplasztikusabb példa az elhallgatott anya–fiú coitus jelenet, amit az én-elbeszélő az első említéskor igen erős eufemizmus közepette ír le (MARGÓCSY 2002).

Bartis narrátora folyamatosan két, egymással összeegyeztethetetlen írói szerepet játszik. Az egyik az önmagát analizáló, saját szenvedéseiben pillanatnyilag megmerítkező elbeszélő, a másik pedig egy rafinált, önmagát és szenvedéseit történetté szervező író, aki tisztában van saját írói távolságtartásával (MARGÓCSY 2002). Affirmatív befogadóként tehát sok mindent elnézünk az írónak, vagy épp egy általa megalkotott karakternek. Ez a kettősség áthatja az egész regényt, mindezt pedig erősíti a szöveg mozaikszerű szerkezete, ami hemzseg a motivikus összefüggésektől és az előrevetítésektől.

A recepciót érintő kérdések kapcsán kétféle olvasattal fordulhatunk *A nyugalom* soraihoz: az első szerint egy mélyen a lélektannak az elmúlt évek gondolatrendszerében gyökerező műben a rögzített jelenetek kronologikusan felfűzött eseményláncokból épülnek fel, amelyek ugyan sorrendjükben megkevertek, mégis egy lineáris eseménysort, egy rendezett történetet tárnak elénk. A másik verzió szerint a mű – melynek fogalmába a szövegen túli elemeket is beleértjük – szövegszerű képkockák sokasága lenne. Bartis erős vizuális ábrázolárendszerrel használ, olvasás közben temérdek ilyen elemmel találkozunk. A képiség és a szövegvilág közti áthallásokat erősíti a borítón több példányban is elhelyezett Christian Schad-reprodukció is, amely egy réveteg tekintetű női szemet ábrázol – ez utal a szöveg több mozzanatára is, elsősorban arra, hogy a halott anya szemét végül nem lehetett lezárni (BODOR 2002).

A családtagok nyomorultsága a feloldatlan és kimondatlan traumák sokaságából fakad, amelyekre az évek alatt csak újabb sérelmek telepedtek, ezzel gátolva a boldogság bármily nemű csírájának burjánzását. Kettejük összezártága egy másik érdekes analógiára hívja fel figyelmünket:

sokáig azt hitték, hogy az anyaméhben csak testi növekedés zajlik. Az ultrahangos megfigyeléseknek és csecsemőkutatásoknak köszönhetően azonban világossá vált, hogy ebben a periódusban nagyon sok fontos dolog történik. A magzat folyamatosan jelen van, reagál és tanul. Az anyai test nem csupán táplálékkal látja el, de érzelmi állapotát is átadja neki – ha az anya jól érzi magát, a magzat is boldogsághormonban úszik, ha az anya feszült, neki is kijár a stresszhormonokból (ORVOS-TÓTH 2018: 19). A *nyugalomban* ábrázolt szülői ház a maga szabályai szerint leképezi az anyaméh funkcióit. Az anya külvilág és önmaga iránt érzett gyűlölete pedig rátapadt gyermekeire is: Judit először Amerikába, majd a halálba menekül előle, Andor pedig beleragad ebbe a létállapotba, ezzel ellehetetlenítve az érzelmi kötődés képességének kialakítását. Orvos-Tóth Noémi a transzgenerációs kutatások örve alatt a következőket írja a jelenségről: amikor valami fenyegetés ér minket, a szimpatikus idegrendszer izgalmi állapotba kerül, ezért mozgósítja az egész szervezetünket, és minden parányi sejtünk akcióba lép a túlélésért. A fenyegetettséggel és veszéllyel való megküzdésnek általában két útja van – harcolunk, vagy menekülünk (ORVOS-TÓTH 2018: 105). De mi történik akkor, ha egyikre sincs lehetőségünk? Ha tehetetlenül és védtelenül vagyunk kénytelenek eltűnni a minket körülvevő fenyegető ingerek hatásait? Ezekben a „beszorult” állapotokban alakulnak ki a traumás reakciók (ORVOS-TÓTH 2018: 105).

Az anya tébolya azonban nem csupán karrierje kettétörésének tudható be. Miután megcsalta, férje elhagyta a családot, lánya disszidálása után pedig fia maradt egyetlen családi köteléke. A regényben szereplő hallgatások és előreutalások végig egyértelművé teszik, hogy a kétes anyafiú kapcsolat a legtöbb hagyományos modellt felülírja. Azt pedig, hogy mindezt milyen mértékben, a kötetben csupán néhány sejtelmes utalás jelzi. Ez az ingerküszöböt súroló leválástörténet – pontosabban, a leválás képtelenségének története – eredményezi azt, hogy a regényhős az anya halálakor úgy hivatkozik kettejük kapcsolatára (BARTIS 2001: 296), mintha épp most válnának: „Nem pusztán másmilyen mondatokra, hanem másmilyen mozdulatokra, másmilyen lélegzetvételre is fel kellett készülnöm. Mindig amolyan senkiföldjének számított az első pár perc,

hiszen tizenöt éve a mikorjössz és holváltál között váltották egymást az évszakok, áradt ki a Duna és hullott darabokra egy szégyenbirodalom. Mikorjössztől holváltáig történt minden” (BARTIS 2001: 9).

A regény kritikusai több esetben is kiemelték annak kérdését, miért pont ott van a határ, ahol? (KERTÉSZ 2002). Ez a kezdetben gyermetegnek tűnő felvetés a tabufeszegetés határaitra vonatkozik: ha már kikezdünk egy témát, miért nem állunk bele könyékig? Ezután egyből számon kérjük az ellenkezőjét is: miért volt egyáltalán szükséges a korlátok ilyen mértékű döntögetése? A művészi nagyítás, sőt bizonyos értelemben a fantasztikum is lehet hiteles, ha értékei a realizmus törvényein belül mozognak (persze csak akkor, ha a regény műfaji sajátosságai miatt nem a sci-fi, vagy a fantasy szabályai szervezik a történetet). A művésznek „élővé” kell varázsolnia karaktereit a regény történéseinek alakulása során. A művészi alkotásban az életet a konkrét társadalmi környezet és a sajátosan egyéni jellemvonások összhangja jelenti (GERÉB 1951: 181). A magam részéről nem hiányoltam az ödipális viszony mélyebb szintű kibontását, hiszen – ha csak közvetetten is –, de ez a feszültség feloldódik a regényhős Jordán Évával közös kapcsolatában: „Úgy éreztem, hogy tisztábban lépek ki ebből a luxuskuplerájból, mint ahogy világra jöttem” (BARTIS 2001: 194). A bibliai vezetéknevhez társuló tisztaság-képzet tulajdonképpen olyan értelmezést foglal magába, miszerint „a testiség mocska által szerzi meg Andor önnön tisztaságát e szennyezetség ellenpontjaként” (DARABOS 2008: 442). A kiadótulajdonos nővel történő aktus nem csupán a név biblikussága miatt jelentette a megtisztulást, a regényhős csakis így élhette ki a társadalom által is elfogadható módon az anyja iránt érzett, önmaga által is megvetett beteges vágyat.

A kimondatlanság tényét erősítik a folyamatosan megjelenő „gondoltam, gondoltad” betétek is, amelyek a regényhős elfojtott, kimondatlan gondolatait, vagy épp meg nem cselekedett tetteit jelölik: „Egyébként nem a húgom, hanem a nővérem, ennyit már nyugodtan megtanulhattál volna, anyám, gondoltam. Ezt mi már hétesztendő korunkban egyértelműen eldöntöttük, gondoltam. Mert ócska dolog lett volna egy életen át civakodni azon a félórás korkülönbségen, gondoltam. Úgyhogy amíg ti valami munkásmozgalmi revüt próbáltatok, mi a sű-

gólyukban farkaszemet néztünk, gondoltam. És aki tovább bírta, az lett az idősebb, és nem is vitáztunk ezen többet, gondoltam. És ez neked is meg lett mondva, gondoltam. Legalább akkor megtanulhattad volna, hogy Judit a nővérem, gondoltam” (BARTIS 2001: 48).

Weér Rebeka egyre fokozódó érzelmi torzulását pedig jól igazolja az a tény is, hogy lánya megrendezett temetése után még évtizedekig leveleztek egymással – még akkor is, amikor lánya már ténylegesen halott volt. A leveleket a regény főhőse címezte az anyjának: ha nem tudott külföldi bélyeget szerezni, ismerősöket kért meg, hogy adják fel helyette a borítékokat. Ezután mindketten a földgömb elé görnyedtek és bejelölték azokat a helyeket, ahol Judit járt. Az anya minden alkalommal válaszlevelet írt lányának, amelyet Andornak kellett volna feladni – mivel azonban csak a fiúval levelezett, a borítékok a regényhős fiókjában landoltak.

A fiú csak anyja halála után volt képes felbontani a kovertákat, amelyek mélyén üres papirosokat talált. Mindez azt jelenti, hogy a hosszú, évekig eltartó színjáték során az anya pontosan tudta, kivel levelezik, mégsem volt képes kikerülni mindennapi szokásai rabságából: „Az ember nem mondhatja az anyjáról, hogy bolond. Hogy adás után is nézi a tévét, hogy sorra szerelteti a biztonsági láncokat az ajtóra, meg ebéd közben feláll, mintha csak szalvétáért menne, a húskloffolóval összetöri a telefont, aztán visszaül elfogyasztani a maradék paradicsomlevest” (BARTIS 2001: 119).

Ezen tényezők egymáshoz való viszonya okozta a regényvilággal kapcsolatos ambivalens érzéseimet is. Egy regényt olvasva az ember valamennyi karakterrel azonosulni tud, általában talál olyan kapaszkodót, ami miatt együtt tud érezni a regényhőssel. Gondoljunk csak az elmúlt évek filmes kasszasikereire – néhány évtizeddel korábban még mindenki a DC univerzumból ismert Batmannek drukkolt, mára azonban a főgonosz iránt is képesek vagyunk empátiát érezni. Joker karaktere közerthetőbbé vált, hiszen Hollywood feltárta azon pszichikai tényezőket, amelyek hatására a főhős rossz útra tért. Sőt, a társadalom legitimizálta az általa elkövetett bűnöket, hiszen az érem túlfeléről szemlélve teljesen érthetőek, azaz emberiek voltak a motivációi.

Ez a jelenség arra irányítja figyelmünket, hogy a társadalom alapvetően elfogadóan viszonyul a számára értelmezhető figurákhoz, függetlenül attól, hogy az hagyományos, hétköznapi keretek között vérlázítóan számítana-e vagy sem. A Bartis-regény feszültsége is pontosan ebből a törvényszerűségből adódik: kezdetben együttérzünk Weér Andor szenvedéseivel, részvételt adózunk előtte, amiért hűségesen ápolja egyre bolondabbá váló anyját, majd fordul a kocka, és megbotránkozunk állatias ösztönein, anyja iránt érzett gyűlöletén, az általa kiváltott komplexusain. Ugyanez jóformán az összes regénybeli szereplővel kapcsolatban lezajlik az olvasóban.

Bartis nem klasszikus karakterekkel dolgozik: a befogadó folyamatosan arra kényszerül, hogy felülírja saját olvasói szokásait, azaz, hogy a szereplőkkel való együttérzés, a történetbe való beleélés helyett inkább távolról szemlélje az eseményeket. Ennek az elidegenítő effektusnak köszönhető az olvasás közben folyamatosan fellépő zavarodottság is.

Egyúttal ez a regény központi konfliktusa is, hiszen a megrázó és visszataszító helyzetekben való benne maradás a történet folytonosságának feltétele: a viszolygó narcizmus és a folyamatosan fellépő büntudat forrása. Az olvasó nem tud és nem is akar azonosulni a karakterekkel. Lehet, hogy felismeri és megérti az adott jeleneteket, de a művel történő érintkezés elsősorban a megértés és a megélés mozzanataira hagyatkozik, kerülve a beleélés és az együttérzés aspektusait (BODOR 2002).

IRODALOM

- ATKINSON, Richard C.–HILGARD, Ernest 2005. *Pszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest
- BARTIS Attila 2001. *A nyugalom*. Magvető, Budapest
- BÉNYEI Péter 2016. Sötétkamra (Bartis Attila: A vége). *Alföld*, 6.
- DARABOS Enikő 2008. A test pszichos ügyei. *Jelenkor*, 51. évf., 4. sz.
- GERÉB György 1951. Az irodalom és a lélektan kapcsolata. *Tiszatáj*, 3–4. sz.
- ORVOS-TÓTH Noémi 2018. *Örökölt sors*. Kulcslyuk Kiadó, Budapest
- BODOR Béla 2002. *Mit tükröz vissza a szem, mely a semmibe tekint?* <https://www.holmi.org/2002/01/bodor-bela-mit-tukroz-vissza-a-szem-mely-a-semmibe-tekint-bartis-attila-a-nyugalom> (Utolsó megtekintés: 2021. 6. 22.)
- HERENDI Kata 2017. „A narcisztikus épp olyan értékes személy, mint bárki más” – Bánki György könyvét ajánljuk. <https://pszichoforyou.hu/a-legnagyyszerubb-konyv-a-narcizmusrol/> (Utolsó megtekintés: 2021. 6. 20.)

JUNG, Carl Gustav 2003. *Pszichológia és költészet*. https://www.academia.edu/41664249/Carl_Gustav_Jung?auto=download (Utolsó megtekintés: 2021. 6. 18.)

KEREKES Edit 2017. *Bartis Attila: Nem tudom, hogy „A vége” lesz-e a vége*. <http://szabadsag.ro/-/bartis-attila-nem-tudom-hogy-a-vege-lesz-e-a-vege> (Utolsó megtekintés: 2021. 1. 2.)

KERTÉSZ Irén 2002. *Giccs, na és? (Bartis Attila: A nyugalom)*. https://magyarnarancs.hu/konyv/giccs_na_es_bartis_attila_a_nyugalom-58213 (Utolsó megtekintés: 2021. 6. 18.)

MARGÓCSY István 2002. *Bartis Attila: A nyugalom*. <http://ketezer.hu/2002/03/bartis-attila-a-nyugalom/> (Utolsó megtekintés: 2021. 6. 18.)

SMID Róbert 2001. *Bartis Attila: A nyugalom*. <https://www.mmalexikon.hu/kategoria/irodalom/a-nyugalom> (Utolsó megtekintés: 2021. 6. 10.)

SZABÓ Dominik 2002. *Bartis Attila: A nyugalom*. <http://ekultura.hu/2012/05/04/bartis-attila-a-nyugalom> (Utolsó megtekintés: 2021. 6. 16.)

JEGYZETEK

* A dolgozat a Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, az ELTE Márton Áron Szakkollégium, valamint a Collegium Talentum ösztöndíjprogramok támogatása alatt készült.

TÓTH SZILÁRD

Hogyan szép egy mögöttes szerkezet?*

A fonológiai reprezentációk esztétikájáról

*„Make rhizomes,
not roots, never plant! Don't sow, grow offshoots! Don't be one or
multiple, be multiplicities! Run lines, never plot a point!”*

Deleuze–Guattari: *Ezer fennsík*

Heninek

Már maga a tudományos perspektíva és annak ábrázolása, valamint a kettő összefűzésére irányuló tevékenységek nagy tradícióval bírnak. Gondoljunk csak az első építészeti feljegyzésekre vagy az első, geometriai formákat ábrázoló írásokra az ógörög kultúrából! Ha ezek megfigyelésére vetemedünk, akkor nem pusztán a természetet vizsgáljuk, hanem a természet megjelenítésére irányuló esztétikai kísérleteket is, azt tehát, hogy miképpen függ össze a vizualitás és az egyes ember látásmódja a természettel, az észlelhető világ jelenségeivel, és hogyan tudja ezt papírra vetni, agyagba önteni, kőbe vésni, homokba írni. A vizualizációra igényünk van, hiszen az ember elsősorban képben gondolkodik, noha oktatásunk az ellenkezőjét sulykolja, a nyelvi kommunikációt részesíti előnyben, a szavakkal foglalatoskodik. Erről már Russel is beszél. A tudománynak és a tudományos ábrázolásnak azonban ezt a kettőt kellene ötvöznie.

Fontos feltárnunk a kontextus–kép kapcsolatot, amelyben a kép először a nyelvnek van alárendelve – ha a kései Wittgenstein-filozófiából ragadjuk ezt ki. Nyíri Kristóf *A gondolkodás képelmélete* című írásában felvá-

zolja Wittgenstein és Goodman képelméleti sajátosságait. Wittgenstein a képi projekciónak nem ad feltétlenül igazságot, nem legitimálja azt. Kijelenti viszont, hogy „a körülmények minden *logikai* tulajdonságát” – írja Wittgenstein a naplójában – „leképezhetjük valamilyen kétdimenziós írásban” (WITTGENSTEIN 1961: 7). Goodman *Languages of Art* című munkájában kifejti, hogy a jelöléshez a hasonlóság nem szükséges: „A reprezentáció lényegében nem más, mint denotáció, a denotáció pedig független a hasonlóságtól” (GOODMAN 1968: 5). Ha a fonológiát vesszük alapul, a vizuális reprezentáció bizonyosan kontextusfüggő, ám a kontextus nem lehet mindig helytálló – persze nem is biztos, hogy elvárhatjuk ezt. A tudományos előrehaladás egyik kerékkötője az, hogy az elméletek „jobb esetben” falszifikálhatók, és ha bomlik az egész, új elméletre van szükségünk. A nyelvtudomány, és esetünkben a fonológia, a goodmani elképzelést részesíti előnyben, ebből a szempontból igaza is van. De az absztraktsága (ez lesz a kontextus) teljesen romba dönti a vizualitását. Sőt, szintén kérdéses, hogy milyen is a vizualitása, ez esztétikai vizsgálat alá fog esni.

A szemléletváltás szemlélete

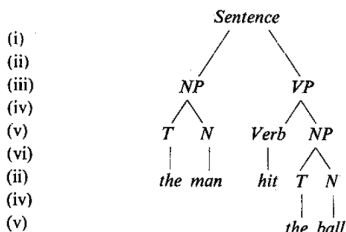
A generatív grammatika atyjaként Noam Chomskyt szoktuk megnevezni, aki nyelvelméletével és nyelvfilozófiájával az akkori uralkodó és nagyrétű strukturalista deskriptív nyelvészettel ment szembe: többek között a behaviorista divattal, a strukturalizmussal és az akkori filozófiai pozitívizmussal. Chomsky első nagyívű munkája, a *Cartesian Linguistic* (CHOMSKY 1966a) mintegy kirajzolja a generatív grammatika útját. A Descartes-féle *cogito ergo sum* értelmében a tiszta racionalitás a tudás alappillére. Chomsky nyelvelmélete „Descartes-hoz közel álló, racionalista” (MÁTHÉ 1970: 1345), de nem csupán Descartes-tól merít, hiszen nyelvfilozófiájában russeli, humboldti, esetleg leibnizi, egészen Platónig visszamenő gondolatokat találunk a nyelvről, annak elsajátításáról. Chomskynál „a nyelvészet egyben nyelvfilozófia” (KELEMEN 2009: 1083), noha Chomsky klasszikus értelemben nem volt nyelvfilozófus, hiszen nem a nyelvre mint a filozófiai problémák megoldásának eszközére ve-

tette vigyázó szemét, hanem arra, hogy a nyelv miként adhat nekünk választ az emberi természetre nézve. Az emberi belső, innáta viselkedésekre összpontosít, ennek először teret kellett biztosítania, és kritikai megfogalmazást tennie a már említett divatok irányába. Ez bírálatát jelentette az akkori uralkodó irányzatnak, a strukturalista nyelvészetnek: a nyelv feldolgozása (a deskriptív nyelvészetben) részlegesen egzakt volt, a nyelvet mint adottat vizsgálták és kategorizálták. Elméletük taxonómikus. Tulajdonképpen a legáltalánosabb sémák (struktúrák) számadása volt a cél, melyek kész eredmények és adottak (ergon), s nem az, hogy megmagyarázzuk, hogy efféle sémákhoz milyen út vezet, hogy mi a tevékenység (energia). A nyelv itt önmagában nem több, mint a világ jelenségeinek szavakkal való asszociációja. Chomsky ezen túl a behaviorista nyelvfelfogás kísérleti eszközét is kritizálta, elsősorban Skinnert, akinek a *Verbal Behaviour* című könyvéről recenziót is írt (CHOMSKY 1959): a nyelv nem lehet pusztán viselkedési forma, egyszerűen a környezet függvénye; a nyelv tudománya nem tartalmazhat olyan elemet, mely önmagát csupán a környezet alapján vizsgálja, és a külső folyamatokra korlátozódik! „Az asszociációs koncepciónak azonban szembe kell néznie azzal a problémával, hogy nemcsak a már hallott nyelvi formák ismétlésére, hanem új mondatok létrehozására és megértésére is képesek vagyunk” (KIS-PAP 1968: 589). Ez a generatív grammatika alapkérdése: hogyan vagyunk képesek véges számú szókészletből végtelen számú mondatot generálni?² A generatív grammatika reformja, hogy a nyelvre mint kompetenciára tekint, az ember valamiféle veleszületett belső mentális képességére (innátizmus), a grammatikára pedig mint létrehozó apparátusra, ami éppen a nyelvet (a mondatokat) hozza létre. A strukturalizmus és a behaviorista pszichológia nyelvre irányuló megfigyelései, amint láthatjuk, táptalajként szolgáltak Chomsky tanai számára. A két szintet először az *Aspects on the Theory of Syntax* (CHOMSKY 1965) munkájában különbözteti meg: egy mélyet és egy felszínt, ahol a mélyszerkezetnek sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít. Itt mennek végbe ugyanis a transzformációs folyamatok, melyekről a *transzformációs generatív grammatika* elméletét elnevezte. A mélyszerkezet (*deep structure*) a mondat absztrakt „csontváza”, logikai és szemantikai viszonyok összességé-

ge, mely absztrakt vázból különböző transzformációs viszonyok kibontják a felszíni szerkezetet (*surface structure*).

Már a deskriptív nyelvészet is használ ágrajzos reprezentációt (tulajdonképpen innen ered a közvetlen összetevős [*immediate constituent*] elgondolás, amit a strukturalista nyelvészet előtte igen alaposan ki is dolgozott), mely megmutatja a mondat lényeges struktúráját – a generatív nyelvelmélet ebben annyiban tér el, hogy a mondat szerkezetének derivációs viselkedést tulajdonít: ennek alapja az „ $A \rightarrow BC$ ”, hogy a grammatika ezekkel a derivációkkal (alapozva a struktúrára és a frázisszerkezetre) hozza létre a mondatot.³

Sentence
NP + VP
T + N + VP
T + N + Verb + NP
the + N + Verb + NP
the + man + Verb + NP
the + man + hit + NP
the + man + hit + T + N
the + man + hit + the + N
the + man + hit + the + ball

(CHOMSKY 1966b: 27)

A mondat szerkezete olyan fagráf, amelynek gyökere a mondatkategória (S), nem terminális csomópontjai a kategóriák (NP, VP, N, V, T⁴), terminális csomópontjaiban pedig a mondat szavai vannak. Ezt mutatja az ábra (vö. REBRUS 2001).

A mondat létrehozásának elemi tulajdonsága a deriváció, illetve a transzformációk, ezek rekurzivitása. Ezekre most nem térünk ki, csak annyit tennénk hozzá, hogy a transzformációs szabályok sokasága a 70-es és 80-as években egyetlen transzformációra csökkent, a „Mozgass bármit bárhol!”, vagyis a *Move a!* transzformációra. Mindemellett újabb elméleti elemek is bekerültek, mint a kormányzás és a kötés fogalma (*Governement and Binding*), az elvek és paraméterek (*Principles and Parameters*), a k-vezérlés (*c-command*), a théta-szerepek (*theta-roles*), az X-vonás

elmélet (*X-bar Theory*) stb. Ennek talán legjelentősebb összefoglalása Chomsky 1979-es pisai előadásainak gyűjteményes kötete, a *Lectures on Government and Binding*.

Chomsky ábrázolástechnikájának alapja a fa. A fa előkelő megoldás, ha az elméletünk levezetés-alapú, amelyben azt kell elmagyaráznunk, milyen disztribúciós tulajdonsága van egy csomópontnak: miképp jutunk el ős-től az utódig. De mi a fa? A fa itt mindenekeelőtt egy grafikai egységet jelent. Ezen túl a derivációt szemlélteti. Deleuze és Guattari kritikája, illetve rizóma metaforája az *Ezer fennsík*ből Chomsky fáit is támadja: nem pusztán a generatív grammatika mechanikusságának kritikája, hanem magáé a vizuális reprezentációé is. A rizómával szemben a fa genealogikus, a mondattan fa struktúrája dichotomikusan halad előre. Egyből a kettő. Deleuze és Guattari szerint Chomsky iniciális csomópontja – ez a legközvetlenebb kritikája a dichotomikusságnak – a mondatfa kezdete, név szerint az S „leginkább hatalmi jel, még mielőtt szintaktikai jel lenne” (DELEUZE–GUATTARI 1996). Vajon a nyelv jólformált mondatai ebből az absztrakt hatalmi – nem beszélve a mögöttség, a deep structure absztraktságáról – jelből deriválhatóak? Vajon ez az egyetlen helyes megközelítés? A nyelv-elmélet ugyanis nem *absztrakt*, éppen ellenkezőleg: absztraktságának hiánya éppen abban rejlik, hogy nem éri el az absztrakt homogenitást. A nyelvre mint gépre gondolunk, s nem vesszük figyelembe azt, ami éppen a homogenitást hozná létre: az összekapcsolhatóságát a szemantikai és szemiotikai tartalommal, egyes társadalmi csoportok politikájával⁵ stb. A fa spiritualitása a logikai binaritás, melyen mindenekeelőtt valamiféle egységet tételezünk fel. Érdekes, hogy az *Ezer fennsík* esztétikai vonalat is kijelöl: a genealógiai megközelítés reprodukció, a végtelenségig ismételtelhető *másolási elv*. A fa struktúra képzőművészeti ábrázolása nem lehet más, mint a rizóma és a homogenitás, a dinamikusság brutális ellentéte. Annak tagadása. Hiszen amíg a fa mindig genealógia, addig a rizóma antigenealógia. A dominancia, ami ugyanúgy jelen van a fonológiai elméletben is, nem enged másra következtetni, mint amire az *Ezer fennsík* Chomsky fáival és S-ével kapcsolatban. Az elméletben fellelhető együvé tartozás és ennek dichotomikus felbontása, a felesleges rekurzivitás: ezek, amik tagadják az *esztétikát*, a befogadás dimenzióit. A művészetet magát.

Az SPE mint lehetséges szép

A tárgyalt reprodukció és a rekurzivitás a korai generatív fonológiában tűnik fel.⁶ A (klasszikus) generatív fonológia színre lépésének kezdete Chomsky (ki más?) és Morris Halle *The Sound Pattern of English* (a továbbiakban a jól ismert SPE megnevezés lesz használatos) című művének 1968-as megjelenésével kezdődik. Ez a kicsit sem túlozva monumentális munka a generatív fonológia, a mai fonológiai elméletek „bibliája”. Érdekes kérdés, hogy mi volt Chomsky, és mi volt Halle érdeme az SPE-ben. Chomsky hozta magával a formalitást, a procedurális hagyatékot (lévén Zelling Harris tanítványa), Halle pedig az európai Jakobson megkülönböztető jegyes hagyományát.⁷ Az SPE-ben az alapegység nem a fonéma, hanem a megkülönböztető jegy volt. Fontos, hogy itt a nyelv fonológiája még csak értelmező komponens, a transzformációs szabályok után a fonológia teszi hangtanilag „értelmessé” a mondatot.

Tulajdonképpen a mai elméletek vagy *paradigmaváltások* sem lennének meg az SPE-ből való idézés nélkül, mondjuk, mint cáfolat alapja, kiinduló támpont.⁸ Az SPE reprezentációjának egyik klasszikus példája az úgynevezett újríró szabály (*rewriting rule*) bevezetése (a szintaxisból ismert), mely így fest:

$$A \rightarrow B \mid X \text{---} Y$$

(CHOMSKY–HALLE 1968)

A következőképpen olvassuk: A-ból B lesz, ha X és Y között áll,⁹ illetve „|” jelenti a környezetleírás kezdetét, „---” pedig a környezetet, ahol a szabály végbemegy, alkalmazódik.¹⁰

Ha mondjuk azt vizsgáljuk, hogyan adjunk számot egy azonos fonéma különböző variációiról (ezeket a variánsokat allofónoknak nevezzük), akkor ehhez a magmondathoz tudunk nyúlni. Észrevehetjük, hogy lát-szólag egyazon fonémák más-más környezetben (legyen az szó vagy valamilyen mondatbéli pozíció) különbözőképpen viselkednek. Vegyük

példának az angol *train* 'vonat' és *rain* 'eső' szavakat – melyeket /trejn/ és /rejn/ képpen jelöljük – tekintettel a két szó /r/ fonémájára. A két szóban két különböző variánst, úgynevezett allofónt találunk: egy zöngést [r] és egy zöngétlent [r̥]. Ennek az az oka, hogy a /t/ fonéma, mely zöngétlen, a deriváció egy bizonyos pontján a *train* szóban zöngétleníti az /r/ fonémát, melyből a felszínen így egy zöngétlen [r̥] allofón lesz. E szerint különböztessünk meg két szintet:

mögöttes (fonémikus) ábrázolás /trejn/ /rejn/

felszíni (fonetikus) ábrázolás [t̚rejn] [rejn]

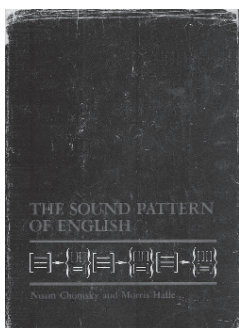
Az SPE pont ezekre és efféle megállapításokra alapoz: a fonológia az, ami a mögöttes szerkezetből (ábrázolásból) létrehozza a felszíni szerkezetet. Ha ismerjük az SPE újríró szabályát, akkor könnyűszerrel alakíthatunk magunknak is egyet a fent felvázolt problémára:¹¹

/r/ → [r̥] / [-zöng -foly] ___

Vagyis a zöngés /r/ fonéma zöngétlen [r̥]-ként valósul meg, ha olyan kontextusban van, ahol tőle jobbra nem számít, hogy mi van (a környezet erről az oldalról nincs korlátozva), tőle balra pedig egy [-zöng, -foly] jegymátrixszal rendelkező szegmentum áll. A strukturalizmusban nemigen törődtek azzal, hogy hogyan képezzük le a két szint között az alakokat. Egyszerűen csak felsorolták a fonémákat és azok allofónjait. A generatív fonológia ellenben nagyon is égető kérdésnek vette ezt, programjában pedig éppen erre kereste a választ. „A leírás alapelemeit és az ezek összefűzéseire, módosulásaira vonatkozó szabályokat szimbólumokon alapuló jelölésmóddal és formális definíciókkal ragadja meg. Így a rendszer könnyebben rajtakapható lehet, ha hibás, s ezáltal a hitteles tudományos megismerés általánosan elfogadott ismérvei alapján tudományosabbá válik” (SIPTÁR–DURAND 1992: 17). A szabályok komplex módon lépnek egymással kapcsolatba, a strukturalisták között ilyenmiről nem volt szó, a szabályok az inputra *egy lövéssel* alkalmazódnak. A klasszikus generatív fonológia szabályelrendezései nagyjából azon

alapokon nyugszanak, mint a szintaxis derivációi. Lineárisan haladnak előre, maximalizálva azt az elvet, hogy egy szabály abban az esetben alkalmazódik, ha egy előtte lévő szabály már alkalmazódott. Például: (i) $S \rightarrow NPVP$ és (ii) $NP \rightarrow TN$ – vagyis (ii) szabály csak (i) után alkalmazható. Az n -edik szabálynak a működéséhez szüksége van az $n-1$ -edik szabály alkalmazására, hiszen esetlegesen abból következik (vö. DURAND 1990). Tehát a használati paramétereket ismerve, viszonylag egyszerűen tudjuk dekódolni egy újraíró szabály alakját, annak viselkedését. Összekapcsolásra kerül az elmélet és a tiszta grafikussággal való számadás – szimbólumokon alapuló jelölésmóddal. Mégis hogyan kapcsolódik e kettő, ha egyáltalán kapcsolódik? Feltehetem-e azt, hogy egy elméleti kontextus (a klasszikus SPE) és a grafikus ábrázolás ($A \rightarrow B / X \text{ ___ } Y$) egységesen egy olyan aurát képeznek, amely a felszínen az újraíró szabály grafikusságában mérhető? Vagy legalábbis perceptálható? Ez lenne a helyénvaló: a grafikusság magában foglal egy *érzékelhető* komplexitást. Ez olyan, mint előben látni a művészettörténet egy kanonikus festményét, felsarjad egy egész aura, egy hagyomány birodalma. Csakhogy az SPE-ben ilyesmire nem bukkanunk: a kontextus negatívan hat a grafikára, a grafika pedig nem hat vissza rá. A visszahatás sem hatás, csak utalás önmagára: ha a grafikusság az elmélettel nyer értelmet, akkor a grafikusság megegyezik az elméletben lefektetettekkel. Sőt! Mintha a magmondatra tekintve egyből a feleslegesre, a megdönthetőre asszociálnánk. Mintha a földről készült ábrákat vizsgálnánk abból a korból, mikor még laposnak hitték. És végképp mit teszünk, ha egy adott dolgozatba lemásoljuk a magmondatot, ahogyan én azt pár sorral feljebb tettem? Vegyük észre, hogy nem az *akkori valóját*, a *valódi valóját* ültetem át, ez nem is lehetséges, pusztán reprodukciót készíték belőle. És itt gyökeredzik a valódi problémánk: előfeltételezésem, hogy az SPE újraíró szabálya pusztán *grafikus*, nem jeleni, nincs aurája. Felteszem, hogy a magmondat (értsd: újraíró szabály) vizualitásának időbeli hatása lenne, időbeliségében nyeri el valódi hagyományát/auráját, csakhogy ezt nem teszi meg, mert mindig magára utal vissza. Az, hogy a nyelvészek hivatkoznak *grafikusan* az SPE újraíró szabályára, az az újraíró szabály reprezentációjának kárára megy: „a reprodukciós technika kivonja a reprodukáltat a hagyomány birodal-

mából” (BENJAMIN 1936). Értsd: az SPE forradalma egyszeri forradalom, ismétlése rontja az aurát, főképpen akkor, ha pusztán fényképet készí- tünk róla. Az újíráó szabály perverzítése, fonológiai szado-mazója, hogy elvárja, hogy grafikusán reprodukálva legyen. Ez a kontextusából adódik, az elmélet bukducsolásából, illetve abból a robbanásszerű megjelenés- ből, mellyel *presztízsét* (a fonológiában) elnyerte. Új dimenziót továbbra sem nyit, hegemonikus marad. Másik nagyon érdekes szemszög – és maradvány a grafikusságnál – az SPE Harper & Row kiadásának borítója:

„A három észrevételem a következő. Először is, ez a legnehezebb könyv, amit valaha olvastam. Így harminc-egynéhány évvel később kicsit könnyebb, mert fonológus lettem, de egyszer- rűen elképesztő. [...] A második, hogy ez az egyik legszokatlanabb fizikai tárgy, ami a birto- komban van. Ha önöknek az MIT Press kiadás van meg, akkor ebből kimaradnak, de a Harper & Row ebben a bámulatatos keménykötésben nyomtatta, dombornyomásos absztrakt jegy- mátrixokkal a borítón. És Istenemre mondom, egészen úgy néz ki, mint egy pogány templom... egy csodás és rejtélyes tárgy.”¹²

Ez a tárgy aurájának egészére vonatkozik, de kitér magára az ábrázolás- technika játékosan naiv befogadására is. Az efféle halmozás elérhet bi- zonyos egységet, de nem többdimenziósságot (rizómát). A professzor úr feltehetően az ellentétekre gondolt a borítóval kapcsolatban. A szabály irányulása, ahogyan a borítón látjuk, ebben az esetben nem lényeges, hi- szen nem fogalmaz meg semmi konkrét fonológiai jelenséget. Tehát ez leválasztódik róla. A kérdés az, hogy ebben miként alkalmazzuk a grafikus egységeket, a zárójelek vagy más lineáris minimalizmusát, vagy hogyan törjük meg azt a forma, vonal görbítésével. Ezek pusztán kompozíciós kér- dések: ebből az aspektusból indulunk ki. E szempontból az SPE szabályáb- rázolásainak (és már nem csak a magmondatról van szó) felírásai valamifé- le vizuális többletet adnak, kompozíció-alapú meghökkentést végeznek.

Ezt teszi mondjuk egy bonyolultabb matematikai vagy fizika képlet, ahol a számok nem játszanak szerepet, csupán a helyettesítő szimbólumok, melyek nem feltétlen alfabetikusak. Vegyünk egy egyszerű konstruált példát!

RRR

Sorozatunk vagy denotációnk mindent elmond magáról. A nyomdai-sága az egyedüli dolog, ami kiindulópontként és végpontként szolgál. A meghökkentés, a sallangos dinamika, ami adott: az alfabetikus jelölések konvención alapulnak, felismerhetők (ha tudjuk is, hogy nem feltétlen az *r* hangra irányulnak). A meghökkentés a graféma relatív nagyságában sarjad fel először, ez után a tipográfiailag egy nem megegyező grafémában csúcsosodik ki. Amit látunk, az az ellentéteken alapuló meghökkentés. A vizsgálódásunk itt három szempontot figyel: *tipográfiai oppozíció* (különböző betűtípusok), *kvalitatív oppozíció* (nagyságban, illetve vonalminőségben feltűnő ellentétek) és *sorozatossági oppozíció* (hogyan és miként látunk sorozatot, illetve mik azok az egységek, amiket elkülöníthetünk és szembeállíthatunk másokkal). Amikor a fonológiai grafikai képeket látjuk, mint egyfajta kalligramot, ezen oppozíciós irányvonalak mentén alakítjuk ki a kompozíció egészét, szimmetriát és aszimmetriát keresünk, így engedjük be a meghökkentést.

De nevezhető-e ez a meghökkentés továbbra is a vizuális kielégítésen túl valamiféle többletnek? Nem, hiszen pont a nyelvfelfogás (a klasszikus generatív fonológia egésze), a már említett kontextus az, ami nem enged belőle többletet alkotni. A túlabstrahálása és az absztraktság-nélkülisége összeroppantja. Bernar Venet matematikai kompozíciói a meghökkentést alkalmazzák (akár a téma-megoldás síkjának mentén: *matematika a vásznon?*), de nem engednek az interpretációnak, esetlegesen az időbeliségnek: a képe – és ezt Venet maga mondja – kultúrától független, a végtelen számú interpretáció, ami egy műalkotásnál – Venet szerint – lehetséges, pusztán egyre csökken. Ez szabályozza a rizómaságot, a képpel való *kommunikációt*. Így nem marad más a kép, mint reprodukálható grafikai jack-in-the-box, pusztán kompozíció. És az alapvető és általános jegyekhez hasonul: vonalminőség, forma, tenge-

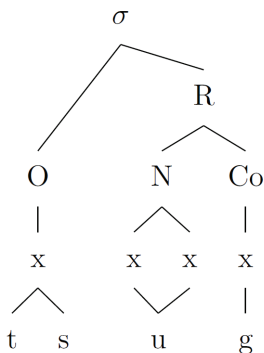
lyesség, perceptuális produktivitás stb. Nem változtatja a dimenzióját, és nem alakul át. Hiába akar absztrakt lenni, nem lesz, és nem is lehet az. Sőt, maga a mondat grafikai egésze is annyira porózus, hogy a reprodukálása még el is fújja azt a homokot, amiből látszólag áll. Ma már inkább a következő grafikus reprodukciót használják a nyelvészek, ha a magmondatra akarnak utalni: „A → B / C ___ D”. Mintha a hagyomány (még ha lenne is) nem is számítana, és a nyelvészek is tudnák, hogy a reprezentáció olyan fényképét készíthetik, ahol a kép igazán nem is számít. Semmi sem számít. Ez csak a *kompozíciós egységre* világít rá. A reprezentációnak igazán hagyományossága nincs, visszautalhatunk rá, de nem hommage-képpen. Végül is itt legitimizálódik Goodman állítása: az SPE grafikussága denotáció, és mint olyan, teljesen mindegy, mit tartalmaz, ha utal az elmélet absztraktságára. Véleményem szerint az, hogy ilyen grafikai divergencia létrejöhet, azt mutatja, hogy az SPE magmondata soha nem képviselt semmit: egy olyan már magában sem tisztelhető múltbéli érték, tiszteletreméltó norma, aminek egyedüli feladata a megtagadása, vagy a *fényképezése*. Időbelisége mint hagyomány nem marad meg, csak az önmagára való visszautalás, és ebből a visszautalásból fakad a brutális dekonstrukció és *szemtelenység*.

Túl a linearitás horizontján

Azt gondolnánk, hogy az SPE lemond a faságáról, holott ez nem így van. Ha a reprezentációkban nem is igen alkalmazza direkt (bár megteszi, de ezzel most részletesebben nem foglalkozunk) a többtengelyűséget vagy a bináris szétosztásokat, de a hierarchiát biztosan. Egyet mindig valamire másra vezet vissza: ami van, az a mögöttesből nyeri el olyanságát. És a fa később még nagyobb hagyományt kívánt teremteni magának. Egy későbbi fonológiai elméletben viszont jobban rajtakaphatjuk a faságot. Ami az SPE-t majd egy évtizeddel később váltja, az autoszegmentális fonológia (GOLDMSITH 1976, 1990). Ez tengelyes, kétdimenziós megoldás, az SPE linearitásával és egyszemélyiségével szemben.¹³ A szótag reprezentációja (a szótagról az SPE nem beszél, egységes elméletet erre vonatkozólag nem dolgoz ki) pontosan a fára tér vissza. A szótag

hierarchikus jellegű, genealogikus. Tulajdonképpen a szintaxisból ismert módon viselkedik.

A szótag (σ) két közvetlen összetevőt tartalmaz: kezdetet (*onset*: O) és rímet (*rhyme*: R). A rím további közvetlen összetevőket tartalmaz, ez a mag (*nucleus*: N) és a kóda (*coda*: Co). Ez a szerkezet épül rá a szegmentumokra, úgy, hogy a szótagfa terminális elemei (O, N, Co) az időtengelyhez csatlakoznak közvetlenül, melynek elemei (az x-ek, melyek egy szegmentumnyi helyet reprezentálnak) csatlakoznak szegmentumokhoz. Például a cűg /t^su:ɡ/ 'vonat' szó ábrázolása így festene (TÖRTKEN-CZY 2016):

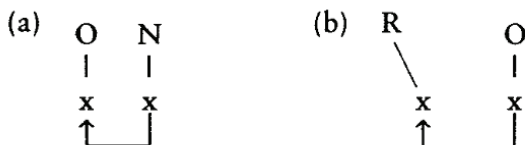

Az X-tengely absztrakt időbeliséget fejez ki, ezért nevezzük időtengelynek (*timing tier*). A rövid hangok egy, a hosszúak pedig két ilyen x-hez kapcsolódnak. Láthatjuk, hogy nem feltétlen egy-az-egyhez alapon. A /t^s/ és az x grafikus viszonya azt magyarázza, hogy egy vázponthoz két különböző szegmentum kapcsolódik, az /u/ és az x viszonya a már tárgyalt hosszúságot mutatja, a /ɡ/ pedig az egy-az-egyhez viszonyt. Az ábrázolás a fonológián belül megnyúlik, de nem mutat túl a tengelyeségen, bináris logikán, sőt, egy csomópont kötelezően bináris jellegű. A szótag konstituenseit maga a szótag fogja össze, egy σ nódus, ami ebben az esetben *de facto* ugyanaz, mint az S. Hatalom, nem több, s nem

is kevesebb. Amiről az *Ezer fennsík* is beszél. A tengelyhez és magához a fához ragaszkodik, a különböző szintekhez, melyekhez a valóságban nincs hozzáférésünk, létezésüket nem is értjük,¹⁴ de a tudományosságban jól alkalmazhatóak. A vázpontoknak az időzíteni tengelyen például önmagukban nincsenek tulajdonságaik, a σ csomópontot elhagyják (nincs olyan fonológiai folyamat, ami a szótag egészére hatna), a kormányzásfonológia később a rímet és a kódát már nem is alkalmazza. Ez az absztraktság idiotizmusa. De lennie kell valami másnak is, amit a grafikusságában keresünk: az ábrázolás kompozíciójában valamiféle ki-elégülést jelent. Nem pusztán pontok összekötéséről van szó, hanem dinamikusságról is. A dinamikusságot a grafémák és a tengelyes és hierarchikus struktúra ellentéte mutatja (dinamikusság = változékonyság). De lényegében ennek felismerése is az oppozíciós eljárásunk mentén történik. Hiába hisszük, hogy más, megmarad az üresség: a betűk éppen olyan módon nem mondanak semmit (hiszen nem a hangok maguk, csak jelölik őket, konvencionálisak), mint a dőlt és egyenes vonalak, melyek megjósolhatóak, főleg akkor, ha dichotomikusságról beszélünk. Olyasféle többlet hiányzik belőlük, ami összekapcsolódhatna a kompozícióval. Ez a többlet nem lehet csak a meghökkentés, hiszen az az egyszerű grafikusságból adódik. A meghökkentést kell meghaladnunk. Ez a többlet feltételezhetően a művészi dimenzió többlete, vagyis a rizóma. Az autoszegmentalizmusnál maradva vegyünk egy másik, a 80-as 90-es években uralkodó elméletet, a kormányzásfonológiát (*government phonology*). Ez az úgynevezett ábrázolásalapú (*representation-based*) fonológiai modellek közé tartozó autoszegmentális fonológia. Minden aspektusának vizsgálatára nem kívánok kitérni, de néhány jellegzeteséget a reprezentációk és az elméleti egységek alapján fontosnak tartok kiemelni.

A kormányzásfonológia valamiféle immanens dinamikát felételez, ami nem a fent vázolt grafikusságból kikövetkeztethető dinamika: valahonnan valahova, ez a *nyíl* feladata. De nem lineárisan haladó újrairó jellegű, itt a szabályok nemes egyszerűséggel lefutnak, valahányszor a feltételek teljesülnek. Ez a perverzítése a kormányzásfonológia nyilainak. Nem A-ból B-be vagy A-ból B-vé válást jelent, csak egy hatalmat, egy

parancsszót. Jól tetten érhető ez maga a kormányzási viszonyok (szoros kormányzás, jogosítás stb.) reprezentációjaképpen.¹⁵ De ez az *erő* egyértelműen nem a nyíl. A kormányzás az éterben marad, mint valami, aminek a *létezése* továbbra is várta magára. A kormányzás mint megnevezés és mint reprezentáció csak tovább roppant mindent. A szoros kormányzás tipikus példája az absztraktságnak, mint dekonstruktív erőnek: a kormányzás lehet elhalkító jellegű, vagyis ha egy hangnak mögöttesen ott kell lennie, a kormányzás magyarázza, miért nem lehet ott: mert elhalkította azt a hangot. A kormányzás mechanikus, szabályzó erő, már csak azzal is, hogy lokális, vagy hogy univerzálisan hathat jobbról balra, és így teszi magát tönkre. A kormányzás – ha része a reprezentációnak – legalább annyira töri meg a folyamatos, repetitív tengelyes kompozíciót (reprezitívitás például az időzítési tengelyen), mint a különböző értékű vonalak és zárójelek, grafémák az SPE-ben. Se több, se kevesebb. A kormányzás – mint fogalom és mint jelölés – transzcendens, valami, ami nincs, mégis van, valami mögöttes(?), nem immanens. Ez jelentheti a vizualizáció szempontjából a pusztán grafikai (kompozíciós) esztétikából a művésziesség felé vezető utat? A nyíl itt már nem csak és kizárólag magyarázat arra, hogy két mássalhangzó között miért nincs magánhangzó, vagy hogy egyes hangok miért engedélyezettek, vagy hogy hogyan magyarázzuk a fonotaktikai megszorításokat, hanem giccs: maga a transzcendens ideális helyzet megtestesítője, hogy hogyan lesz egy tökéletes hangsor mégis tökéletes és ideális. Maga nem is létezik, ha létezne is, bajban lennénk egy ilyen diktatorikus totalitarista hangtannal. Vajon a hangok (inkább az x-ek) várnak-e a nyíl parancsára, ahogyan a firing squad problémában?

HARRIS 1994: 160)

(a) alatt a nyitányjogosítást látjuk, (b) alatt pedig a kódajogosítást.

Ez is, ahogyan az SPE magmondata, ugyanannak van kitéve. Elsősorban az értékét csökkenti, hogy grafikusan felcserélhető, a jelölések nem kötöttek, és így veszíti el jelenségét, auráját. A formális jelölésmód csak a definíciót magyarázza, ebből a szempontból csak a definícióban van jelen. Projekciója grafikusan szükségtelennek tűnhet, hiszen ki van szolgáltatva mindennek, de a vizuális megértéshez és feldolgozáshoz elengedhetetlen. Csakhogy a vizualizációja absztrakt és nem absztrakt eléggé egyben. Nem rizóma, csak genealógia, logikai rekurzív, a végtelenségig reprodukálható hatalmi ágazat. Az adott reprezentáció sosem önmaga, mindig önmagára visszautalva nyerné el értelmét, de nem teszi porózussága miatt. Nem fogadja el önnön értékét, hiszen nincs is neki, vagy már elveszítette, és az érték ignorálása a rossz esztétikába, az esztétika-nélküliségbe vezet. Ami sajátos esztétikáját illeti, ellentmondások és opozíciók övezik: képi világa a tiszta felszínen nem monoton, kvalitatív, szorozatos és tipográfiai opozíciók sokaságából nyeri el meghökkentését. A reprodukcióval csökken az értéke. Mindezen túl a dekódolhatósága (függetlenül az elmélet kontextusától) végtelenül egyszerű, minimalista dizájnt mutat. A reprezentációkat nézve térbeli folyamatokat nagyon is egyszerűen tudok dekódolni, és azokból egyszerű igazságokat levezetni: valami valami fölött van, valami valamivel összeköttetésben áll, valami valahova terjed, lekapcsolódik, valami valamivé válik, esetleg valahol értelmeződik.

A szerző végtelenül sajnálja, hogy más aspektusokra nem térhetett ki, hogy nem vázolhatta széleskörűbben magukat az elméleteket, az elméletek problematikusságát, a fonológia tudománytörténetének megértését. Az elemelméletet elhagyta, illetve a geometrikus fonológiával sem foglalkozott.¹⁶ Célja ez igazán nem is volt, csak egy perspektíva megnyitása afelé, hogyan kerül a kontextus-kép egybe, hogyan döntenek le egymást, miként működnek egymástól független módon. Reményeim szerint az, aki az irányvonalakat érti, ugyanúgy fogja érteni a geometrikus fonológia vagy az elemelmélet reprezentációit. Tulajdonképpen arról alkothat kritikus véleményt, ami a reprezentáció dichotomikusságát és alá-fölrendeltségi viszonyait illeti, illetve amit csak a puszta kompo-

zíción érint. Vajon lehetne-e ezeket az ábrázolásokat (hiszen kompozíciójuk szinte hibátlan, illetve grafikusan is ideálisak) művészeti rizómába dugványozni? Ez komplex kérdés és nehéz feladat. Vagy bagatellizáljuk, s csak pusztán kompozícióként törődünk velük továbbra is, vagy a lényegget törjük el és rontjuk meg a minimál dizájn térnyerésével – a monoton és szürke bürokratikusággal, ahol elvész az egyediség szikrája. Vagy rosszabb: áttörhetünk a giccsbe. Érdekes feladat a jövő képzőművész- és grafikusnemzedékeinek!

IRODALOM

- BENJAMIN, Walter 1936. *A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korszakában* (ford. Mélyi József). http://aura.c3.hu/walter_benjamin.html (Letöltés ideje: 2021. 7. 20.)
- CHOMSKY, Noam 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. The MIT Press, Cambridge
- CHOMSKY, Noam 1966a. *Cartesian Linguistics: A Chapter in the History of Rationalist Thought*. Harper & Row, New York
- CHOMSKY, Noam 1966b. *Syntactic Structures*. The Hague, Mouton
- CHOMSKY, Noam 1967. A Review of B. F. Skinner's Verbal Behavior. In Jakobovits, Leon A.–Miron, S. Murray (szerk.) *Readings in the Philosophy of Language*. Prentice-Hall, 142–143.
- CHOMSKY, Noam–HALLE, Morris 1968. *The Sound Pattern of English*. Harper & Row, New York
- DELEUZE, Gilles–GUATTARI, Félix 1987. *A Thousand Plateaus* (ford. Brian Massumi). University of Minnesota Press, Minneapolis, London
- DELEUZE, Gilles–GUATTARI, Félix 1996. Rizóma (ford. Gyimesi Tímea). *Ex Symposium*, Fűfa tematikus szám, 15–16. https://exsymposium.hu/index.php?tbid=article_page__surfer&csa=load_article&rw_code=rizoma_259 (Letöltés ideje: 2020. 7. 21.)
- DELEUZE, Gilles–GUATTARI, Félix 2012. Kisebbségi nyelv, kisebbségi politika (ford. Losonczi Márk). *Híd*, 11., 73–86.
- DURAND, Jacques 1990. *Generative and Non-Linear Phonology*. Routledge, London–New York
- DURAND, Jacques–SIPTÁR Péter 1997. *Bevezetés a fonológiába*. Osiris Kiadó, Budapest
- GOLDSMITH, John A. 1979. *Autosegmental Phonology*. Massachusetts Institute of Technology. PhD disszertáció
- GOLDSMITH, John A. 1990. *Autosegmental and Metrical Phonology*. Blackwell, Oxford–Cambridge, Mass
- GOODMAN, Nelson 1968. *Languages of Art*. Bobbs-Merrill, Indianapolis
- HARRIS, John 1994. *English Sound Structure*. Blackwell, Oxford
- JACKOBSON, Roman–FANT, Gunnar–HALLE, Morris 1957. *Preliminaries to Speech Analysis*. The MIT Press, Cambridge, Mass
- KELEMEN János 2009. A filozófus Chomsky. *Magyar Tudomány*, 170. évf., 9. sz. <http://www.matud.iif.hu/2009/09sze/11.htm> (Letöltés ideje: 2020. 7. 21.)
- KÍS János–PAP Mária 1968. A generatív grammatika filozófiai háttere. *Magyar Filozófiai Szemle*, 12 évf., 3 sz., 588–594.

- LUDLOW, Peter 2011. *The Philosophy of Generative Linguistics*. Oxford University Press, New York
- MÁTHÉ Jakab 1970. A generatív nyelvméletről. *Korunk*, 29. évf., 9. sz., 1342–1349.
- NYÍRI Kristóf 2000. *A gondolkodás képelemélete*. http://mek.niif.hu/00500/00587/html/#N_17_ (Letöltés ideje: 2021. 7. 20.)
- REBRUS Péter 2001. Optimalitáselmélet. In Siptár Péter (szerk.) *Szabálytalan fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 84–91.
- SIPTÁR Péter 2009. Chomsky, a fonológus? *Magyar Tudomány*, 170. évf., 9. sz. <http://www.matud.iif.hu/2009/09sze/07.htm> (Letöltés ideje: 2021. 7. 20.)
- SIPTÁR Péter 2015. A fonológiatörténet egy elfeledett epizódja. *Magyar Nyelv*, 111. évf., 1. sz., 1–8.
- SZÉPE György 1969. Az alsóbb nyelvi szintek leírása. In Károlyi Sándor–Telegdi Zsigmond (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok VI*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 359–466.
- SZIGETVÁRI Péter 1998. Kormányzás a fonológiában. In Péter Mihály (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XIX*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 165–213.
- TELEGDI Zsigmond 1969. A transzformációs Generatív grammatikai előzményeiről. In Károlyi Sándor–Telegdi Zsigmond (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok VI*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 5–10.
- TÖRKENCZY Miklós 2016. A szótag. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Struktúrális magyar nyelvtan II. Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest https://mersz.hu/hivatkozas/m26smny2_s4.0#m-26smny2_s4.0 (Letöltés ideje: 2020. 7. 20.)
- WITTGENTSIEN, Ludwig 1961. *Notebooks 1914–1916* (szerk. G. H. von Wright, G. E. M. Anscombe). Harper & Row, New York

JEGYZETEK

* Azt ne feledjük, hogy amikor a nyelvészek rajzolnak valamit, annak oka van. Ha a nyelvész-társadalom bármely alakját megsérteném ezzel, elnézést kérek, és szívesen hallom a megjegyzéseiket. Azt is tartuk szem előtt, hogy a jelen írás nem tudományos, szigorú értelemben nyelvészeti jellegű – inkább esztétikai és képeleméleti. Nem szeretném dehonosztálni azokat az elméleteket, amelyeket személy szerint fontosnak tartok és nagyra becsülök, és amelyek erre a pályára irányítottak. Figyelmébe ajánlom ezt azoknak a művészetre hajlamos fonológusoknak, akikből már kiszökött a mondat egy deriváció láttán: „*Milyen szép!*” Hovatovább a fenti dedikációk mellett ajánlom ezt az írást Siptár Péternek.

¹ Chomsky megjegyzi, hogy a külső stimulánsok beindíthatják az innáta mechanizmusokat, de nem ezek határozzák meg a formát, ami már *kézben van*. A gyerek nem kap elég *adatot*, és ez az adat magában is töredezett (CHOMSKY 1966a). Ez a fekete doboz (*black box*) input–output modellje, ahol az input lehet valamilyen nyelvi stimuláns, mi pedig az outputot vizsgáljuk, melynek segítségével többet tudunk meg a fekete doboz misztériumáról: a gyerek töredezett információkból képes idővel gördülékenyen használni anyanyelvét. A grammatika elsajátítása tehát veleszületett, korrall és gyakorlattal alakul – ahogyan azt már Humboldt is megfigyelte. „[...] egy szellemi tartalom (egy mondat értelme) nem továbbítható anyagszerűen, nem helyezhető át egyik tudatból a másikba; amit hallunk, csak meghatározott ösztönzés, indíték a belső tevékenységre: a beszélgetés – mondja Humboldt – nem egyéb, mint a hallgatóban nyugvó nyelvi erő kölcsönös ébresztése” (TELEGDI 1969: 7).

² „Az L nyelv alapvető nyelvészeti analizisének célja, hogy elkülönítse a *grammatikus* sorozatokat, melyek L mondatai, az *agrammatikus* sorozatoktól, melyek nem L mondatai, és hogy tanulmányozza a grammatikus sorozatok struktúráját. L grammatikája, tehát, egy olyan készülék, mely L minden grammatikus sorozatát létrehozza, agrammatikusokat viszont egyet sem” (CHOMSKY 1966b: 12).

³ „Minden ilyen grammatikát egy véges számú kezdő sztringekből álló Σ halmaz és egy véges számú instrukciós formulák F halmaza definiálja, melynek formája $X \rightarrow Y$: »X-et írd újra Y-á« [...] Az adott $[\Sigma, F]$ grammatikával a *derivációt* úgy definiáljuk, mint véges sztringek sorozatát, melyek a kezdete Σ sztring, és minden egyes sztring az őt megelőző sztringből deriválódott, egy F instrukciós formula alkalmazásával. [...] Bizonyos sztringek terminálisak oly értelemben, hogy már nem vezethetők tovább F szabályai alapján” (CHOMSKY 1966b: 29).

⁴ NP = *Noun Phrase* (főnévi csoport), VP = *Verb Phrase* (igei csoport), N = *Noun* (főnév), V = *Verb* (ige), T/Det = *Determiner* (determináns, névelő), + = konkaténáció (CHOMSKY 1966b)

⁵ Érdemes itt kiemelni meglátásaikat és túpontosan kidolgozott munkájukat a kisebbségi (*puissance*) és többségi (*pouvoir*) nyelv kapcsán (melynek a nyelvészetben akkor nem volt jelentősége), hogy ezek nem két nyelvet jelölnek, hanem egy nyelv kétfajta használati funkcióját. Érdekes a válasz keresése a többség és a kisebbség közötti viszonyról ahol a kisebbség, „[...] szüntelenül átlépi a többségi standard mértékadó küszöbét. Az egyetemes kisebbségi tudat megteremtésével a létesülés erőihez fordulunk, amelyek máshová tartoznak, mint a Hatalom vagy a Dominancia” (DELEUZE–GUATTARI 2012: 79). Az *Ezer fennsíkbán* a kisebbség mindig létesülést jelent, míg a többség Senkit.

⁶ A generatív fonológia tulajdonképpen a strukturalista fonológiát emeli tovább. Érdekes, hogy a deskriptív fonológia éppen ennek az előzménye: Rulon S. Wells már 1949-ben publikált cikke, az *Automatic alternations* előrevetíti – sőt, többé-kevésbé kifejtett formában képviseli – a (későbbi) generatív fonológia dinamikus és szabályalapú fonológiafelfogását (SIPTÁR 2015). A cikk sokkal kisebb figyelmet kapott, mint a generatív fonológia Chomsky és Halle által írt „alpműve”. Sőt, sokkal gyakrabban szokás kiemelni azt, amiben *nem* újítás, mint azt, amiben igen (SIPTÁR 2009).

⁷ A megkülönböztető jegyek – dióhéjban – attribútum-értékpárok, [+/- X], ahol X attribútum, értéke pedig + vagy -, esetleg egy változó. A megkülönböztető jegyek tulajdonságokat jelölnek, illetve azoknak hiányát, például a zöngés hangokra utalhatunk úgy, hogy megadjuk a [+zöng] megkülönböztető jegyet. Egy fonémát mögöttesen az ilyen szegmentumokból felépülő jegymátrixok alkotnak. Az /a/ magánhangzó esetében [+hátsó, +kerek, -felső]. Ezt a megoldást klasszikusan Roman Jakobson nevéhez kötik, aki Morris Halle tanítványa. Az elmélet első részletes kidolgozása Roman Jakobson, Gunnar Fant és Morris Halle (1952) nevéhez köthető.

⁸ Érdemes megjegyezni, hogy az SPE szinte megjelenése után magával vonta az úgynevezett absztraktságvitát. Ha a fonológiai folyamatok valamiféle mögöttes ábrázolásokból indulnak ki, majd szépen lassan szabályokon keresztül, lineáris sorrendben haladnak a felszíni (fonetikus) szerkezet felé, akkor mégis mennyi és milyen megszorítások vannak felszíni és mögöttes szerkezet között? Az absztraktságvitából úgy derül ki, hogy bármi történhet a két szint között, megszorításokat nem találunk.

⁹ ZXAYW \rightarrow ZXYBW, ahol A és B lehet bármilyen fonológiai egység vagy \emptyset ; azonban A és B nem lehet egyenlő; az X és az Y fonológiai mátrixok; a Z és a W szintaktikai terminus; a Z és a W lehet egymással egyenlő; mindegyik, tehát a Z, X, Y és a W lehet üres is (SZÉPE 1969: 386; CHOMSKY–HALLE 1968: 391).

¹⁰ A generatív fonológia szerint nyelvészeti általánosításokra ezen alak megfelelő. A szabályok hozzáérnek a szótárhoz, és ezekből a mögöttes ábrázolásokból hozzák létre a hangzók a fonetikai, vagyis felszíni alakot. Az út ideig viszont rögzös, deriváció útján jutunk el a felszíni ábrázolásig, és a deriváció (e köztes szakasz) n számú szabályt és n számú ábrázolást jelent. Minden egyes szabály alkalmazása újabb ábrázolást ad.

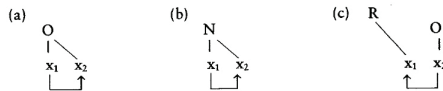
¹¹ A képletben felvázolt tulajdonságok megkülönböztető jegyek, melyeknek értéke ezekben az esetekben „-” (mínusz). A [foly] (*continuant*, folyamatos) jegy a réshangok és az affrikáták között tesz különbséget. Erről csak annyit, hogy zárhangok, amilyen a /t/ [-foly] jegyértékűek. A [-zöng], azt hiszem, nem igényel különösebb magyarázatot.

¹² A szövegrészlet elhangzott Bruce Hayes professzor úrtól, felszólalásában az „50 years of Linguistics at MIT” című előadásorozatban, 2011-ben. Bruce Hayes PhD disszertációjának szupervizora egyébként éppen az a Morris Halle volt, aki felé megjegyzéseit intézte a felszólalásban. A felszólalás a szerző saját fordítása.

¹³ Az SPE-ben a szabályok lineáris sorrendbe voltak rendezve, esetleg ciklikusan követték egymást. Az autoszegmentális fonológia arról kapta a nevét, hogy ezek az autoszegmentumok kötöttek, a szegmentumok (például hangok) átrendezése esetén nem tartanak velük az autoszegmentumok.

¹⁴ Hogy a szótag fölé rendeződő más szintekről ne is beszéljünk, mint a fonológiai láb, grammatikai szó stb.

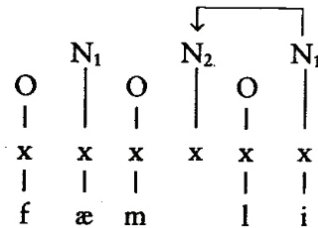
¹⁵ Összefoglalása röviden bonyolult feladat. Szükségképpen két különböző kormányzási viszonyt különböztetünk meg: összetevőn belülit (balról jobbra), valamint összetevőök közöttit (jobbról balra). A kormányzás viszony főképpen a fonotaktikára (mássalhangzó- és magánhangzó-kapcsolatok) értendő: egy x kormányoz egy másikat, ha tőle összetettebb. Így az angolban *fr-* másslahangzó-kapcsolat szótagkezdetben (összetevőn belül) megengedett, mert a releváns projekción f összetettebb, mint r , így kormányozza (balról jobbra) r -t: $x_1 \rightarrow x_2$. De r nem kormányozza f -et, ezért az angolban **rf* nincs szótagkezdetben. Az összetevőök közötti kormányzásra jó példa *-ft-* ahol a f a rím része (annak bővítője), t pedig a kezdeté (annak feje) mondjuk az *af-ter* 'utáná' szóban. Mivel a rímet a kezdet előzi meg, a kezdetben lévő fej (x_1 , vagyis t) kormányozza a rím bővítőjét (x_2 , vagyis f): $x_1 \leftarrow x_2$.

(HARRIS 1994: 168)

a fejhez általában egyenes vonal vezet, a bővítőhöz dől

A szoros kormányzás (*proper government*) nevű kormányzási viszony bizonyos hangok elhalkításáért felel. A releváns projekció itt a magok (N) közötti részre értendő, ahol két N esetében N1 akkor halkítja el N2-t, ha vele szomszédos, és ha N1 nem üres. A szoros kormányzás csak jobbról balra hat. Lásd: *family* 'család' [fæmli] vö. [fæmli], ahol az [i] N-je kormányozhatja [ə] N-jét (jobbról balra): ebben az esetben a [fæmli] alakot ejtjük.

(HARRIS 1994: 191)

A jogosítvány esete bonyolultabb, erre tényleg nem szeretnék (helyhiány miatt sem) kitérni, de ez felel azért, hogy minden hangot kiejtsünk: egy tartományban (például szó) mindennek jogosítva kell lennie. Kivétel a tartomány feje. Vagyis csak azokat a hangokat ejtem ki, amik jogosítványt kapnak. A tartomány feje lehet a leghangsúlyosabb magánhangzó. A kezdetek mindig a magoktól kapják a jogosítványukat, a kódák (szokás őket még poszt-nukleáris rímpozícióknak hívni) pedig a kezdettől. Ezek alapján itt is összetevők közötti és összetevőn belüli jogosításról beszélünk (HARRIS 1990).

¹⁶ Érdemes elolvasni John Harris *The English Sound Structure* (1994) című munkáját, vagy magyar nyelven Szigetvári Péter *Kormányzás a fonológiában* (1998) című tanulmányát, esetleg más alapozó könyveket, mint a *Bevezetés a fonológiába*-t Siptár Péter és Jacques Durand tollából (1997), ami lényegében Durand *Generative and Non-Linear Phonology* (1990) átdologozása és fordítása. Vagy a geometrikus fonológiából George N. Clements *The Geometry of Phonological Features* (1985), és a későbbi Clements és Elizabeth Hume *The Internal Organization of Speech Sounds* (1995) című tanulmányát is.

Számunk szerzői

- ÁCS Edvin** (2000) költő, slammer, egyetemi hallgató
ALTER Emese (1996) költő, pszichológus, PHD-hallgató és oktatáskutató
BERÉNYI Sarolta (1998) költő, slammer
BIRKÁS Norbert (2003) költő
BÚCSÚ Ákos (1997) költő, történész hallgató
CSŐKE Márk (1996) történész
CSŐSZI Marcell (2003) költő
DIMITROV Nikoleta (1999) költő
GARAI Bálint (2003) költő
HORVÁTH Florencia (2002) költő
ILLÉS Vivien Anna (2001) egyetemi hallgató
KEMÉNY Zsófi (1994) költő, slammer
MÉSZÁROS Péter (1993) író, slammer
MÓRICZ Ildikó (1997) grafikusművész
NÉMET Klaudió (1998) történész
RONCSÁK Marcell (1993) zenész
SEREGÉLY Orsolya (1998) újságíró, podcaster
SZAMOSVÁRI Bence (2001) költő, újságíró
SZÉKELY Zoárd (1993) író, slammer
SZELES Réka (1998) egyetemi hallgató
SZÖGI Klaudia (2002) költő, újságíró
TÓTH Johanna (2000) költő, slammer, egyetemi hallgató
TÓTH Szilárd (2001) egyetemi hallgató
VESZPRÉMI Szilveszter (1997) slammer, blogger